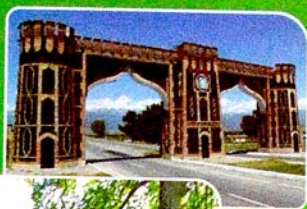

Səadət Təhmiraqova

ŞƏKİNİN
MUSIQİ FOLKLORU

Səadət Təhmirazqızı

ŞƏKİNİN MUSIQI FOLKLORU

104980

*Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının
Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli iclasının
8 №-li protokoluna əsasən qərara alınır:*

*Şirinova Səadət Təhmiraz qızının tərtib etdiyi
"Şəkinin musiqi folkloru" (musiqişünaslıq –
050307) (ixtisaslaşma fənni üzrə- Azərbaycan xalq
musiqisinin yaradıcılığı) adlı dərs vəsaiti
bəyənilsin və çapa təqdim olunsun.*

BAKİ-2016

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

11312 (2A) 17

Redaktor: *Ramiz Zöhrabov*
Xalq artisti, Sənətsünaslıq
elmlər doktoru, professor

Rəyçilər: *Abasqulu Nəcəfzadə*
Sənətsünaslıq elmlər doktoru, Azərbaycan
Dövlət Milli Konservatoriyasının professoru

Leyla Zöhrabova
Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
Ü.Hacıbəyli adına BMA-nın dossemi

Səadət Təhmiraqızı "Şəkinin musiqi folkloru". Bakı,
"Nərgiz" nəşriyyatı, 2016, - 144 səh.

Kitabda Azərbaycanın qədim diyarı olan Şəkinin tarixindən, mədəniyyətindən və musiqi folklorundan bəhs olunur. Bu mövzuda tədqiqat aparmağın əsas məqsədi Şəki musiqi folklorunun spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, müasir folklor nümunələrinin üzə çıxarılmasıdır.

Dərs vəsaiti kimi təqdim olunan bu kitabda etnomusiqişünaslıq nöqtəyi nəzərindən bir çox cəhətlər təhlil və tədqiq olunub.

T 742000000
079 887-2016

© «Nərgiz», 2016

ARXIV

1998/08/11

GİRİŞ

Bu kitab Şəki musiqi folklorunun tədqiqinə həsr olunub. XXI əsrin başlanğıcında ümumazərbaycan mədəniyyətinin bir hissəsi kimi formalaşan Şəki folklorunun tədqiqi bu gün çox aktual əhəmiyyət kəsb edir. Özünəməxsus regional xüsusiyyətlərə malik olan bu bölgənin folklorunun bəzi cəhətlərinin üzə çıxarılması, ümum-azərbaycan folkloru fonunda Şəki musiqi mədəniyyətinin yeri və rolunun, əhəmiyyətinin müəyyən edilməsi mövzusunun aktuallığını şərtləndirən əsas amillərdir.

Müntəzəm və ardıcıl surətdə bir neçə il Şəkiyə ekspedisiyaların nəticəsində topladığımız yeni materialların elmi təhlili Şəki musiqi folklorunun spesifik xüsusiyyətlərə malik olduğunu bir daha təsdiq etdi.

Şəki musiqi folkloru ədəbiyyatşünas-folklorşünaslar tərəfindən araşdırılıb, tədqiq edilsə də, musiqişünas-folklorşünasların hərtərəfli tədqiqi baxımından bir qədər nəzər-diqqətdən kənarda qalmışdır.

XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq ictimai-siyasi mühit, yeni quruculuq dövrü ilə bağlı folklorun müxtəlif sahələrinə maraq yüksəlmiş, bu istiqamətdə yeni axtarıslara başlanmışdır. Bu yüksəliş dalğasında azərbaycan folklorunun bölgələr üzrə musiqişünaslıq və etnoqrafiya baxımından öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də ayrı-ayrı bölgələrin folklor mühiti, onun janr və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin elmi cəhətdən əsaslandırılaraq tədqiqi xüsusi aktuallığa malikdir.

Şəki musiqi folklorunun tarixi kökləri, onun formalaşması, sosial-iqtisadi şəraitlə əlaqələndirilməsi, özünəməxsus bədii-etnoqrafik, regional xüsusiyyətlərinin araşdırılması bizim məqsədimizin əsas qayəsini təşkil edir.

Məlum olduğu kimi keçən əsrin 30-cu illərindən Azərbaycan musiqi folklorunun bölgələr üzrə toplanması işinə başlanılmışdır. 1932-40-cı illərdə bir çox bölgələrə folklor ekspedisiyaları təşkil olunmuş, bu səfərlər folklorşünaslıqda müəyyən bəhrəsini vermişdir. 1937-ci ildə Şəki rayonuna elmi ekspedisiyanın təşkilində bəstəkar Qara Qarayev də iştirak etmişdir. 1938-1939-cu illərdə isə Moskva Dövlət Konservatoriyasının nəzdində fəaliyyət göstərən SSRİ xalqlarının musiqisini öyrənən kabinetin elmi işçiləri Nuxaya (indiki Şəkiyə) ezam edilmişlər. Bu haqda kitabın I fəslinin ikinci paragrafında («Şəki folklorunun öyrənilməsinə dair») ətraflı açıqlamalar verilir.

1956-cı ildə bəstəkar Soltan Hacıbəyovun Qax, Zaqatala, Şəki bölgələrinə səfəri nəticəsində bir çox materiallar əldə edilmiş və hətta Soltan Hacıbəyovun topladığı nümunələr fortepiano işləmələri

şəklində («Azərbaycan xalq melodiyaları» Bakı, 1957) nəşr olunmuşdur.

Bakı Musiqi Akademiyasının Xalq Musiqisi Kabinetində saxlanılan Şəki musiqi folkloru nümunələri də Şəkinin zəngin musiqi örnəklərini öyrənib tədqiq etmək üçün çox mühüm bir mənbə əhəmiyyəti daşıyır. Onu da qeyd etməliyə ki, Şəki musiqi folklorunun poetik nümunələrinin toplanması sahəsində ədəbiyyatşünas-filoloqlar da böyük işlər görmüşlər. Hətta bölgənin özündə Şəki Zona Elmi Bazası da yaradılmışdır, 1990-cı ildən bu baza laboratoriyaya çevrilmişdir.

Təbii ki, çox dərin bir elm sahəsi olan folklorşünaslıq təkə bu qaynaqlarla kifayətlənə bilməz. Bu qaynaqlar müxtəlif yönümlü araşdırmaların ətraflı tədqiqini nəzərdə tutur. Elə bu məqsədlə biz də 2003-2006-cı illərdə bir neçə dəfə bölgəyə səfərlər etmişik. Burada el sənətkarları ilə görüşüb, dəyərli folklor nümunələri toplamağa nail olmuşuq.

Bu kitabda «Şəkinin musiqi folkloru» tarixi inkişaf baxımından işıqlandırılır və xüsusi tədqiqat obyektinə çevrilir.

Şəki musiqi irsinin tədqiqində əsas məqsəd əldə edilən ümumiləşmə və nəticələrdən bəhrələnərək, Şəki musiqi folklorunu tarixi-ictimai inkişafa uyğun ardıcıl izləmək, nəzəri problemləri araşdırmaq, sırf Şəki musiqi folkloruna xas olan xüsusiyyətlərin aşkarlanmasıdır.

Bu baxımdan aşağıdakı konkret məsələlərin həlli xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- Şəki musiqi folklorunun ictimai, tarixi köklərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinin araşdırılması.
- Şəki musiqi folklorunun toplanması, öyrənilməsi və nəşri məsələlərinin izah edilməsi.
- Musiqi folklorunun ümumi inkişaf mənzərəsi fonunda Şəki musiqi folklorunun janr təsnifatının verilməsi.
- Müasir Şəki musiqi folklorunun bir sıra nümunələrinin tədqiqi.
- Şəki instrumental ifaçılıq sənətinin bir sıra spesifik xüsusiyyətlərinin aşkarlanması.
- Konkret musiqi materialı əsasında Şəki musiqi folklorunun lad xüsusiyyətlərinin təhlili.

Kitabda ilk dəfə olaraq Şəkinin musiqi folkloru müstəqil tədqiqat obyektinə kimi işıqlandırılır. Bunun üçün də Şəki musiqi folklorunun ətraflı janr təsnifatı aparılmış, janrları hərtərəfli izah edən cədvəl tərtib edilmişdir. Bu bölgənin əhalisinin məşğuliyyəti, qədim adət-ənənələri, mifoloji inancları, etnoqrafiyası ilə bağlı folklorun spesifik xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmışdır. Eləcə də virtuoz zurnaçılıq sənəti,

zoxxana musiqisi, meydan tamaşalarına aid və qəhrəmani instrumental el havaları və digər musiqi nümunələri təhlil olunmuşdur.

İşin ən mühüm elmi yeniliyi ilk dəfə müasir Şəki musiqi folkloruna aid olan xüsusi şəhər xalq lirik mahnılarının (ŞXLM) və müasir lirik-vətənpərvərlik mahnılarının toplanıb tədqiq edilməsidir.

Eyni zamanda instrumental musiqi - xüsusi zurna və sümsüdə ifa olunan el havaları tədqiq edilir. Kitabın sonunda «Şərhlər»də bu alətlərdə çalan ifaçılar haqqında ətraflı məlumatlar verilir.

Kitabda Şəki musiqi folklorunun mühüm hissəsi olan toy mərasimi ilə bağlı rəqslər, yallılar və sırf mərasim musiqisinə də geniş yer ayrılır.

Kitabda şərtləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də region üzrə toplanmış folklor materialının lad əsasının təhlilidir.

Kitabda Şəki musiqi folklorunun təhlili ilə yanaşı, həm də Şəkinin tarixi də böyük bir xronoloji çərçivədə işıqlandırılır. Odur ki, tədqiq zamanı həm tarixi yönümlü ədəbiyyata, həm də folklorşünaslığın nəzəri elmi müddəalarına əsaslanmışdır.

Kitabın birinci fəslində Şəkinin tarixinə dair müxtəlif elmi araşdırmaların müddəaları ümumiləşdirilir.

Yurdumuzun ən zəngin tarixə malik bir bölgəsi, elm, maarif, sənət mədəbəği olan Şəkinin tarixini araşdırarkən Azərbaycan tarixi üzrə müxtəlif qaynaqlara müraciət etmişik. Bu qaynaqlar içində qədim dövr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları M.Kalankatuklunun, K.V.Treverin alban tarixinə dair məlumatları ilə yanaşı, Kərim ağa Fatehin və Hacı Seyid Əbdülhəmidin Şəki xanlığının tarixinə dair əsərləri bizə yardımçı olmuşdur. Bu qaynaqlarla yanaşı müasir dövr tarixçilərimiz Z.Bünyadov, M.İsmayilov və başqalarının əsərlərinə də istinad etmişik.

Şəkiddə sənətkarlıq və ədəbiyyatın inkişaf tarixini işıqlandırarkən müxtəlif səpkili araşdırmalardakı elmi-nəzəri ümumiləşdirmələrə əsaslanmışdır. Bu mənbələr tədqiqat işinin sonunda ədəbiyyat siyahısında göstərilir.

Janr təsnifatı bölgəsində rus folklorşünaslarından V.Propp, I.Zemsovski və başqa tədqiqatçıların müddəaları bizə yardımçı olmuşdur. Azərbaycan filoloq folklorşünasları M.Seyidov, A.Nəbiyevin tədqiqatları, musiqişünas folklorşünaslardan M.S.İsmayilov, R.Zöhrabov, A.Ziyadlı, F.Xalızadənin elmi tədqiqat və məqalələrində irəli sürülən mülahizələrə istinad etmişik.

Şəkinin instrumental musiqisini araşdırarkən Ə.Bədəlbəyli, S.Abdullayeva, F.Əzimli, A.Nəcəfzadə, M.Kərimovun xalq çalğı alətləri sahəsindəki araşdırmalarına da əsaslanmışdır.

Şəki musiqi folkloruna dair çox qiymətli bir mənbə olan «Azərbaycan folkloru antologiyası»nın VI cildi bizim tədqiqat işində dəyərli mənbə olmuşdur.

Tədqiqat işinin analitik hissəsində - lad təhlilində Ü.Hacıbəyli, M.İsmayilov, R.Zöhrabovun nəzəri müddəalarına istinad etmişik.

Təhlil obyektini kimi Şəkinin musiqi folklorunun ən mühüm xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən nümunələr seçilmişdir. Bu nümunələr üç mənbəyə əsaslanır: Ü. Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının Xalq Musiqisi Kabinetinin təşkil etdiyi folklor ekspedisiyasında əldə edilən materiallar, S.Hacıbəyovun Qax, Zaqatala, Şəki bölgələrinə 1956-cı ildə səfəri nəticəsində tərtib edilən «Azərbaycan xalq melodiyaları» (Bakı, 1957) məcmuəsi və nəhayət, bizim 2003, 2004, 2005 və 2006-cı illərdə Şəkiddə topladığımız xalq musiqisi nümunələri.

Şəkinin musiqi folklorunun nota salınan çoxsaylı nümunələri Azərbaycan xalq yaradıcılığı fənnində vəsait kimi tətbiq oluna bilər. Eyni zamanda burada aparılan lad təhlili Azərbaycan xalq musiqisinin əsaslan fənnində yardımçı rolunu oynaya bilər.

Ümumiyyətlə, kitabdakı bir çox yeni folklor nümunələri, elmi müddəə və mülahizələr bu sahədə aparılan elmi-tədqiqat işləri üçün yaxşı mənbə ola bilər.

Tədqiqatın müəyyən müddəə və mülahizələri bizim müxtəlif dövrü mətbuatda, elmi nəşrlərdə dərc olunan məqalələrimizdə cəmləşdirilmişdir. Bunlar «Şəkinin tarixinə və mədəniyyətinə bir nəzər» («Musiqi dünyası» jurnalı, 2004), «Şəkinin musiqi folkloru» («Qobustan» jurnalı, 2005), «Şəki xanəndəlik sənəti» («Musiqi dünyası» jurnalı, 2006), «Şəkiddə rəqs sənəti» ((AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu. «İncəsənət və mədəniyyət problemləri», jurnalı 2007, səh.80-88), «Şəkinin musiqi janrları» («Musiqi dünyası» jurnalı, 2008) və Türkiyədə nəşr olunan «Şəki və musiqi dünyamız» məqalələridir.

Beləliklə «Şəkinin musiqi folkloru» kitabında qədim tarix, zəngin mədəniyyəti olan bu diyarın musiqi folklorunun dərin köklərindən və bu günə qədərki inkişaf mərhələlərindən bəhs olunur.

Azərbaycan Şərqi zəngin tarixə malik ən qədim ölkələrindən biridir. Onun bu günkü mədəniyyəti öz kökləri ilə uzaq qərinələrə bağlanır. Ucsuz-bucaqsız geniş əraziyə malik olan Azərbaycanın müxtəlif guşələrinin hər birində özünəməxsus ənənəvi sənət sahələri, hər regiona xas olan folklor nümunələri yaranmışdır.

Azərbaycanın folklor xəritəsi də coğrafi və iqtisadi xəritəsi kimi zəngindir. «Böyük coğrafi məkanda yerləşən Azərbaycanın hər zonasında şərait fərqlidir, buna görə də onun hər zonası xalq yaradıcılığının maraqlı spesifikasi ilə seçilir» [84, s.71].

Bu baxımdan Şəki zonasının folkloru xüsusi maraq təşkil edir. Zirvələri uca göylərə dikələn qocaman Qafqazın cənub yamacında, ormanlı dağların səfəli qaynunda yerləşən möhtəşəm Şərq şəhəri Şəki Azərbaycanın qədim sənət mərkəzlərindən biridir. Coğrafi mövqeyinə görə çox əlverişli nöqtədə yerləşən, sənətkarlıq və ticarətə gur inkişaf etdiyi Şəkiddə əlverişli karvan yolları keçirdi. Gediş-gəlişin, izdihamın çox olduğu, dünya səyyahlarının ziyarət etdiyi bu şəhərdə yaşayan əhalinin dünyagörüşü, mənavi inkişafı yüksək nöqtəyə çatmışdı. Elə buna görə də Şəki tarixin bütün dövrlərində elm, maarif, sənət məbədəgahı olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti tarixində özünəməxsus layiqli yer tutan ən görkəmli sənətkarların bir çoxu soykökü ilə Şəki torpağına bağlıdır.

Milli dramaturgiyamızın banisi, maarifçi-demokrat Mirzə Fətəli Axundov, görkəmli pedaqoq və yazıçı Rəşidbəy Əfəndiyev, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafında böyük xidmətləri olan Səlim Mümtaz, Azərbaycan xalq yazıçısı, dramaturq Səbit Rəhman, xalq şairi, «İstiqlal» ordenli Bəxtiyar Vahabzadə, heykəltaras Fuad Əbdürrəhmanov, məşhur aktyorlar – xalq artistləri - İsmayıl Osmanlı, Lütfullə Abdullayev, xalq artisti, kinorejissor Rəsim Cəqov, unudulmaz bəstəkarlarımız, xalq artistləri Cövdət Hacıyev və Emin Səbitoğlu, Şərqdə qadınlar arasında ilk opera yazan bəstəkar, Respublikanın xalq artisti, «Şöhrət» ordenli Şəfiqə Axundova, xalq artisti, «Şöhrət» ordenli, bəstəkar Firəngiz Əlizadə, əməkdar incəsənət xadimi, bəstəkar Cavanşir Quliyev, görkəmli muğam ustası Ələsgər Abdullayev, xalq musiqisinin nəzəriyyəsi sahəsində Ü.Hacıbəylinin davamçısı, professor Məmmədsəleh İsmayilov, Opera və Balet Teatrının solisti, xalq artisti Əliövşət Sadiqov, professorlar Məmmədsadiq Əfəndiyev, Məmməd Arif və Araz Dadaşzadələr, Azərbaycan tarixinin tədqiqatçısı, professor Şirməmməd Hüseynov, sənətşünaslıq elmlər doktoru İmrüz Əfəndiyeva, Fərəh Əliyeva və

başqa bu kimi incəsənət-elm xadimləri Şəkinin yetirmələridirlər. Sözsüz ki, bu gün onların davamçıları da yetişməkdədir.

Six meşəli dağları, laləli dərələri, dadlı-duzlu lətifələri, məzəli deyimləri, maraqlı milli ənənələriylə dolu zəngin tarixə malik füsünkar Şəki həm də özünəməxsus dialekti və şirin ləhcəsi ilə fərqlənir. Xüsusi zarafət etmək istedadına malik şəxslərin yaratdığı lətifələr isə bütün Azərbaycanı dolaşır. Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev Şəki ləhcəsini obrazlı şəkildə «Nəfəsə zümmətə. tələffüzdə rəqs» kimi səciyyələndirir. Doğrudan da bu spesifik ləhcəni heç bir digər ləhcə ilə səhv salmaq olmaz [4, s.20].

Təbiət öz gözəlliklərini Azərbaycanın bu qədim guşəsindən əsirgəməmişdir.

Şair Bəxtiyar Vahabzadə öz doğma diyarının gözəlliklərini belə ifadə edir:

*Elə bil yenicə sığal vurmusan,
Sanki gül bağısən, çiçəksən Şəki*

Qeyri-adi, əsrarəngiz təbiəti olan Şəki bütün səyyahları heyran etmişdir. Fərsiz yazıçısı Aleksandr Düma Şəkidi olarkən, buradakı dağlara, bulaqlara, şəhərdə küçənin ortası ilə axan çınqıllı çaya, onun şairanə mənzərəsinə vurğun qaldığını gizlətməmişdi. O, «Qafqaz səfəri»ndə yazır: «Bərqərar olduğu Qafqaz sıra dağlarının dilbər bir guşəsinə qısılan Nuxa, onu yaşılığa qərq edən, qoynunda gizlədən ağacların arasından güclə görünür» [24, s.40].

Nuxanı tərək edərəkən belə A.Düma bu mənzərələrə aşiq olduğunu vəcdə gələrək bu sözlərlə ifadə etmişdi: «Biz Nuxadan uzaqlaşdıqca onun görünüşü daha da gözəlləşir və bütün füsunkarlığı ilə gözümüzün qabağında canlanır». Qeyd etməliyə ki, indiki Şəki A.Dümanın Qafqaza səfəri dövründə Nuxa adlanırdı. Şəki adı 1968-ci ildə yenidən bərpa olunmuşdur [24, s.44].

Rus yazıçısı Lev Tolstoy «Hacı Murad» əsərində Şəki mənzərələrini, onun gözəl bitkilər aləmini, xoş tərəvətlı axşamlarını özünəməxsus bir tərzdə qələmə almışdır.

A.S.Puşkinin dostu rus süvari generali M.M.Rayevski isə Şəkinin «yüksək dərəcəli Baxçasaray» adlandırmışdı.

Türk yazıçısı Nazim Hikmət isə Şəkinin mədəniyyət abidələrinə heyran qalaraq demişdir: «Əgər Azərbaycanın başqa tikililəri olmasaydı, bircə Şəki «Xan sarayı»nı dünyaya göstərmək bəs edər» [29, s.11].

Ucsuz-bucaqsız Azərbaycanın çox sakit, rahat və yaşılığa qərq olunmuş bir guşəsi olan Şəki çox qeyri-adi iqlimə malikdir. Şəkinin iqlimi dünya analoqları - İtaliyada Potensa, Bolqarıstanda Kazaklık, Hindistanda Srinaqar ilə müqayisə oluna bilər.

Şəkinin dəniz səviyyəsindən 650-700 metr aşağıda yerləşən hissəsi subtropik, yuxarı hissəsi isə mülayim qurşağa düşür. Çox məhsuldar torpaqlara malik olan Şəkidi nadir bitkilər, ağaclar bədir. Təbii mənzərəsi və yaşillığı ilə fərqlənən Şəkini indi «İpək Şəkisi - çiçək Şəkisi» adlandırlır. Gözəl təbii landsaft şəhərə xüsusi memarlıq görünüşü vermək üçün geniş imkanları vardır.

Şəki Azərbaycanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Onun tarixi, ərazisinin sakinləri minilliklər ərzində yaradılmış zəngin mədəni irs qoyub getmişlər.

Hər hansı bir regionun folkloru onun tarixi inkişafı və coğrafi şəraiti ilə sıx bağlı surətdə inkişaf etmişdir. Regionun musiqi-etnoqrafik mənzərəsini yaratmaq tarixi amillərlə şərtləndirilən məişəti aydınlaşdırmadan mümkün deyildir. Filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının əməkdar elm xadimi Mirəli Seyidov «Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən» əsərində yazır: «Sənət nümunələrinin soyköklə bağlı araşdırılması Azərbaycan xalqının keçmişini doğru-düzgün işıqlandırır, belə demək olarsa, köklərin bir qismi, qaynaqlar bir yandan onun yaşayış tərzinin qatını, bir yandan da onun mənəvi, mədəni dünyasını aydınlandırır» [61, s.12-13].

Bu baxımdan Şəkinin musiqi folklorunu hərtərəfli tədqiq etməkdən ötrü bu məkanın yaranma tarixindən bu günümüzdə qədərki dövrünə dair yazılı qaynaqlar, elmi mənbələr araşdırılmalıdır. Buradakı faktları cəmləşdirməklə, pərakəndə, səpələnmiş məlumatları bir yere toplaqla Şəki tarixinin müəyyən mərhələləri açıqlana bilər.

Hər bir coğrafi məkanın yaranması, onun inkişafı haqqında təsəvvür yaratmadan ilk öncə, toponimin mənası açıqlanmalıdır. Müxtəlif elmi mənbələrdə, izahçı coğrafi lüğətlərdə əksər müəlliflər Şəki toponimini b.e.əvvəl VI əsrdə məskunlaşan «Saki» və ya «Şaki» türk tayfalarının adı ilə bağlayırlar [68, s.20; 54, s.15].

Onu da qeyd etməliyə ki, eyni mənşəli yer adlarına digər ərazilərdə də rast gəlmək olar: Ağdaş rayonundakı Ərəbşəki, İraqda Qars vilayətinin Ərdahan mahalındakı Şəki kəndi buna misal ola bilər.

Ümumiyyətlə, «Şəki» sözünün dil mənsubiyyəti və mənası məlum deyildir. Elə coğrafi adlar var ki, xüsusi tədqiqat işi aparmadan onların mənasını müəyyən etmək olmur. Məsələn: Bakı, Şamaxı, Bərdə, Şəki toponimləri bu qəbildəndir. Belə adlara coğrafi-yaşunaslıqda «lal coğrafi adlar» deyilir [68, s.100]. Buna görə də Şəki toponiminin mənasını açıqlamaqdan ötrü ətraflı elmi dəlillərə, faktlara söykənməliyə.

Tarixçi Mahmud İsmayilov yazır: «Müasir Şəkinin (şəhərin) əsası b.e.ə. VII əsrdə təxminən 2700 il bundan əvvəl saklar tərəfindən qoyulmuşdur» [46, s.4]. Bu yer vaxtilə Sakasena adlanırdı.

Niyazi Rzayev «Şəki və Nuxanın mənşəyi haqqında» məqaləsində belə bir açıqlama verir: «Tarixi mənbələrdən məlum olduğuna görə, Şəki sözü eramızdan əvvəl VIII əsrdə Azərbaycanın şimal-qərb rayonlarına soxulan skiflərin adlandırdığı «Saki» - «Şəki», yaxud «Şake»dən əmələ gəlmişdir» [58, s.86]. Antik müəlliflər bu şəhəri Sakaşen adı ilə təqdim edirlər. Bu söz müxtəlif dilli mənbələrin tarixi leksikonunda səs dəyişməsinə uğrayaraq, bizi «Şəki» formasında gəlib çatmışdır. Antik dövrün böyük tarixçilərindən biri olan Herodotun fikrinə Şimali Qafqazda yaşayan skiflər-saklar e.ə. VII əsrdə Zaqafqaziya və kiçik Asiyaya hücum edərək, həmin ərazidə «Skif çarlığı»nı yaratmışlar. Bu hadisədən bəhs edən Strabon isə skifləri saklar adlandıraraq belə yazır: «Saklar Zaqafqaziya da ən yaxşı torpaqları tutdular və bu yerləri öz adlarına uyğun Sakasena adlandırdılar» Tədqiqatçının fikrinə skif çarlığının əsas ərazisi Şimali Azərbaycandır.

K.V.Trever I minilliyin sonunda alban ittifaqını yaratmış qəbilələrdən bəhs edərkən sak qəbilələri nəsilinin və Sakasenanın da adını çəkir və qeyd edir ki, saklar Şəki ərazisində məskunlaşdılar. O, eyni zamanda həmin rayonun coğrafi koordinatlarını da verir ki, bunlar da indiki Şəki rayonunun yerləşdiyi əraziyə uyğun gəlir [97, s.35].

Sak tayfaları ilə bağlı Q.Qeybullayev «Azərbaycanlıların etnik tarixinə dair» tədqiqat işində bir qədər başqa səpkidə açıqlamalar verir. Onları Orta Asiya və Qazaxıstan köklü türkmen mənşəli tayfalar adlandırır və Şimali Azərbaycan ərazisində məskunlaşdıklarını qeyd edir. Onlar Sakasin adlı yerdə yaşayırdılar. Sonra tədqiqatçı Sakasin adlı bir neçə yaşayış məskəninin olması fərzini irəli sürür. (Türkiyənin şərqində, Xəzərin cənub-qərbi, indiki Gəncəbasar bölgəsində) [45, s.52].

Nəhayət, tədqiqatçı belə bir fikrə də istinad edərək göstərir ki: «Asur mənbələrində e.ə.VII əsrdə Manna ərazisində Saka adlı bir əyalət qeyd olunur». Lakin bu ərazini Gəncə ilə bağlayır. Bizim fikrimizə, tədqiqatçının mülahizələrindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, saklar ümumiyyətlə, qədim azərbaycanlıların etnogenezində mühüm rol oynayan tayfa kimi müxtəlif qollara malik idilər və hər yana səpələnmişdilər. Buna görə də saklarla bağlı bir neçə yaşayış yerinin adları mövcuddur. Əlbəttə ki, biz tarixşünas deyilik və bir sıra fərziyyələrimizi sadəcə tədqiqatçı kimi irəli sürürük.

Beləliklə, əksər mənbələrdə «Şəki» sözü vaxtilə burada məskən salmış sak (Saka etnonimi) tayfaları ilə əlaqədardır. Zaman keçdikcə «Saka» sözü fonetik qanunauyğunluqlar əsasında «Şaka-şəke-şaki-şəki» şəklində dəyişikliklərə uğramışdır. Orta əsrlərə dair mənbələrdə Şəkinin adı Şəkə, Şaki, Şaka, Şakki, Şakke, Şəkən, Şakkan, Şəkin

kimi müxtəlif şəkillərdə işlənir. Alman dilində nəşr edilən «İslam ensiklopediyası»nda «Şəki» adı «Şekle» şəklində yazılır. Gürcü dilində «Şakxa» (Şakix), ərəbcə bir neçə cür Şakkan, Şakxe, Şakki, Şakkan, Şakin kimi göstərilir [56, s.8].

Çox maraqlı bir məlumat isə «Azərbaycan tarixi» dərsliyinin müəllifləri verir: Buradakı mülahizəyə əsasən qədim yunan astronomu və coğrafiyaşünas Ptolomeyin xəritəsində lokaşlandırılan yaşayış məntəqəsi Osika - müasir Şəkidir [6, s.366-367].

K.V.Trever, A.Krinski kimi tarixçilərin qeyd etdiyinə görə Şəki Albaniya çarlığının mühüm şəhərlərindən biri olmuşdur.

Musa Kalankatku «Albaniya tarixi»ndə göstərir ki, I-VII əsrlərdə Albaniya şimalda Qafqaz sıra dağlarından cənubda Araz çayına, Qərbdə İberiyadan şərqdə Xəzər dənizindəki geniş bir ərazini tutmuşdur. Təbii sərhədlər bu ərazini çoxsaylı bölgələrə ayırırdı. İnzibati-ərazi baxımından Albaniya vilayətlərə - qavarlara və ərazilərə-məhənglərə bölünürdü. Albaniyanın Kürün sol sahilini tutmuş ərazisi inzibati baxımdan ancaq qavarlara-vilayətlərə bölünürdü. Sol sahil Albaniyası 11 vilayətdən ibarət idi. Burada ərazi və siyasi baxımdan əhəmiyyətli Qəbələ, Şəki, Kanbisena və Eceri idi. Şəki Albaniyanın şimal-qərbində, Qafqaz sıra dağlarının ətəyində, Qəbələ vilayətinin şimal-qərbində yerləşirdi [7, s.15].

Tədqiqatçıların qeyd etdiyinə görə antik dövrdə Ay-Selena ilahəsinin məbədi Şəki vilayətində yerləşirdi. Onu da qeyd edək ki, türkdillilə xalqlarda inamına görə Ay ilahəsi Günəşin insanlaşmış imişi [59, s.21].

Tarixdən məlumdur ki, 1772-ci ildə Kiş çayının daşması nəticəsində qədim Şəki şəhəri tamamilə məhv olmuşdur, şəhər əhalisinin bir qismi indiki Şəhərin yerləşdiyi ərazidə məskən salmışdır. «Kavkaz» qəzeti yazırdı: «O vaxtdan nuxallırlar dərənün şərqində olan dağ ətəklərinə köçdürlər və indiki Nuxanı saldılar. («Kavkaz» qəzeti, 1846-cı il, 15 iyun).

Şəki və Nuxa ayrı-ayrı coğrafi koordinatlarda yerləşən yaşayış məskənləri olmuşdur. Bu haqda müxtəlif tarixi faktlar Kərim Ağa Fatehin «Şəki xanlarının müxtəsər tarixi» və Hacı Seyid Əbdülhəmidin «Şəki xanları və onların nəsiləri» əsərlərində açıqlanır.

Şəki və Nuxa lap qədim vaxtlardan müxtəlif yerlərdə yerləşmişdir. Şəki vilayətinə daxil olan Nuxa öz ilk yerini dəyişməmişdir. Şəki şəhərinin isə Kiş çayının Üyriçaya töküldüyü yerdə, Alazan-Həftəran dağarası düzənliyində, indiki Qaradağlı kəndi rayonundakı düzənlikdə Nuxanın cənub-qərbində yerləşmə bilməsini güman etmək olar [58, s.88].

Tarixi mənbələrdən məlumdur ki, Nuxa Azərbaycanın ən qədim yaşayış məntəqələrindən olmuşdur. 1772-ci ildə Kiş çayının daşması

nəticəsində güclü sel Şəkini dağıtdıqdan sonra Şəkinin əhalisi indiki əraziyə - Nuxaya köçürülür. Sel Şəkini dağıdana qədər isə əhali Kiş çayı vadisində yaşayırdı.

XVIII əsrin II yarısından 1968-ci ilə qədər Şəki Nuxa adlanırdı. 1968-ci ildə isə yenidən Şəkiyə öz adı qaytarıldı.

1840-cı il inzibati islahatı ilə bütün əyalətə Nuxa qəzası, qəzanın mərkəzinə isə Nuxa adı verilir. Lakin bu o demək deyildir ki, Nuxa adının mənşəyi yalnız XIX əsrlə bağlıdır, Nuxa hələ X əsrdə məlum idi [60, s.5].

Çox maraqlıdır ki, bəzi tədqiqatçılar Nuxa şəhərini Ptolomeyin (II əsr) «Coğrafi təlimnamə» əsərində ad çəkilməyən alban şəhəri Niqa ilə eyniləşdirirlər. Lakin bu, bir qədər mübahisəli məsələdir. Hətta Azərbaycan tarixçisi Abbasqulu Ağa Bakıxanov «Gülüstani-İrəm» əsərində Nuxa şəhərini Naxiya və ya Nağiya adlı qədim Şıran şəhəri ilə əlaqələndirir [17, s.22].

Rus şərqşünası A.Q.Krımski də Niqanın sonrakı Nuxa olması mülahizəsini irəli sürür. Lakin Niqa antik dövrdə məlum idi. B.Dornun fikrinə Niqa İberiya və Alazan arasında olan səhəddə yerləşir.

Tarixi məxəzlərdə isə deyilir ki, yunanlar b.e.ə. IV əsrdə Cənubi Qafqazın şərqi torpaqlarını Albaniya, qərbinə isə İberiya adlandırmışlar. Yusif Səfərovun «Qədim Azərbaycan - nə bilirik» kitabında məlumat verilir [62, s.30].

Nuxa toponiminin şərhini haqqında maraqlı bir fərziyyə də var. «Azərbaycan folkloru antologiyası»nın VI cildində şəkilli pədaçoq Hüseyn Əfəndiyevin «Nuxu və yainki Şəki şəhərinin tarixi» əlyazmasına istinadən belə bir rəyətət verilir: «Oxud və Nuxud adlı iki qardaş olub. Oxud Kiş çayının bir tərəfində yaşayış yeri salıb ki, ora indi Oxud kəndidir. Nuxud isə Kiş çayının digər sahilində yaşayış məskəni salıb və vaxt keçdikcə buranın adı Nuxu olubdur» [4, s.157].

Hacı Seyid Əbdülhəmidin «Şəki xanları və onların nəsiləri» əsərində Nuxa və Şəkinin adları ayrıca çəkilir.

Kərim ağa Fatehin «Şəki xanlarının müxtəsər tarixində isə Nuxa toponimi Noxu şəklində və Şəki adı ilə yanaşı çəkilir: «Hüseyn xan ki, Hacı Çələbinin böyük oğlu Həsən ağanın oğludur, o vaxt cahil oğlan imiş. Şəki bəylərinin bir parası onu götürüb Şıran vilayətinə qaçırıblar.

Məhəmməd xan Noxuya gəlib, Hacı Çələbinin pulunun və xəzinəsinin yerini duyubdur. Yerdən çıxarır. Noxuda zülmələr edib, qırx gün Noxuda qalıb. Qırx gündən sonra Şəki əhli dönüb Hüseyn xanı Şırandan gətirib, Məhəmməd xanı Şəkiddən qovub, Hüseyn xanı Şəkiyə xan ediblər» [4, s.256-257].

Seyid Əbdülhəmid «Şəki xanlıqları və onların nəsiləri» əsərində yazır: «Noxunun və Şəkinin camaatı ittifaq edib İran qaratqərlərinin

şərlərindən əmin olmaqdan ötrü Əlicanı Noxuda hakimi-zübdə edib, xan təyin edibdirilər ki, Şəki vilayətini mühafizə edib, umurattlarını dolandırısın» [63, s.25].

Mənbələr göstərir ki, Şəki və Nuxa hələ qədim dövrdən ayrı yaşayış məskənləri olmuşdur. Bunlar fərqli coğrafi toponimlərdir. Şəkinin təşəkkülü və inkişaf tarixini ətraflı izləməkdən ötrü mütləq burada arxeoloqların apardığı tədqiqat işlərini araşdırmalıyıq. Bu arxeoloji qazıntılar müasir Şəki rayonunda antik dövr məskənlərinin mövcud olduğunu güman etməyə əsas verir. Şəki yaxınlığındakı Böyük Dəhnə kəndinin həndəvərində I-II əsrlərə aid yunan kitabəsi aşkar edilmişdir. Şəkinin Kiş kəndində aşkar edilən torpaq qəbirləri antik dövrə aiddir. Qazıntılar zamanı aşkar olunmuş keramika nümunələri e.ə. I minilliyin II yarısına aid edilir. Şəkiddə tapılan küp qəbirləri (Şəkinin şimali-Gileyli məhəlləsində) Sasanilər dövrünə aiddir. Bu küp qəbirlərində skelet və sümüklər arasında bıçaq, eləcə də başqa bir skeletin yanında bürünc bəzəklər və dəmir silah tapılmışdır. Bu qazıntılar b.e.ə. 2000 ilə - Vavilon dövrünə aiddir [78, s.30].

Şəkiddə yerləşən «Xalq təbiiq sənəti» muzeyində (muzey 1985-ci ildə açılmışdır) arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan dulusçuluq məmulatları, məişət qabları, qəbirlərdən tapılmış silah nümunələri, qadınlar üçün bəzək əşyaları saxlanılır. Bu eksponatlar mis, bürünc, daş, sümükdən hazırlanaraq antik dövrü əhatə edir. Bu bir daha sübut edir ki, hələ antik dövrdə Şəkiddə yaşayış məskəni mövcud olmuşdur.

Şəkiddə mövcud olan daha bir muzey - R.B.Əfəndiyev adına tarix-diyaşünaslıq muzeyinin qədim dövr şəbəsində b.e.ə. I-II minilliklərə aid gildən hazırlanmış qablar, qara çirəq, dəbilqə, dəmir zirehli paltar, xəncər və qılınc saxlanılır. Bu şöbədə Əyriçay dərəyacasının tikintisi zamanı su qablarına da rast gəlinir. Muzeydə tunc dövrü və dəmir dövrünün başlanğıc və «Yaloluyatə» mədəniyyətinə aid qədim bəzək əşyaları da var [37, 6].

Tunc, paleolit, neolit dövrünə aid kənd təsərrüfatı alətləri qalıqları, nize başlıqları da xüsusi maraq təşkil edir. Tarixdən məlumdur ki, Şəki daim yadellilərlə müharibədə çıxış etmişdir. Hələ b.e.ə. I əsrdə şəki tayfaları Qafqaz albanları ilə birlikdə Roma işğalçılarna qarşı vuruşmuş, Roma sərkədesi Pompeyin qoşunlarını Şəki yaxınlığında məğlubiyyətə uğratmışlar» [40, s.8]. Arxeoloji qazıntılar zamanı silahların tapılması bunu bir daha sübut edir.

Azərbaycan tarixi muzeyinin Etnoqrafiya fondunda Şəki rayonundan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan bir alət saxlanılır. Məsişünas S. Abdullayeva «Azərbaycan xalq çalğı alətləri» kitabında bu aləti çox «müəmmal» adlandırır, onu E.Kempferin təsvir

etdiyi panduraya oxşadır. Alətin ümumi uzunluğu 870 mm-ə çatır, 3 simi, 4 aşığı var, bu alətdə yaqın ki, çalğı zamanı xərkədən istifadə etmişlər» [2, s. 75].

Hər hansı bir regionun tarixini öyrənməkdən ötrü arxeoloji qazıntılar əsas mənbələrdən birincisidir. İkinci mənbə isə coğrafiyaşünas-səyyahların qeydləridir. Tarixən məlum olduğuna görə zəngin təbii sərvətlərə malik ölkəmiz həmişə səyyahların diqqətini özünə cəlb etmişdir. IV-VII əsr ərəb coğrafiyaşünasları qədim Şəkiyə səyahət etmiş, buradakı iqlim, təbii şərait, sənətkarlıq haqqında maraqlı məlumatlar vermişlər. Aleksandr Dümanın «Qafqaz səfəri» əsərində Şəkinin füsünkar mənzərəsi yazıçı təxəyyülünə uyğun bədii şəkildə canlandırılmış, həttə Şəkinin musiqi folkloru haqqında da maraqlı məlumatlar verilmişdir.

IX əsr ərəb tarixçisi və şəcərəçi Əhməd-əl-Bəlazurinin «Kitab fütuh əl-buldən» («Ölkələrin fəthi») əsərində ərəb istilasından bəhs edərək Sakşin (Şakanin) şəhərinin adını çəkir, burada islamın qəbul edilməsindən bəhs edir.

X əsr ərəb tarixçisi əl-Kufinin əsərində Şəki adlı vilayətin olması qeyd edilir.

Ərəb səyyahı Əl-İstəxi (X əsr) «Kitab Məsəlik əl-Məmalik» («Məmləkətlərin yolları») kitabında Qəbələ, Şəmaxiyə, Beyləqanla yanaşı Şəkki şəhərinin adını çəkir, bu kiçik şəhərdə münbit torpaqlar və bolluqdan bəhs edir [66, s.89].

X əsr ərəb səyyahı, coğrafiyaşünas İbn Havqəl də Bərdə, Şamaxı, Qəbələ ilə yanaşı bu şəhərin adını qeyd edir.

X əsr ərəb tarixçisi-coğrafiyaşünas Əl-Məsudi qədim Albaniya şəhəri olan Şəkin, (Səkin), Şəkki şəhərinin coğrafi mövqeyini qeyd edir. Onun Şirvandan şimala, Qafqaz dağları yaxınlığında Alazan çayının şərq qolu boyunca olan ərazisi ehatə etdiyini göstərir. Əl-Məsudi yazır: «Şəkin ölkəsinin əhalisi xristiandır. Bunlar arasında ticarət və s. ilə məşğul olan müsəlmanlar da vardır. Onların hökmdarı Azər İbn Nəbih İbn Məhacirdir» [66, s.61].

Şəki əhalisinin çox hissəsinin xristian, bir hissəsinin müsəlman olması haqda məlumatı digər məxəzədən də almaq olar. X əsr ərəb coğrafiyaşünas-səyyahı əl-Müqəddəsin yazdığına görə: «Şəkki düzənlikdə şəhərdir. Əhalisinin çoxu xristiandır. Cəme məscid müsəlmanların bazar meydanındadır.»

Əl-Müqəddəs «İqlimlərin öyrənilməsi üçün ən yaxşı bölgü» («Əhsən əl-təqasim fi mərifət əl-əqalim») Şəkkini Afran ölkəsinin şəhəri kimi qeyd edir.

Əl-Məsudinin yazdığına görə Şəki Tiflisdən Dərbəndə keçən dağ yolu üzərindədir.

XII əsr ərəb səyyahı İdrisi «Ölkələri görməkdən yorulmuşun əyləncəsi» əsərində Şəkinin adını çəkir. Qeyd etməliyi ki, İdrisi coğrafiyaşünas Ptolomeydan sonra ilk dəfə dünyanın böyük xəritəsini yaratmışdır.

Orta əsrlərin bir çox Avropa səyyahlarının əsərlərindən də Şəki haqqında bir sıra maraqlı məlumatlar almaq olar.

Teymurun Qafqazı işğal dövründə Azərbaycanı, bir sıra Şərq ölkələrini gəzib-dolaşan XV əsrin Qərbi Avropa səyyahı lohann de Qalonifontibus Şəkiyə də səyahət etmiş, burada yayılan ipəkçiliyin inkişafından, sənətkarlıq və əkinçilikdən bəhs etmişdir. O, «Qafqaz xalqları haqqında məlumatlar» əsərində Şəkini «olduqca bol suyu, taxılı, heyvanları, ipəyi və düyüsü olan gözəl bir ölkə» kimi göstərir. Səyyah burada hakimiyyətin «sarasiklərin» - yəni müsəlmanların əlində olduğunu qeyd edir [80, s.25].

Şərq ölkələrinə uzunmüddətli səyahətə çıxan XIV-XV əsrlərin alman səyyahı Hans Şiltberger «Avropa, Asiya və Afrikaya səyahət» əsərində Şəkinin sənətkarlıq və ticarət mərkəzi olduğunu qeyd edir. Şiltberger Şəkidəki xam ipək istehsalından da söz açır.

XVII əsrin türk səyyahı Evliya Çələbi «Səyahət kitabı»nda Dağıstan sərhədində yerləşən əla Daş qalası olan Şəki haqqında buradakı üzümülklər, çəkil (tut ağacı) bağlarından, misli-bərabəri olmayan ipək istehsalından bəhs edir.

Evliya Çələbin məlumatına görə daşdan tikilmiş gözəl Şəki qalası təpəlikdə yerləşirdi. Qalanın Şirvan və Gəncə adlı iki darvazası var idi. Şəhərdə 3000 ev, 7 məscid, karvansara, hamamlar, kiçik bazar yerləşirdi.

Fransız yazıçısı Aleksandr Düma «Qafqaz səfəri» əsərində Şəkini cazibədar, adamı heyran qoyan bir şəhər adlandırmışdı. O, şəhəri gəzmiş, buranın həyatı, əhalisinin məişəti, məşğuliyyəti ilə yaxından tanış olmuşdu. A.Düma yazırdı: «Başı buludlara dayan, şairənə və səfalı dağlar ələ gözəl mənzərələr yaradır ki, bu mənzərələri sözlə ifadə etməkdə çətinlik çəkərəm» [24, S.116].

Çox maraqlıdır ki, A.Düma «Qafqaz səfəri» əsərində Şəkinin musiqi folkloru haqqında da dəyərli məlumatlar verir. Məsələn, üç rəqqasın rəqsini belə təsvir edir: «Rəqqasların ikisi əllərində topuzla oxşar qısa, ağır şeylər tutmuşdular. Üçüncüsü əlindəki yanımçevrəyə bənzər, dəmir həlqələrlə bəzənmiş qavalı titrədərək çalğıçıları müşayiət edirdi. Musiqiçilərin ikisi nağara, ikisi zurna çalırdı.»

Çox güman ki, A.Dümanın təsvir etdiyi bu rəqs «Zorxana»dır. Müəllif daha sonra yazır: «Əllərində ağırlıq daşları tutmuş iki nəfər bir dairənin iki tərəfində, qavalçalan ortada dayanmışdı... Zurnaçıların məharətli çalğısı onların qüvvəsini birə-beş artırır, daha artıq hərəkətlər etməyə ruhlandırır.

... Rəqsdən sonra gülüş başladı... Sonra «Ləzgihəngi» rəqsi çalındı...» [24, s.126, 127, 129]

Bu maraqlı fraqment artıq XIX əsrdə Şəkiddə xoreoqrafik elementlərdən istifadə olunan oyun-tamaşa-zorxananın dəqiq təsviridir.

Bütün bu sadalanan faktlar göstərir ki, hələ orta əsrlərdən başlayaraq, XIX əsrə kimi Şəki Şərq və Avropa səyyahlarını, ekzotik, əsrarəngiz bir diyar kimi özünə cəlb etmişdir.

Şəkinin tarixi inkişafı, bu qədim diyarın tarixçəsi müxtəlif elmi baza qaynaqlarda da öz əksini tapmışdır.

Şəkinin şəhər kimi inkişafı baş etnoqrafların mənbələrinə görə bizim eradan keyli əvvəl başlamışdır. Onun torpağının yaranma tarixi daha qədimdir. Şəkini əhatə edən dağlar 11 milyon il əvvəl, yəni III geoloji dövrün axırlarında, IV dövrün əvvəllərində əmələ gəlmişdir. Coğrafi baxımdan şəhər planetimizin şimal yarımkürəsində, subtropik qurşağın sərhədində, möhtəşəm böyük Qafqaz dağlarının cənub ətəklərinin Qanıx-Əyriçay dərəsi ilə birləşdiyi yerdə, güclü selləri ilə bütün dünyada məşhur olan Kiş çayının sol sahilində yerləşirdi [13, s.110].

Qafqaz Albaniyasının mühüm şəhərlərindən biri olan Şəki IX əsrdə xristianlığın yayılmasında dini mərkəz kimi böyük rol oynamışdır.

B.e.V əsərində Sasani feodalları Albaniyanı özünə tabe etmiş, o cümlədən Şəki Sasani hakimiyyətinin tərkibinə qatılmışdır. Şəki Sasani şahlarının yaxın qohumları olan canişinlər - mərzəbanlar tərəfindən idarə edilmişdir. Şəki şəhəri Sasani mərzəbanlarının mühüm iqamətgahı idi.

Sasani hökmdarı I Qubad (488-531) xəzərlərə qarşı mübarizə məqsədilə bir çox alban şəhərlərini möhkəmləndirdi. Onun oğlu I Xosrov Ənuşirəvan (531-579) xəzərlərin keçəcə biləcəyi dağ keçidini möhkəmləndirmək məqsədilə «Şəki darvazalarını» tikdirdi.

Ərəb tarixçələrindən biri göstərir ki, Arran yerində olan Abvad-Şakkini Sasani padşahı I Xosrov Ənuşirəvan salmış və Arran yerində Şakkın darvazasını düzəltmişdir.

Şəkinin III-VI əsrlər tarixi haqqında A.Krımski məlumat verir. O, əsasən bizanslı Favst və Movses Kalakkaytlının əsərlərinə əsaslanır və Şəkinin alban çarlığının əsas şəhərlərindən biri olmasını qeyd edir. Kiş çayı üzərindəki dağın döşündə yerləşən Qafqaz Albaniyasının mühüm xristian memarlıq abidəsi olan kilsə, Orta Zeyzid kəndindəki alban məbədi bu deyilənlərə daha bir sübutdur.

Adı çəkilən kitabda Krımski yazır ki, alban patriarx katolikluğunun nəzdində olan beş yepiskopluqdan biri Şəkiddə yerləşirdi.

XI əsrdə yaşamış gürcü müəllifi Cuanşer Cuanşerian özünün «Vaxtanq Qorqasalin tarixi» əsərində V əsrdə baş vermiş hadisələri şərh edərkən başqa şəhərlərlə bərabər Şəkinin də (Şaka) adını çəkir.

VII əsrdə ərəblər Şəkini işğal etdilər. 656-cı ildə ərəblər tərəfindən amansızcasına dağıldı. Şəki müstəqil knyazlıq olsa da ərəb xilafətinin hakimiyyətini qəbul etməyə məcbur oldu. Şəki əyalət ərəblərin təşkil etdiyi əmirliklərdən biri III Əmirliyin tərkibinə daxil idi. Ərəblər «Şəkkən hökmdarına xərac vermək şərti ilə sülh bağladı» [80, s.83].

VIII əsrdə Albaniya bir dövlət kimi ləğv edildikdən sonra ərəblər Şəkini özlərinə strateji baza etdilər. Ərəb canişini əl-Cərrah ibn Abdullah əl-Həkəlim Şəkiyə daxil oldu [7, s.322].

Ərəb Xilafəti zəifləməyə başladığı bir dövrdə IX əsrin sonlarına doğru Alban çarlığının bərpasına cəhd göstərilirdi. Aran-Şahlıq adlanan əraziyə Şəki də daxil edilir (813-cü il). Lakin bu dövlətin ömrü uzun olmur. Şəkiddə müstəqil knyazlıq yaranır. Bu knyazlığın başında alban knyazları nəslindən olan Qriqor Xammamin nəticələri Ader Nerse (915-950) və Sevada İşxan (950-ci ildən) dururdu. Sevada İşxanın hakimiyyəti dövründə Şəki Azərbaycanın şimalında yeni yaranmış Şirvanşahlar dövlətindən asılı vəziyyətə düşdü. Sevada İşxanın vəfatından sonra (960-cı illərin əvvəlləri) onun oğlu Oxannes Senexerib qonşu Sanariyanı da öz hakimiyyəti altına birləşdirərək, Alban-Aranşah dövlətini bərpa etməyə cəhd göstərir və Şirvanşahlara tabe olmaqdan imtina edir. Şirvanşahlarda Kəsranilər sülaləsi hakimiyyətə gəldikdən sonra, A.Krımskinin fərziyyəsinə görə Şəki Şirvanşahlara tabe edilsə də öz nominal müstəqilliyini saxlaya bilmişdi.

XI əsrdə Şəki Şirvanşahlar dövlətinin hakimiyyətinə keçdi. Bərdədə meydana gələn Şəddadilər sülaləsi 985-1030-cu illərdə Şəkini özünə tabe etdi.

1118-ci ildə Şəkini səlcuqlar tutdular.

XII əsrdə Şəkiddə ipəkçilik geniş yer tuturdu. Hətta burada istehsal olunan xam ipəyin bir hissəsi xarici ölkələrə ixrac olunurdu. Şəki həm də taxılçılıq vilayəti kimi tanınırdı. Burada dabbalıq sənəti də inkişaf edirdi. XIV əsrin I yarısında Hülakilər dövləti iflasa uğradıqdan sonra Şirvanşahlar dövləti ilə yanaşı Şəki də müstəqillik qazandı və orlat nəslə hakimiyyətə gəldi.

XIV əsrin sonlarında Şəki Teymurləngin hücumuna məruz qaldı və ondan asılı vəziyyətə düşdü. 1386-cı ildə Teymurləng Şəkini qarət etdi. Monqol işğalı Şəkinin iqtisadiyyatına ağır zərbə vurdu. Teymurləngin oğlu Miranşah tərəfindən Şəki viran qoyuldu.

Lakin Elxanilər dövründə Şəki yenidən inkişaf etməyə başladı. XIV əsrin sonunda Elxanilər dövlətinin tənəzzülü dövründə Şəki

104980

müstəqil hakimiyyətin mərkəzinə çevrildi. Bu dövrdə Şəkini Sidi (Seyid) Əli idarə edirdi. O, Teymurun Şəkiyə hücumu zamanı ciddi müqavimət göstərirdi. Onun ölümündən sonra oğlu Sidi (Seyid) Əhməd Şirvanşah I İbrahimin (1382-1417) vasitəçiliyi ilə Teymurla münasibətləri yaxşılaşdırdı.

Teymurləngin ölümündən sonra Şəki yenə müstəqillik əldə etdi. Teymurləngin varislərindən olan Ömər in Şəkini tabe etmək cəhdi baş tutmadı.

Şəki Qaraqoyunlu dövlətinin dövründə vassallığı qəbul etsə də, Ağqoyunluların hakimiyyəti dövründə öz müstəqilliyini qoruyub saxlaya bildi.

XII əsrdə olduğu kimi XV əsrdə də Şəkiddə kənd təsərrüfatı, xüsusilə ipəkçilik inkişaf etmişdi. Bu dövrdə əhalinin etnik tərkibi artıq sabitləşmişdi. Qədim yerli əhali olan albanların böyük əksəriyyəti Azərbaycan xalqının tərkib komponenti olmuşdu [39, s.9].

1500-cü ildə Şirvanı ələ keçirməyi qarşısına məqsəd qoyan Səfəvilər nəslindən olan İsmayıl Kür çayı sahilində Şəki hakimi ilə qarşılaşır və onu məğlub edir. Şəki hökmdarı geri çəkilir. Səfəvilər dövləti yarandığı vaxtdan I İsmayıl özünü şah elan etdikdən sonra Şəki hakimi səfəvilərin ali hakimiyyətini qəbul edir.

1521-ci ildə Kaxetiya çarı Levan (mənbələrdə Ləvənd xan adlandırılır) Şəki üzərinə hücum edərkən Şəki hakimi Şah İsmayıldan kömək istəyir. Bu zaman Səfəvilərin vassallarından olan Kaxetiya çarı Levan Şah İsmayılın yanına gələrkə günahından keçməsinə xəşis edir. 1524-cü ildə Levan xan yenə Şəkiyə hücum edir və bu dövüdə şəkililər məğlub olurlar, Şəki hökmdarı Həsən bəy öldürülür. Bu hadisə Şah İsmayılın vəfatı ilə bir vaxta düşür. Həsən Sultanın ölümündən sonra onun oğlu Dərviş Məhəmməd xan Şəki hakimi olur. Bu haqda ətraflı məlumat Kerim ağa Fatehin «Şəki xanlarının müxtəşər tarixi» əsərində verilir [63].

Səfəvi şahı Təhmasib 1538-ci ildə Şirvanı Səfəvilər dövlətinin tərkibinə qatmaq üçün oraya yürüş edir. Yürüş Səfəvilərin qalibiyyəti ilə başa çatır. Şəki hakimi Dərviş Məhəmməd xan Burğut qalasında mühəşirədə olan Şirvanşah Şahruxun köməyinə gəlir. A. Bakıxanov «Gülüستانی-İrəm» əsərində bu döyüşü belə təsvir edir: «O, qızılbaş ordusuna yaxınlaşdı. Nağara vurulub şəypur çalındı, qorqu və sairədən ibarət bir dəstə döyüşə çıxış gəldi. Dərviş Məhəmməd xan, qoşunundan bir çoxunu ölüme verdi və heç bir iş görə bilməyib geri qayıtdı» [17, s.102]. Beləliklə, Şirvan Səfəvilər dövlətinin tərkibinə qatıldı. Şəki hakimi Dərviş Məhəmməd xan bir müddət səfəvilərlə yaxşı münasibətlər saxlasa da, yenidən onlara qarşı çıxış etməyə başlayır, hətta qiyam baş verir.»

1551-ci ildə Şah Təhmasib Şəkini müstəqilliyinə son qoymağı qərara alır və böyük qoşunla Şəkiyə tərəf hərəkət edir. Kaxetiya çarı Levan da ona qoşulur. Şəkililər Kiş və Gələrsən-Görərsən qalasında möhkəmləndilər. Top atəşi altında Kiş qalasının divarları dağıdılır. Dərviş Məhəmməd xan 400 nəfərlə qaladan çıxıb qaçmaq istədikdə onun başını kəsib şahə gətirirlər. Beləliklə, vilayət Səfəvilərin təbəliyinə keçir. Bununla da, 1551-ci ildə Şəkini müstəqilliyinə son qoyulur. Şah Təhmasib Hüseyncaan adlı bir şəkilini Şəki hakimi təyin edirlər.

XVII əsrin əvvəllərində İran şahı I Abbasın müharibələri nəticəsində Azərbaycan, o cümlədən Şəki İran əsarəti altına düşdü. Şəki də bu dövrdə sənətkarlıq çox inkişaf etmişdi. İpək Rusiya, İtaliya, Türkiyə və İrana ixrac edilirdi. Mahud üzərində ipək tikmələr, ağacdan şəbəkə, məişətdə işlənen əşyalar, əmək alətləri hazırlanırdı. Lakin XVII əsrdə Şəki əhalisi İranın şah hökuməti və yerli feodallar tərəfindən istismar olunaraq, ağır vergilər ödəyirdilər.

XVIII əsrin əvvəlində İran Səfəvi dövləti xeyli zəifləyir. Şəkiddə İran Hakimiyyətinə qarşı mübarizə güclənir. Şəkililərin Nadir şah hakimiyyətinə qarşı mübarizəsinin başında Hacı Çələbi dururdu. Nadir şah Hacı Çələbinin nüfuzundan istifadə edərkə onu Şəki vilayətinin şəkili təyin edir. Hacı Çələbi çox igid bir şəxsiyyət idi. O, özünü Şəki vilayətinin hakimi elan edir və Gələrsən-Görərsən qalasında yerləşir. Xalqımızın mübarizə tarixinə şanlı səhifələr yazmış Gələrsən-Görərsən qalası Şəki şəhərindən 8 km. aralı, Kiş kəndi yaxınlığında olan sıldırım qayalı yerdə idi. Deyilənə görə Nadir şah Hacı Çələbidən tabe olmağı tələb edən məktubuna cavabda yazmışdı: «Gələrsən-görərsən» lakin qalının adı bu hadisə ilə əlaqədar olmayaraq qaranmışdır. «Gələrsən-görərsən» qalasının əsasının XV əsrdə Şəki hakimi Əlican tərəfindən qoyulduğu güman edilir [39, s. 18].

1743-cü ilin sonu 1744-cü ilin əvvəlində müstəqil Şəki xanlığı yaranmış oldu. Bununla Azərbaycan ərazisində kiçik dövlətlərin - müstəqil xanlıqların yaranmasının əsası qoyuldu. Bu, Azərbaycanın dövlət ənənələrinin bərpa olunması demək idi. Bu dövrdə əsl xalq azadlıq hərəkatı başlanmışdı. Nadir şah Şəki üsyançılarının müqavimətini qıra bilmədi. Hacı Çələbinin başçılıq etdiyi Şəki əhalisi İran əsarətinə qarşı mərdliklə mübarizə aparırdı. Hacı Çələbi xanlığın ərazisini genişləndirmək məqsədi ilə bir neçə xanlığı da özünə tabe edir, Qəbələ və Ərəş sultanlığı da ona tabe olur. Şəki xanlığı bu dövrdə Azərbaycan xanlıqları içərisində güclü feodal dövlətinə çevrildi. Hacı Çələbi Azərbaycan torpaqlarının vahid dövlətdə birləşdirmək istəyirdi. O 12 il xanlıq etdikdən sonra 1755-ci ildə vəfat etdi.

Çələbi xanın hakimiyyəti dövründə Şəki xanlığı xeyli güdrətləndi. O, Şəkiddə məscid, mədrəsə və s. ictimai binalar tikdirdi, vergi sisteminə nizama saldı.

XVII əsrin ikinci yarısında Şəki xanlığına Hacı Çələbinin nəvəsi Hüseyn xan 22 il hökmranlıq etmişdi. Onun xanlığı dövründə qubalı Fətəli xanla bir sıra münaqişələr baş verirdi.

Sonralar Şəki xanlığında Məhəmmədhasən ağa Şəkinin müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparırdı. 1789-cu ildə o, Şəkinin müstəqilliyini geri qaytarmağa nail oldu.

XVIII əsrin II yarısında Şəki xanlığında əlverişli təbii-coğrafi şəraitlə əlaqədar inkişaf və bağçılıq inkişaf etmişdi.

Şəki ipəyi öz keyfiyyətinə görə heç də Şamaxı ipəyindən geri qalmırdı.

Şəkiddə milli üslubda şəbəkələr, misgərlik, dərzilik, zərgərlik, toxuculuq, boyaqçılıq və s. sənət növləri çox inkişaf etmişdi.

Şəki xanlığında ticarət ilə yanaşı, tranzit ticarəti də yayılmışdı. Ticarətin inkişafı ilə əlaqədar Şəkiddə bir çox karvansaralar tikilmişdi. Belə ki, XVIII əsrdə burada beş karvansara - Gəncə, Təbriz, Şamaxı, ləzgi və erməni karvansaraları var idi.

Ümumiyyətlə, XVIII əsrdə Şəkiddə sənətkarlıq və xüsusən memarlıq çox inkişaf etmişdi. Şəhərə xüsusi memarlıq görünüşü vermək üçün onun özünün də gözəl təbii imkanları var idi. Şəhərin yuxarı başında şimal-şərqində, yüksəklikdə yerləşən Şəki qalası ilk Şəki xanı Hacı Çələbinin hakimiyyəti dövründə tikilmişdir.

XVIII əsrin nadir incisi isə Şəki xanlarının sarayıdır. Məşhur fransız yazıçısı Aleksandr Düma Şəkiddə olarkən demişdi: «Xan sarayı ələ füsunkar gözəlliyə malik abidədir ki, yalnız memar fırçası onun necə birləşdiyi məlum olmayan sayısız-hesabsız şəbəkə və naxışlarını yenidən canlandırma bilər. Nuxanın çox da böyük olmayan Xan sarayından ayrılarda ürəyimdən istər-istəməz bir fikir keçdi: Xudaya, sən özün bu gözəl tarixi abidəni yadellilərdən qoru». Sitat «Azərbaycan folkloru antologiyası»ndan götürülmüzdür [4, s. 486].

XVIII əsrin 60-cı illərinin nadir orijinal memarlıq abidəsi olan Şəki Xan sarayı 1762-ci ildə Müştəq təxəllüsü ilə şeirlər yazan Şəki xanı Hüseyn xan tərəfindən tikdirilmişdir. Bəzi mənbələrdə Xan sarayı Müştəq imarəti kimi qeyd olunur. Deyilənə görə, vaxtilə Şəki qalasının (içqalanın) daxilində inşa edilmiş və bir neçə tikilidən ibarət olmuşdur. Bu kompleksdən hal-hazırda ikimərtəbəli imarət qalmışdır. Binaın tikinti və şəbəkələrində heç bir yapıqan və mismardan istifadə edilməmişdir. Sarayın divarlarında XVIII əsrdə yaşamış tərtibatçı-neqqaş, sarayın baş memarı, şamaxılı usta Abbasqulunun adı həkk olunmuşdur. Bu ad II mərtəbədə salonun tavanında xüsusi ornamentin içərisində ərəb əlifbası ilə qeyd edilmişdir.

Ümumiyyətlə, sarayın naxışları üzərində sonrakı dövrlərdə də bir neçə rəssam işləmişdir; birinci mərtəbədə şamaxılı rəssam Mirzə Cəfər 1895-96-cı illərdə, II mərtəbədə şamaxılı Əliqulu və Qurbanəli, eləcə də şuşalı rəssam usta Qəmbər naxışlar vurmuşdur.

Xan sarayının alt salonunun tavanında beş mindən artıq rəsmli həndəsi fiqurlardan yığılmış bədi tərtibat verilmişdir. Üst salonda o, müharibə səhnələri təsvir olunur. Divar rəsmlərində əsasən qızılı firuzəyi, qırmızı, göy, bənövşəyi və sarı rənglərdən istifadə olunmuşdur. Saray naxışları koloritin zənginliyi, qızılı rəngin geniş tətbiqi ilə səciyyələnir.

Xüsusi maraq təşkil edən divar rəsmlərindən biri musiqiçilərin təsviri ilə bağlıdır. Bu təsvirdə musiqiçilər müxtəlif alətlərdə çalır. Bunlar əsasən nəfəslə - zurna, şeypur, gərənay, nəfir, şahnefir və membranlı - müxtəlif ölçülü kus və nağara alətləridir. Bu haqda müfəssəl şərh S. Abdullayevanın «Azərbaycan xalq çalğı alətləri» kitabında verilir [2, s.51].

Şəki xan sarayı orta əsr Azərbaycan memarlığının ən görkəmli abidəsi kimi bu memarlığın bütün nailiyyətlərini özündə cəmləşdirir.

«Şəki xan sarayı XVIII əsr Azərbaycan mədəniyyətinin xarakterini bütünlükdə əks etdirir: xalq sənəti bu abidədə klassik səviyyəyə qalxmaq ləyaqətini göstərir, perspektivliyini təsdiq edir» [21, s.32].

Şəki xanovların evi XVIII əsrin II yarısında çiykərpicdən tikilmişdir. Zəlin fasadı rəngli şəbəkələrdən ibarətdir. Divarlarda Nizami Gəncəvinin «Xəmsə»sinə illüstrasiyalar, müxtəlif heyvan, quş, gül-çiçək rəsmləri çəkilmişdir.

Dekorativ elementlərlə zəngin olan Şəki xanovların evi xalq yaşayış evindən saray tipli evlərə keçid formasındadır.

Şəki xanovların evinin yaxınlığında yerləşən Cümə məscidinə el arasında Xan Məscidi deyirlər. Məscid 1745-1750-ci illərdə tikilmişdir.

XVIII əsrdə tikilən daha bir məscid-Giləhli məscidi yerləşdiyi küçənin adını daşıyır. Bu məscid çox qərribə bir yerdə - Şəkinin şimal-şərq tərəfində, çayın sahilində, dərin uçurumun üstündə tikilmişdir. Bişmiş kərpicdən tikilmiş Giləhli məscidinin minarəsi Şəki-Zaqatala zonasında ən hündür minaredir.

XVIII əsrin mühüm memarlıq abidələrinə Qurcanaçayın sağ sahilə boyu yerləşən Yuxarı və Aşağı karvansaralar aiddir. Bu karvansaralar ticarət şəhəri olan Şəkiddə böyük əhəmiyyətə malik idi.

Bütün bu deyilanlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ümumiyyətlə, XVIII əsr Şəki tarixində, xüsusən memarlıqda böyük yüksəlişlər dövrüdür. Bu əsri Şəki memarlığı tarixində «qızıl əsr» hesab etmək olar.

XVIII əsrdə Şəki xanlığı siyasi mərkəz olmaqla bərabər həm də mühüm mədəniyyət mərkəzi idi. Belə ki, Şəki xanlarının saraylarında bir çox şairlər yazıb-yaradırdılar. Şəkiddə bir çox mədrəsələr də vardı.

XVIII əsr Şəki xanları sarayında yaşamış Hacı Məhəmməd, Zari, Rafel və eləcə də Şəki xanı Məhəmməd Hüseyn xan Müştəq saray şeir ənənələrinə sadıq qalaraq, nəzirəçiliyi davam etdirirdilər. Bu şairlər əsasən dini mövzuda, çoxu da fars dilində yazırdılar.

Zari tənəklülü şair kənd yoxsullarının dilindən Məhəmməd Hüseyn xan Müştəqa yazdığı mənzum ərizədə zülmə, haqsızlığa qarşı çıxmışdı:

Kimisi əqli ixtiyar etdi,

Kimisi zülm işin şüar etdi...

Aqibət tutdu zülm yer üzünü,

Çəkdi əflana mədələt özünü.

XVIII əsrin II yarısında Şəkiddə yaşayan şair Süleymanın yaradıcılığında müşkə əsas yer tuturdu.

Görkəmli ədəbiyyatşünas Salman Mümtaz (qeyd edək ki, Salman Mümtaz da Şəkiddə anadan olmuşdur) onun yaradıcılığını tədqiq etmişdir. Süleymanın şeirlərinin M.P.Vaqifin yaradıcılığına böyük təsiri olmuşdur. Hətta M.P.Vaqif Süleymanın şeirlərinə nəzirə yazırdı. Süleymanın Züleyxa adlı gözəli tərənnüm etdiyi şeir M.P.Vaqifin yaradıcılığı üçün seçiyəvi olan motivləri xatırladır:

Ey simi bədən, mehri dürəxşəndə Züleyxa,

Ey kami məlahət, ləbi pürxəndə Züleyxa,

Qılma saçını bunca pərakəndə Züleyxa.

Ey gözləri şəhla,

Ey qaməti rəna,

Ey saneyi Leyla.

Rüxsarı gözəldir,

Rəftarı gözəldir.

Tuti kimi hər ləhceyi qoftan gözəldir

Kimi gördü ki, yüz ruh olan bir təkde Züleyxa.

XVIII əsrdə tarixi mənzumələri ilə şöhrətlənən şairlərdən biri olan Nəbi öz əsərlərində Hacı Cələbi xan və Məhəmməd Hüseyn xanın hakimiyyəti dövründə baş verən hadisələri qələmə almışdır. Şair Nəbi də sarayda yaşamışdı. O, M.P.Vaqiflə şəxsən tanış idi. Nəbi həm klassik şeir, həm də şifahi xalq ədəbiyyatının təsiri altında şeirlər yazırdı.

Şair Nəbinin Hacı Cələbinin oğlu Ağakəşi bəyin öldürülməsinə ithaf etdiyi «Ağlar» rədifli şeiri geniş oxucu kütləsi arasında yayılmışdı.

Şair Nəbinin tarixi mənzumələri bir növ dövrün hadisə və şəxsiyyətləri haqqında müəyyən təsəvvürlər yaradırdı.

Öz müxəmməslərinin birində şair Nəbi Hacı Cələbi xanı mədh edir, onun hərəkətlərini alqışlayır. Hacı Cələbinin Nadir şahla qarşı mübarizəsi münasibətlə yazdığı şeirdə xanın igidliyi, mübarizəli tərənnüm olunur.

Ey bəyim, rəngin otağın bəzmi-ürfandır bu gün,

Nemətin nuşi-müsafir quti mehmandır bu gün.

Göfti-guyi-rifətin bihəddi payandır bu gün,

Saame olkin söyləyim mən, gör nə dastandır bu gün,

Şükrü həqq etmək gərəkdir, yaxşı dövrəndir bu gün.

Şah Nadir çün gətirdi üstünə yüz min süvar,

Sən bərabər cəngə durdun, kimdə var bu iqtidar...

Döndü getdi xəcalətindən axır, oldu şərmiqar.

Nəbi Məhəmməd Hüseyn xan Müştəq hakimiyyətdə gələndə ona da mədhiyyə yazmışdı.

XVIII əsr azərbaycan ədəbiyyatının fəal tədqiqatçısı, filoloq Araz Dadaşzadə «XVIII əsr Azərbaycan lirikası» monoqrafiyasında çox maraqlı bir açıqlama verir: «Müştaqın müasiri. Şair Hacı Cələbi efəndi Zari onun gördüyü işləri tarixdə əbədləşdirmək məqsədilə yazdığı iki qəzəldə xanın imarət və məscid inşa etdiyini xəbər verir. Zari həmin şeirlərdə maddeyi-tarixi də göstərir ki, bu da həmin tikililərin hicri təqvimlə ilə neçənci ildə salındığını dəqiq təyin etməyə imkan yaradır...»

*Hüseyn xan mədələt ayin,
Təxtü bəxti-hökumətə mənsub.
Rəfəətü cahı üzrə qayım ola
İzzü dövlətdən olmaya məslu.*

*Bir müzəyyən imarət etdi bina
Qəsri-firdövs tək bəsi mərəğub.*

*Bu binayi-lətif tarixin
İstədim bu idi manna mətlub.*

*Gəldi piri-xirəd dedi tarix,
Fərəhəfza binavü mənzime-xub.*

İmarətin maddeyi-tarixindən 1179, məscidindən isə 1183 rəqəmi hasil olur. Müasir təqvimlə bunlar təxminən 1765-1766 və 1769-1770-ci illərə müvafiq gəlir [22, s.159].

Şəki xanı olan Hüseyn xan Müştəq əruz vəznində şeirlər yazmışdır. Onun M.P.Vaqiflə mənəm məkublaşması bizə gəlib çatmışdır. Hüseyn xan Müştəq sarayında bir sıra şairləri himayə etmişdir. Onun hökmlərini zamanı baş vermiş hadisələr Molla Vəli Vidadının «Müsbətnamə» adlı müxəmməsində öz əksini tapmışdır. Vidadi Müştəqi belə səciyyələndirir:

*Noldu gör ol, sərvəri-dövrən, emiri-möhterəm.
Mənben cudu səxavət, mədəni-lütfü kəram.
Mərdi-meydan, əhli-ürfən, səhibi-tiğü qələm.
Əseyi-rəfətdə guya Kim tikilmiş bir ələm
Hakimi-Şirvan, Şəki, yeni Hüseyn xanə bax...*

*Haqqərəst, əhli-təvəkkül, pak dil, safi ciyər,
Baki yox heç kimsədən, cahü cəlalı bığədr,
Bilməmiş rəşkü həsəd insanı eylər dərbədr
Bağlamış onunla kin əlavü ədnə sərbəsər,
Saldılar hər rəngilə dəvə tutub böhtana bax. [67, s.40]*

XVIII əsrdə Şəki xanlığının yaranması kimi mütərəqqi hadisə bu dövrün sənət və mədəniyyətinə də öz möhürünü vurdu. Şəki xanlığının istiqalyyəti, qələbəsi bütün Şirvanın istiqalyyəti idi. Xan sarayı kimi möhtəşəm abidənin də bu dövrdə yaranması təsadüfi deyildi. Məhz XVIII əsrdə Azərbaycan güclü dövlətlərin asılılığından qurtarıldıqdan sonra öz mənliliyini bildirməyə nail olmuşdur.

Lakin Hacı Cələbi xana bütün Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək nəsbət olmadı. Çünki ölkədə siyasi birləşmə üçün iqtisadi əsas olmadığına görə o, buna nail ola bilmədi.

Artıq XVIII əsrin sonunda Azərbaycan xanlıqları öz hakimiyyətlərini saxlamaq naminə xarici dövlətlərin himayəsinə meyl göstərdilər. Bu məqsədlə Şəki xanı Səlim xan 1805-ci ildə Şəki xanlığının Rusiyanın himayəsi altına keçməsi haqqında müqavilə imzaladı. 1807-ci ildə Şəkiddə silah gücünə çar idarə üsulu bərqərar edildi.

1813-cü il oktyabrın 12-də Qarabağın Gülüstan kəndində çar Rusiyası ilə İran arasında bağlanan müqaviləyə görə bir neçə xanlıqla yanaşı Şəki xanlığı da Rusiya imperiyasının tərkibinə qatıldı. Bu müqaviləyə Talış, Şirvan, Quba, Bakı, Gəncə, Qarabağ və Şəki xanlıqları daxil idi.

1819-26-cı illər arasında Şəki xanlığında xan üsuli-idarəsi ləğv edildi. Xanlığın əvəzində Şəki əyaləti yaradıldı. 1840-cı ildə komendant üsuli-idarəsi ləğv olunduqdan sonra əyalət Şəki qəzası

adlandırıldı. Qəza 1846-cı ildən Şamaxı quberniyasının tərkibinə daxil oldu və Nuxa qəzası adlandırıldı.

Çar hökumətinin Azərbaycanda yeritdiyi siyasət ilk növbədə təbii zənginliklərə marağı ilə bağlı idi. Bu baxımdan Rusiyanın ipək sənayesi üçün mühüm xammal bazası - Şamaxı və Şəki sayılırdı. Peterburqda nəşr olunan «Kommerçeskaya qazeta» yazırdı: «Şəki əyaləti başqa əyalətlərə nisbətən daha çox miqdarda və daha yaxşı kifayətli ipək istehsal edir. 1827-ci ildə bu əyalətdən satış üçün 8200 pud ipək aparılmışdır».

1836-cı ildə Peterburqda təsis olunmuş kampaniya «Zaqafqaziya ipəkçiliyi və ticarət sənayesini yayan cəmiyyət» Nuxanı öz fəaliyyət mərkəzi seçdi.

1862-ci ildə Londonda keçirilən beynəlxalq sərgidə Şəki ipəyi medala layiq görüldü.

Şəkiddə ipəkçiliklə bağlı boyaqçılıq, şəridçilik, təkəlduz kimi köməkçi sənət sahələri də inkişaf edirdi. Qeyd etməli ki, bu nadir sənət nümunələrinin bir çoxu Şəkiddə «Xalq təbii sənəti» muzeyində saxlanılır. Şəki kələğayısının zəngin çeşidləri yayılmışdı. Çox maraqlıdır ki, sənətkarlığın təkəlduzluq (paltar və ev əşyaları üstündə ipək sapla tikiş) sahəsi Azərbaycanda təkcə Şəkiddə yayılmışdı. Bu işlə əsasən kişilər məşğul olurdu. Əvvəlki yaranışında təkəlduz sənəti qadınlar üçün ev peşəsi səciyyəvi daşıyırdı. Sonra öz təmayülünü dəyişib xırda əmtəə istehsalı forması kəsb edərək kişi məşğuliyətinə çevrildi.

Aleksandr Duma Qafqaz səfərində Şəkiddə qaldığı zaman şəhəri gözərkən Şəki sənətkarlarının əl işlərinə heyran olmuşdu. O, burada aldığı yəhəri çox qiymətləndirmişdi. A.Duma «Qafqaz səfəri» əsərində yazırdı: «Şəkiddə mən 24 manata bədii tikməli iki ədəd yəhər aldım. Belə yəhəri Fransada 200 franka da ala bilməzdim. Düzünü desəm, onu bizdə heç bir qiymətə tapmaq mümkün deyil».

Şəki təkəlduzlarının məhsulu çox məşhür idi. 1872-ci ildə Moskva Politexnik sərgisində usta-təkəlduz Məşədi Abdul Məşədi Rza oğlunun mahud üzərində rəngli ipəklə işlədiyi tikmə gəzəlliyinə görə «Böyük gümüş medal» almışdı. 1882-ci ildə Moskva bədii-sənaye sərgisində şəkili Əli Əkbər «müxtəlif əl işlərinə görə» mükafatlandırılmışdı.

Artıq XIX əsrdə zərgərlik sənəti də geniş inkişaf etmişdi. Zərif qadın zinətləri - sinebənd, kəmə, başlıq, biləzik istehsalı bədii baxımdan xüsusi maraq təşkil edirdi. Bu sənət nümunələrinin bir çoxu Şəkiddəki «Xalq təbii sənəti muzeyi»ndə və R.V.Əfəndiyev adına tarix-diyarşünaslıq muzeyində saxlanılır.

Şəkiddə dabbaq sənəti, dulusçuluq, metalışləmə, dəmirçilik xüsusilə inkişaf etmişdi.

Şəkide hər sənət sahəsi bir məhəllədə yerləşirdi və məhəllə həmin sənət sahəsinin adını daşıyırdı, hər əsnafın öz bayrağı olurdu.

Şəkinin tarixi onun sənət sahələrində də dərin iz buraxmışdır. Cəngavər döyüşləri ilə zəngin olan Şəki tarixində metal işləmə sənəti silah və sursata tələbatla bağlı çox inkişaf etmişdi. Bu hərbi yarağı silahsızlar hazırlayırdılar.

Oldu silah meydana gəldikdən sonra tufəngsazlıq müstəqil sənət sahəsinə çevrilmişdi. Bir faktı da qeyd etmək istərdik ki, biz Şəkide olarkən ekspedisiyalarda zurna çalınan Rövşən Kərimovun ifasında «Beşaçıları» rəqsini nota salmışıq. Bu rəqsin adı artıq XIX əsrin sonlarına doğru Azərbaycan ıxrac edilən beşaçıları sənətinin növünün adı ilə bağlıdır.

XIX əsrdə Şəkide elm, incəsənət yeni mərhələdə inkişaf etməyə başladı. XIX əsrin 30-cu illərində Şəkide dövlət məktəbi açılmışdı. Xüsusi məktəblərin xeyli hissəsi ruhani məktəbləri idi. 1898-ci ildə Şəhərdə ilk rus-tatar məktəbi açıldı.

XX əsrin əvvəllərində isə ibtidai məktəblərin sayı artırıldı. 1914-cü ildə Şəkide aşağı tipli ibtidai məktəb, 1916-cı ildə qadın məktəbi açıldı. Burada İstanbul məktəbləri tipli Darüşşəfəq məktəbi də fəaliyyət göstərirdi.

Yeni dövrün tələblərinə uyğun tarixşünaslıq elmi də inkişaf etməyə başlayırdı.

XIX əsrin I yarısında Şəkide yaşayan Fateh təxəllüslü Kərim ağa Şekixanov, Hacı Çələbi xanın nəslindən idi. Kərim ağa Fatehin «Şəki xanlarının müxtəsər tarixi» əsəri 1829-cu ildə azərbaycan dilində yazılmış, 1858-ci ildə Peterburqda nəşr edilmişdir. «Əl-İntixabat-ül-Bəhiyyə» adlı topluda B.Dork bu əsəri yanlış olaraq, Hacı Əbdüllatif Əfəndinin adına çıxarmışdır. Yalnız azərbaycan alimi Salman Mümtaz tərəfindən bu yanlışlıq düzəldilmiş və əsərin müəllifinin Kərim ağa Fateh olduğu aydınlaşdırılmışdır.

Kərim ağa bu əsərdə orta əsrlərdə yaşamış tarixçi İskəndər Münşinin «Aləm Arayı Abbasi» əsərinə istinad etmişdir.

«Şəki xanlarının müxtəsər tarixi»ndə Şəkinin tarixi bir neçə mərhələdə işıqlandırılır: Səfəvilər hakimiyyəti dövrü, Hacı Çələbinin başçılığı altında Nadir şahla qarşı xalq mübarizəsi, Ağa Məhəmməd şah Qacarın Azərbaycana yürüşləri.»

Hacı Seyid Əbdülhəmidin «Şəki xanları və onların nəsiləri» tarixi əsəri də XIX əsrin məhsuludur. Şəkide anadan olub burada təhsil alan Hacı Seyid Əbdülhəmid Şərq ölkələrinə səyahətə çıxmışdı. O, Azərbaycan şəhərlərində şəriət məhkəmələrinə başçılıq etmişdir. Hacı Seyid Əbdülhəmidin əsəri ilk dəfə 1930-cu ildə Bakıda nəşr olunmuşdur. Əsərdə XV-XVIII əsrlərdə Şəkinin qısa tarixi verilmişdir.

1853-cü ildə Şəkide anadan olmuş Hacı Həsən Mollazadə Gəncəvi 4 cilddən ibarət «Zübüt üm-təvarix» adlı əsərin müəllifidir. Bu, 1905-1913-cü illərdə nəşr olunmuş tarixi mövzulu bir əsərdir. Əsər dörd cildəndən ibarətdir. Birinci cildə Adəm-dən Məhəmmədə qədər olan əfsanəvi tarix, ikinci cildə islamın meydana gəlməsi, üçüncü cildə Əmərin hakimiyyət başına gəlməsi, Abbasi xəlifələrinin bəhs olunur. İki hissədən ibarət IV cildin I hissəsi Teymurun yürüşlərinə, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvilər və Əfşarilər dövlətlərinin tarixinə, II hissə isə XVIII əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərinin siyasi hadisələrinə həsr olunmuşdur. Şəkide anadan olmuş Rəşid bəy İsmaylov 1904-cü ildə «Müxtəsər Qafqaz tarixi» adlı kitab yazmışdır. Burada XIX əsrin əvvəllərinə qədər Qafqaziyə tarixinin xülasəsi verilir. Kitabın əvvəlində Qafqazın inzibati bölgüsü təsvir olunur. Bu kitabda bir sıra azərbaycan şairləri və yazıçıları haqqında da məlumatlar verilir.

XIX əsrdə hələ azərbaycan tarixşünaslığının zəif inkişaf etdiyi bir şəraitdə bu əsərin meydana çıxmasının müəyyən əhəmiyyəti olmuşdu. Burada azərbaycan tarixinin ən mühüm mərhələləri öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan maarifçiliyinin ilk nümayəndələrindən biri olan ictimai xadim, dramaturq, alim-filosof M.F.Axundov (1812-1878) Şəkide anadan olmuşdur. Milli dramaturgiyanın, yeni realist bədii nəsrin yaranması bu novator sənətkarın adı ilə bağlıdır. Avropalılar hələ XIX yüzillikdə onu «Azərbaycanın Molyeri» adlandırmışlar.

Bir maarifçi kimi M.F.Axundov xalqın ictimai-tarixi və ədəbi-mədəni həyatında müstəsna rol oynamışdır. XIX əsrin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin M.F.Axundov dövrü xüsusi bir mərhələdir.

Şəkide maarifin və mədəniyyətin inkişafı sahəsində görkəmli maarifpərvər ziyalı Rəşidbəy Əfəndiyevin böyük rolu olmuşdur.

Maarifpərvər dramaturq Rəşidbəy Əfəndiyev (1863-1942) Şəkide anadan olmuşdur. Qorı seminarını bitirdikdən sonra müəllim işləmişdir. O, «Qan ocağı», «Diş ağrısı», «Qızıl gül», «Pul dəlisi» dram əsərləri ilə yanaşı bir sıra rus klassiklərinin əsərlərini də tərcümə etmiş, uşaqlar üçün «Bərisət ul-əfal» dərsliyini tərtib etmişdir.

XIX əsrin sonunda Rəşidbəy Əfəndiyev Şəkide gənc həvəskarların köməyi ilə M.F.Axundovun komediyalarını tamaşaya qoymuşdur. Hal-hazırda Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Rəşidbəy Əfəndiyevin «Şəki şəhərinin etnoqrafisinə aid olan materiallar» adlı əsərinin əlyazması saxlanılır. Bu əsərdə Şəkide toy mərasimi, müxtəlif adət-ənənələr haqqında ətraflı məlumat verilir. Əlyazmanın bir hissəsi Azərbaycan MEA Nizami adına Ədəbiyyat

Institutunun «Azərbaycan folkloru antologiyası» silsiləsindən nəşr etdirdiyi VI kitab «Şəki folkloru»nda (II cild) dərc olunmuşdur.

Həmin yazı bu gün baxımından folklorumuzun öyrənilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edərək, qiymətli sənətə çevrilmişdir. Xüsusən də Şəki etnoqrafiyasını öyrənmək baxımından R.Əfəndiyevin əsəri dəyərli mənbədir. Əsərin özünəməxsus üslubu, yazı tərzı vardır.

XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində Şəkiddə bir çox yazıçı və şairlər fəaliyyət göstərmişlər.

«Rəsul» təxəllüslü Hacı Rəsul (1803-1883) əsasən dini şeirlər yazırdı. Şəhərdə «Dülgər» təxəllüsü ilə tanınan şair Rəsul (1825-1888) isə din xadimlərini tənqid edirdi.

Kərim ağa Fatehin oğlu «Şuxi» təxəllüsü ilə yazan Mustafa Ağa Şəkiyanov lirik şeirlər yazırdı.

«Şəmmədüz» (çarıqqı) təxəllüslü Məhəmməd (1867-1899) qəzəl və lirik şeirlər, «Dudəvi» və «İbrahim» təxəllüsü ilə şeirlər yazan Molla İbrahim Xəlil (1860-1900) dini və aşıqanə şeirlərin müəllifi idi.

Bu dövrdə şəkilli şairlərdən Dəli Bəbir, təcnis ustası Aşıq Novruz, lirik şeirlər müəllifi «Xəstə Qasım» təxəllüsü ilə yazan Molla Qasım Zakir, şair Məhəmməd, «Dağlar», «İmdad» şeirlərinin müəllifi Novruz, «Ağlaram» lirik şeirinin müəllifi Hüseyn Qəmnax və bir sıra başqa şairlər də tanınırdı. M.İsmayılovun «Şəki» kitabında Şəkiddə XIX əsrin II yarısında yaşayan Mahtab xanım və Mah xanım iki qadın şairədən, onların bir-birinə yazdığı şeirlərdən söz açılır [39, s.106].

XIX əsrin II yarısı XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaradan şəkilli şair İsmayıl bəy Nakam (1841-1904) yeddi əsərin müəllifidir: «Divanıbədi», «Xəyalatı-pərişan», «Gəncineyi ədəb», «Leyli və Məcnun», «Fərhad və Şirin», «Dörd əfəndi», «Lətifənəmə». Bunlardan «Leyli və Məcnun», «Fərhad və Şirin» Nizaminin təsirilə yazılmışdır. «Lətifənəmə» əsəri isə sadə nəsrilə yazılmış şirin məzhəkələrdən ibarətdir.

İsmayıl bəy Nakam üç böyük divan, Füzuliyə nəzirə, ana dilinin vəsfinə şeir yazmışdır.

Molla Cümə (1854-1920) - Şəki qəzasının Göynük mahalında anadan olmuşdur. Savadlı olduğu üçün el arasında «Molla» ləqəbini qazanmışdır. Molla Cümənin əsl adı Süleyman idi. Molla Cümənin qoşma, gəraylı, müxəmməslərinin çoxu məhəbbət mövzusunda. Şeirlərinin bəzilərini İsmi Pünhan adlı bir gözələ müraciət şəklində qələmə almışdır.

Molla Cümə aşıq yaradıcılığının bütün formalarına müraciət etmişdir. Onun yaradıcılığında həcvlər də geniş yer tutur. Molla Cümə öz haqqında belə yazır:

*Aşıq anasıyam, şairlər kökü,
Gəzərim dünyada divanə təkli.
Mahalim köynükdür, şəhərim Şəki,
Layisli kəndinin binasıyam mən.*

Musiqişünas Faiq Çələbinin yazdığına görə, «Molla Cümə yalnız şeir qoşmurdu, həm də onları çaldığı sazın müşayiəti ilə oxuyurdu» [4, s.26].

Faiq Çələbi Şəkiddə ekspedisiyada olarkən Şəki zurnaçısı Həbibullah Cəfərovun ifasında «Sərçələr» havasını dinləmişdir. Bu havanın adı ifaçının fikrincə Molla Cümənin «Sərçələr» qoşması ilə bağlıdır. Musiqişünas Baş Layisli kəndində zurnaçı Ramazan Abdullayevin çaldığı «Molla Cümə müxəmməsi»ni də dinləmişdir. Deməli, Molla Cümə tək şairlik etməmiş, həm saz ustası olmuş, həm də melodiyalar bəstələmişdir.

Unudulmaz müğənni Baba Mirzəyevin ifasında Molla Cümənin «Bala gəlin» mahnısı dinləyicilərə yaxşı tanışıdır. Bu, Molla Cümə sənətkarlığı haqqında deyilənlərə daha bir sübutdur. F.Çələbi bu mahnının müğənniyə həvəskar bəstəkar Şahid Əbdülkərimov tərəfindən verildiyini aşkar etmişdir. Şahid Əbdülkərimov isə bu mahnını şəkilli ədəbiyyatşünas Sadəddin Nizaməddin oğlundan götürmüşdür [4, s.32].

XIX əsrin son rübü XX əsrin əvvəllərində Şəkiddə muğam sənəti də inkişaf etmişdi. Məlum olduğu kimi muğam sənəti daim şəhər mədəniyyəti, saray professional incəsənəti ilə sıx bağlı olmuşdur. Şəkiddə muğam sənətinin inkişafı üçün belə labüd şərait mövcud idi. Tarixən bizə məlum olan şəkilli xanəndələrdən Ələsgər Abdullayevin (şəkilli Ələsgər – S.T.q) adı muğam sənəti tarixinə qızıl hərflərlə yazılmışdır.

1866-cı ildə Şəkiddə anadan olan sənətkar xanəndə Keçtazlı Haşımın dərslər almışdır. F.Şuşinskiyin yazdığına görə Ələsgərin səsinə ilk dəfə toy məclisində Keçtazlı Haşım eşitmiş və ona muğam dərsləri verməyə başlamışdır [64, s.140]. Ələsgər Abdullayev Azərbaycanın hüduqlarından çox-çox uzaqlarda da tanınırdı.

1902-1903-cü illərdə o, Bakıda Şərq konsertlərində çıxış etmişdi.

1913-1914-cü illərdə Tiflisdə və Kiyev şəhərlərində onun ifasında «Çahargah», «Rast», «Mahur-hindi», «Zabul Segah», «Rahab», «Şüşlər» muğamları vala yazılmışdır.

Şəkilli Ələsgərin adı azərbaycan muğam məktəbini bütün Qafqaz və Yaxın Şərqdə şöhrətləndirən Hacı Hüsü, Səttar, Cabbar Qaryağdioğlu, Seyid Şuşinski ilə bir sırada durur.

Onu da qeyd etməliyə ki, şəkili Ələsgərin ikinci sənət müəllimi bakılı xanəndə Ağə Seyid oğlu Ağəbala olmuş və o, Ələsgəri Bakıya dəvət etmişdi.

Ələsgər Abdullayev bütün muğamların, xüsusən «Rahab»ın əvəzsiz və təkrarsız ifaçısı idi. O, vəfat edərkən (1929-cu ildə) Cabbar Qaryəğdioğlu onun məzarı üstündə belə demişdir: «Biz bu gün Ələsgəri deyil, «Rahab»ı dəfn edirik.» Bu tarixi sözlər şəkili Ələsgərin muğam sənətindəki əbədiyaşarlığının ifadəsidir.

Bütün bu deyilanlər bir daha təsdiq edir ki, Şəkinin tarixi qədr mədəniyyəti, musiqi folkloru da qədim, zəngin və uzunömürlüdür.

1.2. Şəki folklorunun toplanmasına dair

Azərbaycan folklorunun regional-bölgələr üzrə öyrənilməsinə elmi maraq keçən əsrin 30-cu illərindən başlanmışdır. Bu baxımdan Azərbaycanın musiqi həyatında yeni üföqləri açan Ü.Hacıbəyli və M.Mağomayevin 1927-ci ildə dərc olunmuş «Azərbaycan türk el nəğmələri» məcmuəsindən sonra Azərbaycan folklorunun toplanmasında yeni və çox məhsuldar bir mərhələ yarandı.

1932-ci ildə Azərbaycan vokal sənətinin banisi, xalq musiqisinin gözəl bilicisi Bülbülün təşəbbüsü ilə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının nəzdində Elmi Tədqiqat Musiqi Kabineti (ETMK) yaradıldı.

Həmin ildə Bülbül Respublika Maarif Komissarlığına yazırdı: «Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin bizə lazım olan istiqamətdə inkişafı məsələsi, bütövlükdə mahni yaradıcılığı məhsuluna əsaslanır ki, bunun da öyrənilməsi və tənqid, təhlili musiqi problemlərinin elmi cəhətdən əsaslı şəkildə işlənilib hazırlanması yolunda ilk addım sayılır. Elmi Tədqiqat Musiqi Kabineti Azərbaycanın bütün musiqi-elmi və musiqi-yaradıcı qüvvələrini cəmləşdirəcək bir mərkəz olmalıdır» [19, s.123].

Bülbülün təşkilatçılığı sayəsində İncəsənət İşləri İdarəsinin nəzdində yaradılan Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinetinə Ü.Hacıbəyli ilə yanaşı bir çox gənc musiqiçilər əməkdaşlığa cəlb olundular: bəstəkarlardan - A.Zeynallı, Q.Qarayev, C.Hacıyev, S.Rüstəmov, T.Quliyev, F.Əmirov, Niyazi, Z.Bağirov, musiqişünas M.S.İsmaylov. 1932-40-cı illərdə bir çox bölgələrə ekspedisiyalar təşkil olundu [37, s.30].

1932-ci ildə Qarabağın kəndlərinə ekspedisiyalarda Bülbül, A.Zeynallı zəngin material toplamağa nail oldular.

1937-ci ilin iyununda Lənkəran və Talış bölgələrinə 1937-ci ilin iyulunda Nuxaya (Şəkiyə - S.T.q), 1938-ci ilin iyununda Kirovabada (Gəncəyə - S.T.q), 1938-ci ilin iyulunda Qazax, Dilican, Basarkeçər,

Borçalı rayonlarına, daha sonra Quba və yenə Gəncəyə folklor ekspedisiyaları öz səmərəli bəhrəsinə verdi. Bu ekspedisiyalar nəticəsində Q.Qarayev, C.Hacıyev, M.S.İsmaylov, Z.Bağirov kimi gənc musiqiçilər zəngin material toplamağa, xalq musiqisi ilə daha yaxından tanış olmağa nail oldular [38, s.20].

1937-ci ilin yayında Şəki rayonuna elmi ekspedisiyanın tərkibinə daxil olan bəstəkar Q.Qarayev (bu ekspedisiyanın tərkibinə Cövdət Hacıyev də daxil idi) səfərdən aldığı təəssüratlar və işin səmərəsi haqqında belə yazırdı: «Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinetinə professor Bülbül məni xalq musiqisi üzərində işləməyə cəlb etdi... Mən elmi ekspedisiya ilə Nuxada oldum. Bu səfər gözəl bəhrə verdi: eşitdiyim bir xalq havasından «Könül nəğməsi» adlı ilk simfonik əsərim dünyaya gəldi» [19, s.129].

Onu da qeyd etməliyə ki, musiqişünas L.Karəgiçeva Q.Qarayevin ekspedisiya materialları əsasında səs və fortepiano üçün işlədiyi «6 xalq mahnısı»nı göstərmişdir. Lakin Q.Qarayevin dərc olunmuş əsərləri siyahısında bu məcmuəyə rast gəlmədik [88; 89].

Q.Qarayevin «Könül nəğməsi» adlı məqaləsində oxuyuruq: «Nuxa zurnaçılarında məndə böyük təəssürat oyatdı» [89, s.18]. 1938-ci ildə Q.Qarayev həmə zurnaçılar dəstəsini Bakıya dəvət edir. Onlar həm Filarmoniyada konsert verir, həm də həmə ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan incəsənəti öngünlüyündə çıxış edirlər. Bu bərədə daha ətraflı məlumat sənətsünaslıq doktoru, professor Zemfira Səfərovanın «Qarayev anark» kitabında verilir.

Əlamətdar haldır ki, XX əsrin 30-cu illərində Azərbaycan folklorunun regionlar üzrə öyrənilməsinə nainki respublikanın özündə, həmçinin onun hüduclarından kənarda da böyük maraq göstərilmişdir.

1937-ci il İncəsənət İşləri üzrə Ümumittifaq Komitənin əmri ilə Moskvada Dövlət Konservatoriyasının tarix-nəzəriyyə fakultəsi nəzdində elmi tədqiqat işi aparılması məqsədilə SSRİ xalqlarının musiqi yaradıcılığını öyrənən Kabinet açılır [87, s.3-4]. Kabinet müntəzəm olaraq keçmiş SSRİ-nin respublikalarına, bu respublikaların müxtəlif rayonlarına ekspedisiyalar təşkil edirdi. Yeni təşkil olunmuş XMK-nın (Xalq Musiqi Kabinetinin) təşəbbüsü ilə Moskvada Konservatoriyasının aspirantı, etnoqraf və folklorşünas K.Kvitkanın rəhbərliyi altında məşğul olan Vladimir Krivonosov Azərbaycan folklorunu öyrənmək üçün buraya ezam edilir. O, 1938-ci ildə Tovuz, Qazax, Nuxa, Bakı və onun rayonları, 1939-cu ildə yenə Nuxa və həmin ildə Şuşa, Naxçıvan və Şahbuz rayonlarında olmuş və bir çox folklor materiallarını əldə edə bilmişdir [87, s.87].

Geniş dünyagörüşü, hərtərəfli biliyə malik bir musiqiçi olan V.Krivosov külli miqdarda azərbaycan folklorunu nota salmışdır [93]. Zəngin material əsasında musiqişünas bu mövzuda məqalələrini «Sovetskiy muzikant» qəzeti və «Sovetskaya muzika» jurnalında dərc etmişdir. Onu da qeyd etməliyə ki, V.Krivosov azərbaycan folkloru haqqında yazan ilk sovet musiqişünasıdır. V.Krivosovun bir sıra məqalələri dövrü mətbuatda dərc olunmuşdur: Krivosov V. «Aşuqie Azerbaydjana» - «Sovetskaya muzika» j-lı, 1938-№4; «Za izučenie kulturi Azerbaydjana» - «Sovetskiy muzikant» qəzeti 10/IV-1938; «Pesni Dj.Qaraoqlı» - «Sovetskaya muzika» j-lı - 1940-cı il, №2.

Krivosovun azərbaycan xalq musiqisi haqqında elmi işi iki hissədən ibarət olmuşdur: «Azərbaycan xalq musiqisinin öyrənilməsi üçün materiallar» və «Klassik azərbaycan musiqisi» (1941-ci il). Bu materialların bir qismi V.Krivosovun «Azərbaycanskiy muzikalıqny folqklr» məqaləsində (bax: «Iskusstvo Azerbaydjanskoqo naroda»-M-L, 1938) istifadə olunmuşdur.

Təəssüf ki, Böyük Vətən müharibəsinin ilk başlanğıcında həlak olan musiqişünas (1941-ci il) azərbaycan xalq musiqisinin dərin təhlilinə həsr olunan namizədlik dissertasiyasını müdafiə edə bilməmişdir.

Bir qədər sonra folklorçu-musiqişünas V.Belyayev «SSRI xalqlarının musiqi tarixinə dair очерklər»də (M., 1963 - I buraxılış) V.Krivosovun Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə ekspedisiyalarda əldə etdiyi zəngin folklor materialından istifadə etmişdir.

V.Belyayev istifadə etdiyi folklor materialından nümunələrin konkret hansı regiona mənsub olduğunu göstərməmişdir. V.Krivosovun konkret bölgələr üzrə topladığı, xüsusən Şəkiyə aid olan folklor materiallarını bu gün arxivlərdən tapılıb nəşr etməmək çox məqsədəuyğun olardı.

Azərbaycan folklorunun bölgələr üzrə öyrənilməsinə 50-ci illərdən maraq yenidən güclənməyə başlamışdır. Xüsusən şimal-qərb regionları folklorunun toplanması və tədqiqi musiqişünasların diqqət mərkəzində dururdu.

1956-cı ildə bəstəkar Soltan Hacıbəyovun Qax, Zaqatala, Şəki, 1976-cı ildə folklorşünas Bayram Hüseynlinin Zaqatalaya, 1986-cı ildə Tahirə Kərimovanın Qax rayonuna səfərləri öz bəhrəsini vermiş, zəngin folklor materialı əldə olunmuşdur. Soltan Hacıbəyovun topladığı materiallar Respublika Xalq yaradıcılığı Evinin təşəbbüsü ilə nota yazılaraq, fortepiano üçün işlənmiş və «Azərbaycan xalq melodiyaları» (Bakı, 1957) adı altında dərc olunmuşdur.

Bakı Musiqi Akademiyasının xalq musiqisi kafedrasının təşəbbüsü ilə Balakən, Zaqatala, Qax və Şəki bölgələrinə folklor ekspedisiyaları təşkil olunmuş, toplanan nümunələr XMK-də (Xalq

Musiqisi Kabinetində) saxlanılır. Biz öz tədqiqat işimizdə burada saxlanılan bəzi nümunələrdən də istifadə etmişik.

Sonralar S. Abdullayeva, A.Ozan (Kərimli), F.Xalıqzadənin şimal-qərb regionuna ekspedisiyaları müəyyən bəhrəsini vermişdir.

1990-cı illərin sonunda respublikanın şimal-qərb regionlarına maraq daha da güclənmişdir. 1999-cu ildə folklorşünas Fəttah Xalıqzadə macar etnomusiqişünası və türkoloq Dr.Yanos Sirosla birlikdə Zaqatala rayonunda olmuş və maraqlı materiallar əldə etmişdir.

Bakı Musiqi Akademiyasının Xalq Musiqisi Kabineti Azərbaycanın ənənəvi xalq musiqisi atlasını tərtib etmək məqsədilə müxtəlif bölgələrə səfərlər təşkil edir. Kabinetin əməkdaşı F.Xalıqzadənin Şəki rayonuna (eləcə də rayonun «Şorcu və Göybulaq kəndlərinə»), Balakən, Zaqatala, Qax rayonlarına folklor ekspedisiyaları çox məhsuldar şəkildə keçmişdir. Bu regionlarda yaşayan azsayılı xalqların, etnik qrupların - avar, rutul, saxurların musiqi folkloru ətrafı araşdırılmışdır. Bu mənbələr əsasında F.Xalıqzadə «Azərbaycan ənənəvi musiqi atlasını» tərtib etmiş, bunun internet variantı da hazırlanmışdır [36].

2001-ci ildə F.Xalıqzadə Qaxın İlisu kəndində olmuş, İlisuda topladığı folklor materialı ətrafında tədqiqatını 2002-ci ildə dərc olunan «İlisunun musiqi etnoqrafiyası dünən və bu gün» məqaləsində cəmləşdirmişdir [35].

2003-cü ildən başlayaraq tədqiqat işimizlə əlaqədar Şəkinin musiqi folklorunu öyrənilib tədqiq etmək məqsədilə bir neçə dəfə Şəkiyə səfər etdik (2003, 2004, 2005, 2006-cı illərdə). Şəkidə olarkən tanınmış ifaçılarla folklor nümunələrinə yaxşı bələdçilər müdrik ağsaqqallar, sinədəftər nənələrlə görüşərək, onların cəldiqlərini, oxuduqlarını və söylədiklərini lentə aldıq: zurnaçı Rövşən Kərimov, Əyyub Məmmədov, İslam Ağamiyev, tarzan Fərrux Əbdürrəhimov, balabançalan Ağasəf Musayev, sümsü alətində gözəl el havaları ifa edən Həzrət Musayev, qarmon alətində ifa edən Şamil Mustafayev, Aydın Yəhyayev, Eldəniz Məmmədov, Faiq Məmmədovun və başqalarının ifasında qədim və müasir melodiyalarla tanış olduq. Həmçinin Ələddin Rəsulov və Ənvər Əbdüləlimov kimi musiqiçilər bizə gözəl el nəğmələrini, müasir Şəki folklorunu təqdim etdilər. Sinədəftər Zəhra nənənin ifasında ninnilər və ağıları lentə yazdıq. Şəkinin «Baş Göynük» kəndində yaşayan aşıq İsmayil Allahverdiyevdən və tanınmış mədəniyyət işçisi Vaqif Kərimovdan da bir xeyli bilgiler aldıq.

Şəki folklorunun bir sıra nümunələrini Bakı Musiqi Akademiyasının Xalq Musiqisi Kabinetində əldə etdik. Bu, əsas etibarilə 1970-ci illərdə Şəkiyə olan folklor ekspedisiyasının materiallarıdır:

zurnaçalanlar Rəcəbəli Əliyev, Əjdər Yusifov, xanəndə Yunis Qarabağlı, kamançaçalan Nurəddin Bədəlov, tarzən Nemətın ifasında xalq mahnıları, rəqslər, müasir folklor nümunələrini lent yazısı əsasında nota saldıq.

Virtuoz zurnaçalan Ələfsər Şəkiliyin ifasında olan folklor nümunələrini Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin fond-fonotekasında əldə etdik.

Artıq ələ bir vaxt gəlib yetişmişdir ki, xalqın zəngin folklor xəzinəsinin ayrı-ayrı regionlar üzrə toplanması və nəşri işinə başlamaq, ayrı-ayrı bölgələrdə regional folklor müşavirələri keçirmək, vahid folklor atlası yaratmaq lazımdır.

Filoloq Y.Qarayev bu haqda yazır: «Azərbaycan xalqının milli-mənlik şüurunun yüksəldiyi, onun suveren hüquqlarının möhkəmləndiyi bir dövrdə folklor sahəsində elmi axtarırlar, folklorun geniş təbliği xüsusi aktualıq kəsb edir, mənəvi səhədə milli yeniləşmənin, mədəni tərəqqidə milli intibahın ən yaxşı ideya təminatı olur» [44].

Ayrı-ayrı regionlar üzrə folklorun tədqiqi həm də regionlararası əlaqələri, onların ümumi və fərqli cəhətlərini araşdırmağı nəzərdə tutur. İlkiniyin özülü üzərində dayanan, bu kökdən qopmayan folklor nümunələri bu gün canlı tarixdir.

Hələ XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq, ədəbiyyatşünaslar poetik söz sənəti nümunələrini, yüzliliklər boyu yaddaşlarda yaşayan folklor örnəklərini toplayıb nəşr etmişlər. Regional çoxcildli «Azərbaycan folklor antologiyası»nın 1-ci cildi 1994-cü ildə dərc olunmuşdur. İlk cild Naxçıvan bölgəsini əhatə edir. Sonrakı cildlər Borçalı (1996), Ağababa (1999), İraq-türkmən, Göyçə (1999), Şəki (2002) folkloruna həsr edilmişdir.

1990-cı illərin birinci yarısında Azərbaycan folklorunun toplanması, nəşri və tədqiqi problemləri ilə bağlı Şəki, Bakı, Quba və Lənkəran şəhərlərində regional folklor müşavirələri keçirilmişdir.

1993-cü ildə Şəkiddə keçirilmiş Respublika folklor müşavirəsinin materialları «Azərbaycan folkloru: toplama, nəşr və tədqiq problemləri» toplusunda (Bakı, «Sabah» nəşriyyatı, 1994) dərc edilmişdir. Topluda Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların, Borçalı, Dərbənd folklorunun tədqiqinə dair maraqlı materiallar təqdim olunur. Xüsusi maraq təşkil edən isə Şəki Zona Elmi bazasının, elmi işçilərinin məqalələridir: Vəqif Aslan «Şəkinin tarixi yer adları və onların söz açımı», Nərgiz Əsgərzadə «Şəki-Zaqatala bölgəsində ekspedisiya işlərinin təşkili və perspektiv istiqamətləri». Topluda Şəki sənətkarlığı ilə (xalçaçılıq, zərgərlik, basma və boyama) bağlı orijinal bayatılar verilmişdir. «Azərbaycan folkloru antologiyası»nın VI cildi Şəki folkloruna həsr olunmuşdur.

Çox əlamətdardır ki, antologiyaya ön sözü musiqişünas Faiq Cələbi yazmışdır. O, öz tədqiqatında Şəkinin xanəndə, ifaçılıq, xüsusən zurnaçılıq, aşiq sənətinə dair maraqlı məlumatlar vermişdir.

Antologiyada Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda saxlanılan Rəşid bəy Əfəndiyevin «Şəki şəhərinin etnoqrafiyasına aid olan materiallar» adlı əsərinin əlyazmasından götürülən Şəkinin toy adətləri haqqında ətraflı açıqlamalara rast gəlinir. Burada Şəki toy rəqəsləri haqqında da maraqlı qeydlərə təsadüf olunur. Hətta məşhur Şəki rəqslərinin böyük bir siyahısı da təqdim edilir.

Regionşünaslığın «yeni sahilləri» musiqişünaslardan daha təb mənimseyən ədəbiyyatşünaslarımızın bu antologiyaya bizi də cəlb etməsi çox əlamətdar bir fakt kimi qeyd edilmişdir. Onu da qeyd etməliyə ki, bu antologiyada əmək nəğmələri, mövsüm mərasim nəğmələrindən bir sıra poetik mətn nümunələri verilmişdir. Sonrakı bölmələrdə işin davamında bu nümunələri təqdim edəcəyik.

Şəki folklorunun tədqiqində ədəbiyyatşünas-folklorçu Azad Nəbiyev də müəyyən işlər görmüş, bu bölgəyə səfərləri zamanı Şəki əmək folklorunun bir şəxəsi olan kumçü-ipəkçi nəğmələrini toplamışdır [53, s.21].

Şəki folklorunun toplanmasında Şəki Zona Elmi Bazasının da (ŞZEB) mühüm rolu olmuşdur. ŞZEB-nin rəhbəri dil-ədəbiyyat müəllimi, pedaqoq elmlər namizədi Nurpaşa Umar oğlu Hürmətovun bu sahədə apardığı işlər xüsusən təqdirəlayiqdir. 1990-cı ildən ŞZEB laboratoriyaya çevrilir, «folklor və el sənətləri» adını daşımağa başlayır.

Azərbaycan folklorunun regionlar üzrə öyrənilməsində hələ çox işlər görülməlidir. Folklor xəzinəsi tükənməzdir, bununla belə folklorun toplanması işində tempi daha da gücləndirməliyə. Folklorun toplanması işində ləngiməyə yol vermək olmaz. Vaxt ötüb, illər keçdikcə folklor örnəklərinə bələd olan yaşlı nənələr, babalar yavaş-yavaş dünyasını dəyişirlər. Belə sənədlər şəxsiyyətlərdən, el sənətkarlarından sənətin sirlərini öyrənməliyik.

Folklorun öyrənilməsində canlı ensiklopediya olan belə şəxsiyyətlərdən başqa ikinci qaynaq - çap olunmuş folklor nümunələridir.

İkinci qaynaq üzərində ətraflı dayanmağımız təsədüfi deyildir. Şəki folklorunun tədqiqi ilə məşğul olub, mövzunu araşdırarkən bəstəkar Soltan Hacıbəyov tərəfindən Qax, Zaqatala və Nuxa rayonlarında toplanmış və nota salınmış, eləcə də fortepiano üçün işlənmiş orijinal bir folklor məcmuəsi ilə tanış olduq. Bu məcmuə «Azərbaycan xalq melodiyaaları» sərbəhvəsi altında Respublika Xalq Yaradıcılığı Evinin təşəbbüsü ilə 1957-ci ildə Azərbaycan Dövlət Musiqi Nəşriyyatı tərəfindən dərc olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, 1950-ci illərdə Bakıda belə məcmuələrin nəşr olunması bir tendensiyaya çevrilmişdi. F.Əmirov «Azərbaycan xalq mahnıları» (B., 1952 və B., 1955), M.Əhmədov «15 Azərbaycan xalq rəqsi» (B., 1955), T.Quliyev «15 Azərbaycan xalq rəqsi» (B., 1955), N.Əliverdiyev «Azərbaycan xalq mahnıları» (B., 1957) və s. Mahni məcmuələri səs və fortepiano üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bir sözlə əsası U.Hacıbəyli və M.Maqomayev tərəfindən qoyulan folkloristikanın bu bölməsinin ənənəsi bu illərdə yeni səpkidə inkişaf etdirilir.

Xalq rəqlərinin fortepiano işləmələrində xalq melodiyaları yeni keyfiyyətlər kəsb edir. Eyni zamanda «milli fortepiano mədəniyyətimizin müəyyən hissəsi olan bu işləmələrdə hər bəstəkarın öz fərdi dəst-xətti, təfəkkürü, özünəməxsus ifadə vasitələri təzahür edir» [76].

Belə bir faktı da qeyd etmək istərdik ki, S.Hacıbəyovun işlədiyi «Azərbaycan xalq melodiyaları» nədənsə musiqişünasların, xüsusən folklorşünasların nəzər-diqqətindən kənarda qalmışdır.

Soltan Hacıbəyova həsr olunmuş tədqiqat işlərində bu məcmuənin adına rast gəlmədik. T.Quliyevin «15 Azərbaycan xalq rəqsi» məcmuəsinə isə onun yaradıcılığını tədqiq edən tədqiqatçılar qismən də olsa toxunmuşlar.

Yalnız 1992-ci ildə Z. Abdullayevanın «Azerbaydjanskie narodnie melodii» (V zapisi i fortepianno obrabotke) tədqiqat işində T.Quliyev, M.Əhmədovun məcmuələri ilə yanaşı, S.Hacıbəyovun məcmuəsi də təhlil olunmuşdur. T.Quliyevin işləmələrində istifadə olunan üsullar, harmonik vasitələr müəyyən dərəcədə işıqlandırılmışdır [76, s.70-76].

Z. Abdullayeva öz təhlilində məcmuədəki hər bir işləməni lad, ritmik, faktura baxımından işıqlandırmış, harmonik vasitələrə də toxunmuşdur. Qeyd etməliyə ki, burada analitik təhlil Tofiq Quliyev, Midhət Əhmədovun məcmuələrindəki kimi ümumiləşmiş planda aparılır. Lakin Soltan Hacıbəyovun məcmuəsi konkret regiona - Qax, Zaqatala, Şəki bölgələrinə aiddir. Buna görə də biz bu məcmuəyə təkcə musiqişünaslıq nöqteyi-nəzərindən deyil, həm də folklorşünas, etnoqraf rəkursundan yanaşmışıq. İşləmələrin bədii baxımdan həlli məsələlərini işıqlandıрмаğa cəhd etmişik.

Burada kiçik bir haşiyəyə çıxmaq istərdik. Məsələ ondadır ki, folklorşünaslıq çox dərin bir elm sahəsidir. Bu gün bu sahədə filoloq Yaşar Qarayevin təbirincə desək, «görləsi işlərimiz görünlərdən qat-qat çoxdur» [44].

Hələ bu sahədə bir çox «ağ ləkələr», açılmamış səhifələr vardır. Musiqişünas Qəmərxanım İsmayilovanın Müslüm Maqomayev haqqında monoqrafiyasında (rus dilində nəşr) (Q.İsmaylova.

«M.Maqomayev», B., 1975, - səh.32). Musiqişünas M.Maqomayevin U.Hacıbəyli ilə müştərək işlədiyi «Azərbaycan türk el nəğmələri» məcmuəsi ətrafında açıqlamalar verilir. Bəstəkarın arxivində 300-ə yaxın xalq musiqisi nümunəsi olduğunu, eləcə də M.Maqomayev tərəfindən həmin dövrdə nəşrə hazırlanan «Azərbaycan xalq yaradıcılığı» məcmuəsinə 100-ə yaxın nümunənin daxil edildiyi qeyd edilir.

Maraqlıdır ki, Q.İsmaylova bu melodiyalar arasında Dağıstan, talış musiqisi nümunələri olduğunu da yazır. Bu gün folklorşünaslığın qarşısında yeni ən müasir tələblər qoyulduğu, onun yeni prinsiplər əsasında işləndiyi bir dövrdə M.Maqomayevə aid arxiv materiallarının araşdırılması, tədqiqi üzrə yeni istiqamətə tədqiqat işləri aparılması çox maraqlı və məqsəduyğun olardı.

Q.İsmayilovanın tədqiqatında rast gəldiyimiz bu faktın izinə düşərək, digər bir maraqlı fakt ilə qarşılaşdıq. Folklorşünaslığın «yeni sahələri»nin mənim sənəlimdə» bu dəfə də filoloqlar musiqişünasları qabaqlamışdılar. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu tərəfindən 2005-ci ildə nəşr edilmiş filologiya elmləri namizədi Mehri Məmmədovanın «Müslüm Maqomayev arxivinin təsviri» (Bakı, «Nurlan» nəşriyyatı, 2005-ci il) adlı tədqiqat işi ilə rastlaşdıq. Burada bəstəkarın şəxsi fondundan 1968, 1974, 1990-cı illərdə Ədəbiyyat İnstitutuna daxil olan qiymətli qaynaqlarda da bir çox folklor nümunələrinin siyahısı verilib. Diqqətimizi cəlb edən iş belə bir maraqlı məlumat oldu: Vaxtilə M.Maqomayev qarmonçalan Atəf Əliyevin ifasında onun zurnaçılardan eşidib öyrəndiyi «Beşatılan» rəqsini nota salmışdır və onu «El mahnıları və oyun havaları» adlı orkestr üçün işlədiyi məcmuəyə daxil etmişdir [49, s.38].

Bu «Beşatılan» rəqsinin bir variantı ilə biz «Bezaçılan» adı altında Şəkiddə zurnaçalan Rövşən Kərimovun ifasında tanış olmuşduq.

Müxtəlif nota salınmış folklor örnəklərinin öyrənilməsi bu gün folklorşünaslıqda əsas qaynaqlardan biridir.

S.Hacıbəyovun «Azərbaycan xalq melodiyaları»nın dərc olunduğu vaxtdan təxminən yarım əsr keçir. Amma buna baxmayaraq, bu nümunələr bədii baxımdan da öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Məcmuədəki melodiyalar bəstəkarın öz zövqünə və üslubuna uyğun tərdə fortepiano fakturasının ciddi imkanları ilə üzvi surətdə uyğunlaşdırılır. Major-minor sistemi və milli ladların arasında çox düzgün bir mütənasıblıq vardır. Yeni harmonik tapıntıları klassik harmonik vasitələrlə uzlaşır. Ornamental bəzəklər melodiyaların gözəlliyini daha da artırır.

Xalq melodiylarının işləmələri üçün səciyyəvi olan stereotip faktura, bəzən polifonik ünsürlərin təbii nəzərə çarpır.

Məcmuədə 13 folklor nümunəsi verilir:

1. Sarı başlıq (Qax rayonu)
2. Mərdlik rəqsi (Zaqatala)
3. Rəqs (Zaqatala)
4. Rəqs (Zaqatala)
5. Bəsti (Nuxa)
6. Şamama (Nuxa)
7. Gəlin rəqsi (Nuxa)
8. Gülə-gülə (Nuxa)
9. Üç barmaq (Nuxa)
10. Koroğlu (Nuxa. Zurna mahnısı)
11. Rəqs (Nuxa. Saz mahnısı)
12. Lirik rəqs (Nuxa)
13. Kəndiri (Nuxa)

Nümunələr üç bölgədən - Qax (1 nümunə), Zaqatala (3 nümunə), Nuxadan (9 nümunə) toplanmışdır. Burada yenə kiçik bir həsiyə çıxmaq istərdik. Z.Abdullayevanın bu məcmuənin təhlilində yəqin ki, mətbəə xətaləri üzündən melodiyların sayı 13 deyil, 12 verilmişdir. Məcmuədə 13-cü olan «Kəndiri» - təhlildə 12 sayılı kimi təqdim edilir [76, s.71]. Lakin təhlilin sonunda bu melodiya 13-cüdür [76, s.75]. Bundan əlavə ilk nömrə «Sarı başlıq»ın məcmuədə Qax rayonuna aidiyyəti göstərilir. Lakin Z.Abdullayevanın təhlilində yəqin ki, yenə mətbəə xətası üzündən Qax rayonu əvəzinə Qazax kimi qeyd olunur.

Məcmuədəki bütün nümunələr şimal-qərb regionunu əhatə edir, - Qax, Zaqatala-Şəki.

Melodiylar əsasən rəqs janrına aiddir. Bu rəqləri iki qrupa bölmək olar: lirik, qadın rəqləri №4 (Rəqs), №5 (Bəsti), №7 (Gəlin rəqsi), №8 (Gülə-gülə), №12 (Lirik rəqs) və fəal, hərəkətli kişi rəqləri №1 («Sarı başlıq»), №2 («Mərdlik rəqsi»), №3 («Rəqs»), №6 («Şamama»), №9 («Üç barmaq»), №10 («Koroğlu»), №11 («Rəqs» - «Saz mahnısı»), №13 («Kəndiri»).

Lirik rəqlərdə mahnıvari melodik üslub seçilir. Tədqiqatçı Z.Abdullayeva buradakı kişi rəqlərində melodiyanın daha çox instrumental təbiətli olduğunu qeyd edir.

Ən əvvəl məcmuədəki bir sıra melodiylarla müştərək adlı el havalarına toxunmaq istərdik.

Məlum olduğu kimi Şəkiddə zurnaçılının repertuarında Koroğlu adı ilə bağlı havalər geniş yayılmışdır və bu havalər təbiidir ki, aşıq yaradıcılığından keçmişdir. «Kərəmi» silsiləsindən olan el havalər da belədir: «Qoca Kərəmi», «Qazax Kərəmi», «Kərəm gözəlləməsi».

Belə el havaləri gümrah, nərkbin ruhlu, cəld tempi olur, zurnaçalın «Koroğlu» havasını ifa edərkən bütün gücünü, qüvvəsini sərf edərkən virtuozluğunu nümayiş etdirir.

Biz Şəki folklorundan «Koroğlu» (zoxxana) və «Tünd Koroğlu» havalərini zurnaçı Əliyev Rəcəbalının ifasında, «Koroğlu» qaytarmasını isə Əjdər Yusifovun ifasında nota salmışıq.

Nümunə №1

Koroğlu

Presto

Rəcəbali Əliyev

Tünd Koroğlu

Presto

Rəcəbali Əliyev

Koroğlu qaytarması

Əjdər Yusifov (zurna)

Allegro

Koroğlu

Andante moderato

«Azərbaycan folkloru antologiyası»nın VI cildində sadalanan 47 oyun havasının adı sırasında «Dəli Koroğlu» və «Koroğlu»

qaytarması»nın adlarına rast gəlinir. «Koroğlu» havaları həm də Şəkiddə zoxxana oyun tamaşalarının mühüm tərkib hissəsi idi [34, s.27].

S.Hacıbəyovun məcmuəsindəki «Koroğlu» melodiyası orta templidir, rəqsvaridir, təmkinli kişi rəşsinə xatırladır. Ümumiyyətlə, bütün «Koroğlu» havaları üçün variantlı təkrar üsulu səciyyəvidir. «Şur» ladında olan və müntəzəmə olaraq, «Şur»un kadans formulunun xatırlandığı bu melodiyada da eyni inkişaf üsulu müşahidə edirik. Lakin bizim topladığımız el havaları miqyasda, daha geniş və mürəkkəbdir, lad-intonasiya baxımdan və ritmik nöqtəyə-nəzərdən daha inkişaflıdır. Deməli, vaxt keçdikcə, «Koroğlu» havaları da inkişaf etmiş, çalğı təcrübəsinin artması ilə bir sıra dəyişikliklərə məruz qalmışdır.

Bizim topladığımız Şəki folklorunun nümunələrinin daha birisi ilə üst-üstə düşən «Kəndiri» rəşsinin variantıdır. S.Hacıbəyovun məcmuəsində bu, sonuncu nömrədir.

Eyniadlı melodiyaları biz zurnaçalın Əliyev Rəcəbalının ifasında nota salmışıq. Əvvələn, onu qeyd etməliyik ki, «Kəndiri» meydan tamaşalarında səslənən el havalarındandır. Şəkiddə Novruz bayramı günlərində, eləcə də payızda məhsul mövsümü başa çatdıqdan sonra meydanlarda şənlik keçirilən, pəhləvanlar güləşən, kəndirbazlar kəndirin üstündə, bəzən əlinə ləngər alaraq hünərli hərəkətlər edərək, məharətli oyunlar nümayiş etdirirdilər. Kəndirbazların oyunlarını zurnaçı, balaban və nağara müşayiət edirdi. Kəndirbazın hərəkəti musiqi ilə uyğunlaşdı. Maraqlıdır ki, bizim nota yazdığımız «Kəndiri» el havası S.Hacıbəyovun məcmuəsindəki «Kəndiri» ilə tam üst-üstə düşməsə də onların tematizmində uyğunluq var. Hətta 3 hissəli formada qurulan hər iki melodiyada (hər ikisi «Rast» ladındadır) mayənin kvintası üzərində uzadılan burdon səs və ondan mayəyə enmə səciyyəvidir.

Nümunə №2

Kəndiri

Allegro S.Hacıbəyov

Kəndiri

R. Əliyev

Allegro

Melodiyalardakı belə intonasiyanın üst-üstə düşmələri rəşlərin eyni sinxron hərəkətləri ilə bağlıdır. Hərəkətlərlə bağlı «melodik stereotiplər» formalaşır.

Nümunə №3

Kəndiri

S.Hacıbəyov

Allegro

R. Əliyev

Allegro

Kəndiri (orta hissə)

S.Hacıbəyov

Kəndiri (orta hissə)

(R. Əliyev)

S.Hacıbəyovun məcmuəsindəki «Üç barmaq» rəşsinin adı Azərbaycan folklor antologiyasında bir neçə dəfə çəkilir. Bu rəşsin

adı «Üç barmaq» şəklində 47 oyun havasının siyahısında verilir [4, s.54].

Şəki rəqs sənətinin tarixindən bəhs edən antologiyadakı məqalədə isə deyilir: «Xədicə qızı Ziyşan ilə toylarda «Üç barmaq» rəqsini məhərətlə oynayırdılar. Bu rəqsi ifa edən Xədicə çiyində gəzdirdiyi «qoşalülə» tüfəngindən bir neçə dəfə atəş açardı [4, s.51].

«Üç barmaq» rəqsi haqqında K.Həsənov «Azərbaycan qədim folklor rəqsləri»ndə də məlumat verərək, göstərir ki, Şəki zorxanasında pəhləvanların toppuzla rəqslərini müşayiət edən «Samuxı» («Samux»), «Qaradağlı» (bu rəqs baş pəhləvanın solusudur) rəqslərindən sonra orta tempdə «Üç barmaq» musiqisi çalınır.

Bu musiqi çalınanda pəhləvanlar toppuzları dairə ilə yerə qoyub, oynayaraq dövrə vururlar. Çox vaxt zəncirçi adlanan baş pəhləvan dairənin içində rəqs edir [34, s.29-30].

Deyənlərdən belə bir nəticə çıxır ki, «Üç barmaq» rəqsi bir neçə variantda mövcud olmuşdur. K.Həsənovun göstərdiyi Şəki variantında bu, süjetli və oyunlu mərasim rəqsləri qrupuna aiddir.

Azərbaycan folkloru antologiyasının VI cildində təsvir edilən variantda bu rəqsi qadınlar oynasa da, rəqsdə sadalanan bir sıra elementlər kişi rəqslərini xatırladır. Ümumiyyətlə, Şəki rəqs folklorunda kişi rəqsləri daha çox üstünlük təşkil edir.

S.Hacıbəyovun məcmuəsindəki «Üç barmaq» rəqsi (№9) cəld tempi, 6/8 ölçüdür.

İntonasiya baxımından rəqsin başlanğıcı «Qıtqılıda» rəqsini yada salır. Ümumiyyətlə, «üç» sayı ilə bağlı folklor nümunələrinə xalq rəqsləri arasında çox təsadüf edirik. Məsələn, Naxçıvan bölgəsində «Üç pəncə» yallısı, Ordubadda «Üçayaq» yallısı (Təzkərə), «Üç addım» yallısı belə say adları ilə bağlıdır. Onu da qeyd edərk ki, «üç» rəqmi xalq təfəkküründə müəyyən rəmzi mənə daşıyır.

Nümunə №4

Üç barmaq

Allegretto

(S.Hacıbəyov)

«Üçbarmaq» rəqsinin quruluşu da maraqlıdır. «Segah» ladında olan bu rəqs 16 xanəli, kvadrat quruluşlu, mürəkkəb period (4 xanə + 4 xanə + 4 xanə + 4 xanə) formasındadır. Zərgər dəqiqliyi ilə ölçülüb - biçilmiş belə klassik formanın xalq musiqisi nümunəsində müşahidə edilməsi xalq təfəkkürünün məhsuludur.

Şəki folkloru nümunələrini araşdırarkən biz «Saribaşı» adlı bir nəğməni Ənvər Əbdüləlimovdan eşidib lentə aldığımız. Şən, oynaq ruhlulu bu mahnını bizə təqdim edərkən ifaçı ona xalq havası əsasında özünün mətn qoşduğunu açıqladı.

Nümunə № 5

Sarı başlıq

Moderato con moto

(S.Hacıbəyov)

Sarı başı

Moderato

(İfaçı Ənvər Əbdüləlimov)

Təbiət mövzusunun, doğma diyarın gözəlliklərini tərənnüm edən bu mahnı da Qax rayonunda yerləşən Saribaş kəndinə həsr olunmuşdur. Müasir folklorun bir nümunəsi olan bu mahnının melodiyasının biz S.Hacıbəyovun məcmuəsində Qax rayonuna aid edildiyi qeyd olunan «Sarı başlıq» (məcmuədə 1-ci nömrə) el havasının melodiyası ilə identik olduğunu müşahidə etdik.

«Sarı başlıq»ın giriş xanələri isə intonasiya baxımından Şəkili zurnaçalın Rəcəbəli Əliyevin ifasında nota saldıığımız «Kəkliyi» el havasını xatırladır. Girişlə «Kəkliyi»nin başlanğıcının fərqi yalnız xanələrarası sinkopada özünü büruzə verir.

Nümunə № 6

Sarı başlıq

Moderato con moto

(S.Hacıbəyov)

Allegretto moderato

S.Hacıbəyov bu melodiyanı Qaxda eşidib nota salmışdır. Azərbaycanın şimal-qərb regionlarından müştərək melodiya lərinin mövcudluğu istisna hal deyildir. Qax folkloruna aid olan bu melodiya sonra təcridən yaxın bölgədə Şəki folklorunda özünə yer tapmış, bir qədər dəyişikliklərə uğramışdır. Biz Şəkiddə olarkən iki zurnaçının - İslam Ağamiyev və Əjdər Yusifovun ifasında iki rəqəmli variantda, eyni müştərək ada və proqramlı məzmununa malik olan «Çoban qayada qaldı» (bunlardan biri oynaq, rəqsvari, ikincisi isə yallı ritmindədir) havalarını eşidib nota saldıq. Folklorşünas Fəttah Xəlizadə Qaxın İlisu kəndində olarkən bu bölgədəki tütəkçalılardan da eyniadlı el havasının mövcudluğu faktını eşidib qeyd etmişdir. Hər hansı melodiya poetik mətn qoşulması bir sıra el havalarının həm rəqs, həm də mahnı kimi mövcud olması folklor üçün yeni hal deyildir: «Xalabacı», «Gülgez» rəqsləri buna nümunə ola bilər. Müasir folklor bu cəhət ənənəvi hal almışdır. Şəkiddə biz «Çal oyna» xalq mahnısı əsasında «Süngüzar» havası ilə tanış olduq.

«Hər hansı folklor örneyi yaşadığı, fəaliyyət göstərdiyi konkret situasiyada mütləq mürəkkəb funksional əlaqələrə girir, mədəniyyətin müxtəlif yarusa və kod sistemlərində müxtəlif mənalar törədir. Hər bir folklor mətninin fasiləsiz olaraq yeni mənalar yaratma-generativlik qabiliyyəti var» [41, s.599].

Tematizm baxımından uyğun gələn bu iki melodiyanın sərlövələrinin açımı da maraqlıdır. Bizim təqdim etdiyimiz «Saribaşı» toponim [Saribaşı+] mənası daşıyır. Elə poetik məzmun da buradan irəliləyir.

S.Hacıbəyovun təqdim etdiyi melodiya isə «Sarı başlıq» adlanır. Bizim zənnimizcə «Sarı başlıq» ifadəsi sonralar zaman keçdikcə transkripsiyaya uğramış və yeni şəkli «Saribaşı» şəklinə düşmüşdür.

«Sarı başlıq» ifadəsinin açımını isə belə vermək olar. Başlıq burada bir neçə mənə daşıya bilər:

- 1) Başlıq - başa geyilən örtük mənasında.
- 2) Başlıq - zərgərlik məmulatı, qızıl və gümüşdən düzələn, baş örtüsü altından qızların qoyduğu bəzək, cütqabağı, gəlincəci mənasında. Şəkiddə R.B.Əfəndiyev adına tarix-diyaşünaslıq muzeyinin etnoqrafiya şöbəsində istehsal sahəsi ilə bağlı bir sıra

zərgərlik məmulatları (sinəbənd, kəmə, biləzlik və s.) sırasında başlıq da nümayiş etdirilir.

Ola bilsin ki, «Sarı başlıq» toy mərasimində zurnaçların ifa etdiyi melodiya qəbilindən olmuşdur.

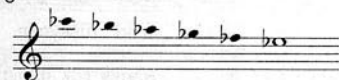
«Sarı başlıq» və «Saribaşı» melodiya lərinin hər ikisi «şur» ladındadır. Lakin «Sarı başlıq» «şur» ladının diatonik səsdüzümünü əhatə edir (mi-şur).

Nümunə № 7

«Sarı başı» mahnısı isə «şur» ladının alterasiyalı şəklinə uyğundur (Vb alterasiyası ilə). Bu artıq lad baxımından inkişafdır.

Nümunə № 8

Hər iki melodiya 6/8 ölçüdə olub oynaq, rəqsvari punktir ritmi ilə səciyyələnir.

S.Hacıbəyovun «Sarı başlıq»da istifadə etdiyi harmonik vasitələr də milli koloritə uyğundur: kvarta quruluşlu, sekunda quruluşlu akkordlar.

Müşayiətdə üç növ ritmik formül tətbiq edilir:

- 1) - zərb alətlərinin ritmi.
- 2) - zərb alətlərinin ritmi.
- 3) - zərb alətlərinin ritmi.

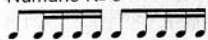
S.Hacıbəyov məcmuədə 5 işləməni rəqs janrı adı altında təqdim edir: №2 - mərdlik rəqsi (Zaqatala rayonu), №3 - Rəqs (Zaqatala rayonu), №4 - Rəqs (Zaqatala rayonu), №11 - Rəqs (Nuxa rayonu. Saz mahnısı) və №12 - Lirik rəqs (Nuxa rayonu). 2, 3 və 4 sayılı rəqslər Zaqatala bölgəsinə aid olduğu üçün onların təhlili üzərində ətraflı dayanmayacağıq.

Mərdlik rəqsi (№2) - 6/16 ölçüdə ləzginkadır, gümrah ruhlı kişi rəqsidir.

Rəqs (№3) - cəld templidir, bu rəqs də ləzginkanı xatırladır. Burada işlənmə faktura baxımından diqqətli cəlb edir. Özünəməxsus

üç laydan ibarət faktura bütün rəqs boyu saxlanılan ritmik ostinatoya əsaslanır. Bu ostinato bir növ aşiq harmoniyaları üzərində qurulmuşdur. Müsəyiədə aşiq musiqisi üçün səciyyəvi olan harmoniyalar istifadə olunur.

Nümunə № 9

Rəqs

Rəqsin melodik inkişafı vahid ruşeymin variantlı inkişafı üzərində qurulur («şur» ladında).

Məcmuədəki 4-cü işlənən «Rəqs» lirik qadın rəqsidir. «Rast» ladında başlanıb, «şur» ladında bitir.

11 saylı «Rəqs» həm də «saz mahnısı» kimi təqdim edilir. Saz çalğısının təqlidi melodiyanın orqan punktu fonunda saxlanması, sekunda ahənglərində özünü bürüzə verir. Geniş həcmli bu rəqs sadə üçhissəli, variantlı formadadır: A+B+A₁.

Orta hissədə burdon səslər, ostinato kimi saxlanılan boş kvinta ahəngləri (aşiq harmoniyaları) nəzərə çarpır.

Nümunə №10

Rəqs

Rəqsin lad əsasını «Segah»ın alterasiyalı şəkli təşkil etsə də, sonda qəfildən aşiq çalğısındakı kimi ritmik dayanacaq baş verir və «şur»un tipik kadensiyası səslənir.

№11 lirik rəqs də miqyasca inkişafdır: ABCA. «Şüstər» ladında olan rəqsin orta hissəsində «bayatı-şiraz» ladına keçid baş verir.

Nümunə №11

Lirik rəqs

Məcmuədəki «Gəlin rəqsi» (Nuxa) toy mərasim folkloruna aiddir. Melodiya «Şur» ladındadır. Bir qədər cəld tempi olmasına baxmayaraq, rəqs lirik xarakterlidir.

«Gülə-gülə» rəqsi - bu rəqs də «şur» ladındadır, lirik səciyyəvidir.

Məcmuədəki «Bəsti» və «Şamama» rəqləri nisbətən müasir rəqlərdir. Ötən əsrin ortalarından başlayaraq, müxtəlif rəqlərin qadın adları ilə adlandırılması bir dəb hali almışdır: «Solmaz», «Melahət», «Dilşad» rəqləri və s. Sadalanan bu rəqləri qarmonçalan Teyyub Dəmirov bastalamışdır. Həmin rəqlər sənətkarın ifasında Azərbaycan Dövlət radiosunun fondunda saxlanılır.

«Bəsti» rəqsi «çahargah» ladındadır, rəqs ikihissəli quruluşdadır. AB₁. Lirik səciyyəvi bir rəqsdir.

Rəqsin quruluşunda dəqiq kvadratlıq diqqəti cəlb edir.

«Şamama» rəqsi isə daha qıvrq və gümrah ruhludur. Rəqsin melodiyası («şur» ladında) zəngin melizmatikası ilə seçilir.

Haqqında söhbət açdığımız bu və ya digər mənbələr Şəkinin musiqi folklorunun öyrənilməsi üçün bir zəmin olaraq bu sahədəki tədqiqat işimizin səmərəsini artırır. Bu mənbələr onu da təsdiq edir ki, qədim tarixi olan Şəki və onun mədəniyyəti, musiqi folkloru xalqımızın həm qiymətli, milli-mənəvi sərvətlərindəndir, həm də çoxşaxəli və zəngindir. Odur ki, bu xəzinəni nə qədər araşdırsaq bir o qədər sərvət əldə edəcəyik. Bu mənada Şəkinin musiqi folklorunun öyrənilməsi çox aktual və lazımlıdır. Belə tədqiqatlar və araşdırmalar yalnız Şəkiyə deyil, bütün bölgələrimizə aiddir.

II FƏSİL. ŞƏKİ MUSIQI FOLKLORUNUN JANR TƏSNİFATI

«Son zamanlar dünya sənətində, dünya sənət aləmində folklorlara bir qaçış əmələ gəlmişdir... Folklorlara meyl etmək, torpağa meyl etməkdir, xalqa meyl etməkdir.»

Bəxtiyar Vahabzadə [23, s.135]

Folklor hər bir xalqın mənəvi yaradıcılığının təəcəssümüdür. Şəki əhalisinin əslərdən miras qalan folklor örnəkləri Şəkinin tarixi və onun mədəniyyət xəzinəsidir. Şəkinin folkloru özünəməxsus zəmində inkişaf etmişdir. Odur ki, bu bölgənin əhalisinin əski adət-ənənələri, mifologiyasının izləri indiyə kimi yaşamaqdadır.

2003-cü ildən başlayaraq Şəkiyə səfərlərimizdə müdrik el ifaçıları, sinədəftər nənələrlə görüşmüş, eşitdiklərimizi qələmə almışıq. Bu nümunələr o qədər zəngin və rəngəngəndir ki, onları bir xəzinəyə bənzətmək olar. Hər dəfə folklor ekspedisiyasında olarkən unudulmaz sənətkarımız, xalq musiqisinin təəssübkeşindən olan ölməz Bülbülün bir ifadəsini xatırlayırdıq: «Xalq musiqisi, tarixi özündə qoruyub saxlayan bir xəzinədir» [19, s.121].

Şəki torpağını qarış-qarış gəzdikcə, buradakı tarixi abidələri, gözəl memarlıq sənəti nümunələrini, muzeyləri seyr etdikcə Şəkinin mədəniyyətinin, musiqisinin, folklorunun öz təkraredilməz məziyyətlərinə görə Azərbaycanın digər regionlarından fərqləndiyinin bir daha şahidi olduq. «Bir sıra mühüm xüsusiyyətləri - inkişaflı şəhər mədəniyyəti, muğam sənətinin yayılması və əsasən *milli üslubu ilə seçilən*» (bizimdir - S.Təhmiraqızı). «Şəki musiqi mədəniyyəti»nin ətraflı tədqiqata ehtiyacı olduğunu, bu sahədə hələ çox perspektiv işlərin folklorşünasları qarşısında gözlədiyini tam mənada təsdiqlədik.

Virtuoz zurnaçılıq sənəti, Azərbaycanın digər bölgələrində olmayan spesifik sənət növləri, zəngin peşərlə bağlı əmək nəğmələri, zorxana musiqisi, qəhrəmani instrumental havaları dinləyib tanış olduqca tədqiqat üçün zəngin materiallar əldə etdik. Bir sıra el sənətkarları ifa etdikləri musiqi parçaları ətrafında bizə çox maraqlı informasiyalar verdilər. Bu maraqlı açıqlamalar tədqiqat işimizdə qısa komentiriyadır.

Aşıq musiqisi ilə sıx bağlı olan qəhrəmani-instrumental el havalarını zurnaçıların ifasında dinlədikcə, bu janrın polifunksional

əhəmiyyət daşdığına, geniş spektrə malik olduğunun bir daha şahidi olduq (toy mərasimləri, pəhləvan yarışları, teatrallaşmış meydan tamaşaları).

Şəki folklorunu toplayarkən bir neçə səciyyəvi cəhəti müşahidə etdik:

1) Şəki folklorunda qədim laylarla yanaşı, müasir folklor da inkişaf edir.

2) Şəhər folkloru da formalaşmış.

3) Xalq ifaçılığının müxtəlif sahələri - xanəndə, aşıq sənəti, zurnaçılıq bir-biri ilə sıx surətdə qaynayıb-qarışmışdır. Buradan da müxtəlif janrların çoxşaxəli qohumluğu yaranmışdır. Məsələn: zurnaçıların repertuarında geniş yer tutan «Dəli Koroğlu», «Tünd Koroğlu», «Kərəm gözəlləməsi», «Qoca Kərəmi», «Qazax Kərəmi» rəqsləri bilavasitə aşıq yaradıcılığı ilə bağlıdır.

Şəkiddə olarkən topladığımız folklor nümunələri zəngin və çox rəngəngəndir. Odur ki, bu materiaları tədqiq etmək üçün onları müəyyən qruplara bölmək və janr təsnifatını verməyin labüdlüyü faktı qarşısında qaldıq. Onu da qeyd etməliyəm ki, folklorşünaslıqda janrların qruplaşdırılması bir qədər mürəkkəbdir. Buna görə də hər bir folklorşünas özünə əlverişli olan mövqeyi seçmək qərarına gəlir.

Folklor nümunələrinin janr differensiasiyasını apararkən, bəzi folklorşünaslar məzmun, poetik xüsusiyyətlər və funksiyaları əsas götürürlər.

Çox vaxt janr təsnifatı aparılarkən ümumiləşmiş metod və prinsiplərə istinad olunur. Nəzəri baxımdan janr - musiqi yaradıcılığının yaranışı, ifa şəraiti və dərkedilməsi ilə bağlı olaraq onun mənasını ehtiva edir.

Musiqişünslıqda «janr - məzmunun ümumi xarakteri ilə müəyyən olunmuş əsərin növüdür» [95, s.13]. Deməli, janr səciyyəsi bilavasitə məzmunun irəli gəlir, janr zahiri əlamətə görə müəyyən edildikdə ifaçılıq vasitələri əsas göstərici olur.

Beləliklə janr anlayışı iki mənə kəsb edir:

1) Zahiri əlamətlərə istinad etmə

2) Daxili əlamətlərə istinad etmə (yəni bilavasitə musiqi məzmununun açılması)

Lakin folklorşünas üçün ifa vasitələrinə (zahiri əlamətlərə) görə qruplaşdırma elmi nöqtəyi-nəzərdən çox əlverişli deyildir. Belə mövqə haradada tədqiqatda müəyyən dağınıqlığa, itkilərə gətirib çıxara bilər. Bu da folklorşünas üçün müəyyən nöqsanlar yaradır.

V.Propp yazırdı: «Janr-folklorun bədii, ideya və tarixi baxımdan öyrənilməsi və onun tarixi inkişaf mərhələlərinə uyğun nəticələri çıxarılması üçün daha etibarlı elmi vahiddir» [96, s.4].

Rus folklorşünası I.Zemsovsकिनin fikrinə: «Ümumiyyətlə, janr sistemi yoxdur, yalnız tarixən şərtləndirilmiş və tarixən dəyişilən sistemlər vardır» [81, s.24].

Folklor daima inkişafdadır, bu xalq mədəniyyətinin ictimai-tarixi mərhələlərinə uyğun baş verir. Bu baxımdan V.Proppun fikri daha konkretdir.

Janr təsnifatı musiqinin ictimai funksiyaları, belə ki, ictimai-məişət, ictimai-təbiiqi ilə əlaqədardır. Məsələn: Şəki folklorunda özünəməxsus kümçü-ipəkçi, hana nəğmələri mövcuddur. Bu nəğmələr bilavasitə məişətlə, Şəki sənətkarlığı ilə bağlı yaranmışdır. Və ya Şəkiddə idmanın gülüş növünün inkişafı ilə əlaqədar zorxana musiqisinin müxtəlif növləri meydana gəlmişdir.

Çoban əməyi ilə bağlı sümsü alətinə çalınan havalar folklorunda özünə geniş yer tapmışdır. Və yaxud Azərbaycanın şimal-qərb bölgələrində gəlinin bəy evinə atla aparılması adəti mövcud olduğuna görə el arasında zurnaçıların ifa etdiyi «Gəlin atlandı» havası yaranmışdır.

Şəki zurnaçıların ifasında geniş yayılan «Çoban qayada qaldı» havası proqramlı süjetli el havası olub, çoban əməyi ilə əlaqədar yaranmışdır. Biz bu el havasının iki variantını zurnaçı İslam və Əjdər Yusifovun ifalarında nota salmışıq. Eyni adlı el havası haqda musiqişünas F.Xalqzadəyə Qaxın İlisu kəndində tütəkçalan İbrahimxəlil Rüstəmov da məlumat vermişdir. Bizə isə bu əhvalatı Şəkinin Şin kəndində Əşrəf adlı bir qoca söyləmişdir. Bu digər yaxın bölgələrdə də ifa olunur. Məzmun belədir: adətə görə oğlan evlənərkən nə isə bir igidlik göstərməli imiş. Bu məqsədlə toyu olan çoban ova çıxır. Ov zamanı o, hündür bir qayaya tuş gəlir, artıq gecə olduğundan yolunu azan çoban qaya üstünə çıxaraq burada qalmalı olur. Kəndə xəbər çatır ki, çoban qayada qalıb. Ona kömək məqsədilə kənd camaatı qayaya doğru gedir. Lakin, çobanı qayadan endirə bilmirlər. Nəhayət, qərara gəlirlər ki, onun sevgilisini, gəlini gətirsinlər. Belə də olur. Sevgilisi qaya dibində dayanıb üz cizgiləri ilə çobanı sevdiyini və qayadan enməsinə işarə edir. Bunu gören çoban özündə cəsarət tapıb qayadan tullar.

Daha bir nümunə zurnaçıların ifa etdiyi «Beşaçılan» oyun havası ola bilər. Beşaçılan - silah adı, tüfəng növüdür. Bu tüfəng növü Şəkiddə yerli tüfəngsazlıq sənəti təəzzülə uğradıldıqdan sonra yaranmışdır. Əvvəllər Şəkiddə tüfəngsazlıq müstəqil sənət sahəsi

olmuşdur. Bu sənət növünün izləri «Beşaçılan» oyun havasında özünü göstərir. Düşməne qarşı böyük mübarizə yolu keçən Şəki əhalisi cəngəvar döyüşçülərin hərbi yarağını özləri hazırlayırdılar. Odur ki, belə rəqsin yaranması təbiiird. Eyni zamanda keçmişdə gəlini bəy evinə apararkən güllə atırdılar. Yəqin ki, güllənin silahdan atılması ilə əlaqədar bu zaman «Beşaçılan» oyun havası ifa olunardı. Bu havanın adına indii «Beşaçılan» da deyirlər. Bütün bu deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, «janrın genetik aparıcı əlaməti həyatı (ictimai-məişət) funksiyasıdır» [81, s.29].

Hər bir folklor janrı xalqın müəyyən tələbatına uyğun meydana gəlmişdir. Ən sadə nümunələr belə müəyyən funksiya daşımışdır.

Beləliklə, janrlar əvvəlcə funksionallıq, sonra poetik mətn və daha sonra musiqi səviyyəsində differensiasiya olunur [81, s.30]. Ümumiyyətlə, Azərbaycan folklorşünaslarının janr təsnifatı prinsiplərini də nəzərə alaraq, Şəki folklorunun konkret nümunələrinin təhlili əsasında belə bir janr təsnifatı vermək olar:

- 1) Xalq mahnıları.
- 2) Rəqslər.
- 3) Instrumental havalar (əsas etibarilə nəfəsi alətlərdə ifa olunan)

xalq mahnıları öz daxilində belə qruplara ayrılır:

1. Əmək mahnıları: buraya holavlar, sayaçı nəğmələri, kümçü (ipəkçi) nəğmələri, nehrə nəğmələri, hana (xalçaçılıq) nəğmələri, müxtəlif sənət növləri ilə bağlı olan nəğmələr (zərgər, basma, boyama ilə) aiddir.

2. Mərasim nəğmələri: buraya toy mərasimi ilə bağlı mahnılar və yas mərasimi ilə bağlı ağılar aiddir. Mərasim nəğmələrinin ikinci qrupunu mövsüm mərasim nəğmələri (Novruz mərasimi ilə bağlı və qodu nəğmələri) təşkil edir.

3. Uşaq mahnıları: buraya beşik nəğmələri - ninnilər daxildir.

4. Yumorlu-zarafat mahnıları.

5. Lirik mahnılar - bu qrupu biz öz tədqiqat işimizdə şəhər xalq lirik mahnıları ilə (ŞXLM) təmsil edirik. Qeyd etməliyik ki, şəhər xalq lirik mahnısı (ŞXLM) terminini Azərbaycan folklorşünaslığına musiqişünas F.Çələbiyev gətirmişdir [99].

6. Müasir xalq lirik-vətənpərvərlik mahnıları (ŞXLM termininə uyğun, biz bu mahnıları MXL-VM kimi qəqd edəcəyik.)

Şəki folklorunun ikinci şəxəsini rəqslər təşkil edir və onlar da öz daxilində bir neçə qrupa ayrılır:

1. Oyun havaları.
2. Yallılar: Rəqs-yallı və oyun-yallılar.

3. Müasir rəqslər.

Şəki folklorunun üçüncü şəxsi instrumental havalər təşkil edir, buraya əsas etibarilə nəfəli alətlərdə (zurna, balaban, sümsü) ifa olunan folklor nümunələri aiddir. Instrumental musiqi də öz növbəsində bir neçə qrupa ayrılır:

1. Zorxana musiqisi.
2. Qəhrəmani-instrumental havalər.
3. Meydan tamaşaları ilə bağlı havalər.
4. Proqramlı instrumental havalər.
5. Toy mərasimi ilə bağlı havalər.

Şəkiddə olarkən folklor ekspedisiyaları zamanı azsaylı xalq olan rutulların folkloru ilə qismən də olsa tanış ola bildik. Rutullar - azsaylı xalq olub Dağıstan Respublikasında və Azərbaycanın bir sıra şimal məntəqələrində yaşayırlar. Onlar əsasən Qaxın Üzümlü və Xırsa kəndlərində, Şəkinin Şorsu, Göybulaq, Şin və Aydınbulaq kəndlərində və Zaqatalanın bəzi kəndlərində məskunlaşmışlar. Rutulların dili Dağıstan dillərinin ləzgi qrupuna aiddir. Bu dildə ərəb, fars xüsusən azərbaycan və rus mənşəli sözlər var. Rutul dili yazısızdır. Rutul etnik folklorunun toplanması və tədqiqi məsələləri folklorşünas F.Xalızadə tərəfindən də araşdırılmışdır [36].

Maddi və mənəvi mədəniyyətlərinə görə rutullar ləzgilərə və Samur çayının yuxarı axarında yaşayan başqa xalqlara yaxındırlar. Əsasən heyvandarlıq (qoyunçuluq) və əkinçiliklə məşğul olurlar.

Şəkiddə olarkən sümsü alətinə gözəl havalər ifa edən Həzrət adlı ifaçı bizi bu etnik folklorun bəzi nümunələri ilə tanış etdi. Həzrət bu alətdə «Bayatı» el havasını çaldı. Oynaq, rəqsvari bu hava alətin kiçik diapazonuna uyğunlaşaraq çox yığcam səsləndi. İfaçının çaldığı «Şin» rəqsinin adı Şəkiddə rutulların yaşadığı Şin kəndinin adı ilə bağlıdır.

Sonra Həzrət bizə «Lilay» adlı ləzgi bayatısını oxudu. Melodik diapazonu kiçik olan bu mahnının poetik mətni 7 hecalıdır, hər sətirdə «Lilay» və «Maral xanım» sözləri təkrar olunur.

Ümumiyyətlə, lilaylar rutul folklorunda geniş yayılan havalardandır.

Beləliklə, biz Şəki folklorunun janr təsnifatının ümumi mənzərəsini cizməyə cəhd etdik. Ümumiyyətlə, folklorşünaslıqda janrların qruplaşdırılmasının bir qədar qeyri-sabit olduğunu nəzərə alaraq özümüzlə əlverişli olan mövqə seçməyi qərara aldıq. Folklorşünaslıqda dəqiq bölgüli sistemləşmə aparılması qeyri-mümkündür. Çünki miqdar etibarilə janrlar çoxdur və onlar öz arasında bir-birilə sıx təmasdadır. Məsələn: meydan tamaşaları,

zorxanada ifa olunan instrumental musiqi həm də rəqslərə, oyun havalanna aid edilə bilər.

Buna görə də folklorlarda janrın ənənəvi bədii kanon olduğunu nəzərə alaraq, təsnifatı musiqinin ictimai funksiyalarına uyğun normaların kononikləşməsinə əsasən aparmadıq qərara aldıq. Janr təsnifatını belə bir cədvəldə ifadə etmək olar:

Məlum olduğu kimi XIX əsrdə Şəki artıq Azərbaycanın şimal-qərbində başlıca sənət və ticarət mərkəzi idi. 1861-ci ildə Şəki sənətkarlarının sayı 1735 nəfərə çatmışdı. Şəki əhalisinin yüksək mədəniyyətini əks etdirən elementlərdən biri olan ipək parçalar gözəl naxışları, zərif çeşidləri ilə seçilirdi.

Şəkililərin ata-baba sənəti olan ipəyin alınması üçün barama bəslənirdi. Böyük əziyyət tələb edən barama qurdunun bəslənməsi zamanı bu iş prosesində müxtəlif əmək mahnıları oxunurdu. Bu mahnılar el arasında kümcü-ipekçi nəğmələri adı altında formalaşmışdır. Kümcü nəğmələrində barama qurdu əzizlənir, çünki o, əsas dolanacaq vasitəsidir.

Folklorşünas-filoloq Azad Nəbiyev «El nəğmələri, xalq oyunları» tədqiqat işində göstərir ki, Şəkiddə olarkən bu bölgədə ekspedisiyalarda bir sıra nəqərat, misra, qoşa misra şəklində qurulan kümcü nəğmələrini toplamışdır [53, s.26].

Bu mahnılar qurdun bəslənmə qaydaları, onun yetişməsi mərhələləri ilə bağlıdır.

El yuzumuna görə barama qurdunun beş yuxusu olur: «qara yuxu», «yömsaz», «kiçik yuxu», «ulu yuxu», «şah yuxusu».

Aşağıda A.Nəbiyevin təqdim etdiyi həmin kümcü nəğmələrinin poetik mətnlərini veririk:

Çıxdı qızım
Tərəcəyə.
Büküm qoyum
Bələcəyə
Yorğanı
Naz-naz olsun
Yarpağı
Az-azolsun.

Yazdımı
Gözdən qoru
Deyinti
Sözdən qoru...
Çıxdı qızım
Tərəcəyə.
Büküm qoydum
Bələcəyə.

(bu nəğmə qurdun tərəcəyə qoyulması mərasimində söylenilir).

«Qara yuxu»

Yatanım
Yuxuma
Şəkər qatanım.
Yorğanın
İsti olsun
Yad gözə
Tüstü olsun.

«Kiçik yuxu»

Baramamı
«Kiçik yuxu»
Apardı
Həsir üstə.
Nənəm
Həşir qopardı.
Atlas yığdım
Tut ağacı
Boyunca
Qurda verdim,
Qurd yemədi
Doyunca və s.

Bu nəğmələrin poetik mətnini müşahidə etdikdə onlarda danışığ dilinin metrik vəznlərinin əks olunduğunu görürük.

Çix - dı qı - zım tə - rə - cə - yə.

Bü - küb qoydum naz - naz ol - sun.

Yor - ğa - nı naz - naz ol - sun

Yar - pa - ğı az - az ol - sun.

Poetik mətnin özündə daxili qruplaşmalar olduğu müşahidə edilir.

Şəkiddə əmək mahnılarının bir qismini də xalçaçılıqla əlaqədar hana nəğmələri təşkil edir. Bu nəğmələrin poetik mətni bu gün də yaşamaqdadır. Şəki Zona Elmi Bazası folklor ekspedisiyalarında belə hana nəğmələrini toplamağa nail olmuşdur.

Xalça toxuyan qızlar öz ürayından müxtəlif hisslər keçirərək, hər ilməni vuranda bir mənalı misra deyirdilər.

Belə mahnılar əməyi yüngülləşdirir, ilmələrin səsi nəğmənin ritmi ilə həmahənglik təşkil edirdi.

Xalça toxuyan qız hər ilməni vurduqca sevgilisini düşünür:

Əzizim, yüz ilməni,
Açaram yüz ilməni,
Vəfalı yarım olsa,
Yaşadar yüz il məni.

Xalça toxumaq prosesi çox əziyyətli bir işdir. Onu toxuyan hər kəs yeni bir sənət əsəri yaradır, gecəsini, gündüzünü hananın qarşısında keçirir.

Dilimin andı hana,
Dizimin bəndi hana.
Yaxşı toxun, tez kəsil,
Bir gözüm kəndi hana.

Əmək nəğmələri içində yalnız poetik mətni bizə gəlib çatan nümunələrdən biri də nehrə nəğmələridir. Bu nümunələrlə biz Azərbaycan folkloru antologiyasında (VI cild - Şəki folkloru) tanış olduq [4, s.80].

Onu da qeyd etməliyik ki, Şəki folklorunun toplayıcıları bu nümunələrdə, eləcə də bir sıra başqa folklor nümunələrində Azərbaycan dilinin digər dialektlərindən xeyli seçilən Şəki dialektinin fonetik, morfoloji və leksik xüsusiyyətlərini saxlamağa cəhd etmişlər. Ümumiyyətlə, dünya praktikasında - folklorşünaslıqda da çox vaxt yerli danışığın tipik cəhətlərini seçmə əlamətlərini əks etdirən regional-tələffüz rənglərin saxlanması hallarına rast gəlirik [33, s.16].

Ümumiyyətlə, əmək mahnıları iş prosesini yüngülləşdirmək üçün oxunur. Nehrə mahnıları da bu qəbildəndir.

Bu nəğmələrdə bütün Şərqdə məşhur olan Şəki kulinariyası öz əksini tapmışdır. Çox incə boyalarla Şəki qonaqpərvərliyi tərənnüm olunur.

Nehrəm ol!
Nehrəm ol, nehrəm ol,
Oyümə qonax gəlirdi,
Aşım yavan qaltdı.

• • •
*Nehrəm ol, nehrəm ol,
Təzə yağı tapmışam,
Köhnə yağı qiymiram
Nehrəm ol, nehrəm ol.*

Bu nəğmələrin mətnində regional kolorit hiss olunur.

Şəkide bir çox sənət növləri - zərgərlik, basma, boyama, tikmə, duluculuq və s. inkişaf etmişdi. Şəkinin əl tikmələri, insan təxəyyülünün incəliklərini əks etdirən - təkəlduz, gözəl milli geyimlər bütün dünyada məşhur olmuşdur. Güləbətin və muncuqla işləmə çox dəbdə idi. Geyimləri qızıl və gümüşdən düzəldilən bezək əşyaları zənginləşirdi. Bütün bu sənət növləri zəngin nəğmələrdə öz təəcəssümünü tapır.

*Tütünü yığdım laydan,
Yarım gözəldir aydan.
Yarıma köynək biçdim,
Taftası var humaydan.*

• • •
*Yaylığım tirmədəndi,
Çeşnisi dənbədəndi,
Görüşə gəl, sevgilim,
Dünya gəldi, gedəndi.*

• • •
*Kəklini dara oğlan,
Gedirsən, hara oğlan.
Toxuyub yaylıq verdim,
İtirmə qara oğlan.*

• • •
*Göy üzü damar-damar,
Göydən yere nur damar,
Qızlara nə yaradır,
Qızıl qübbəli kəmər. [27, s.20]*

Bu nümunələr N.Əsgərzadənin «Şəki-Zaqatala bölgəsində ekspedisiya işlərinin təşkili və perspektiv istiqamətləri» məqaləsindən götürülmüşdür. Qeyd edək ki, N.Əsgərzadə Şəki Zona Elmi Bazasının əməkdaşdır.

Şəkide mövsüm mərasim nəğmələrinin ən qədim növü olan qodu mərasimi ilə bağlı nəğmələr geniş yayılmışdır. Folklorun ən qədim şaxəsini təşkil edən Qodu nəğmələrinin yalnız poetik mətni ilə tanış olmağa nail olduq. Qodu mərasimi yağışı poetik etmək üçün keçirilirdi. Şəkinin iqlimi hələ qədim dövrlərdən yağıntılı olmuşdur. Azərbaycan mifoloji inanclarına görə Qodu Günəş çıxarmaq inamı ilə bağlı bir obrazdır. Qodu görünəndə Günəş də görünür. M.Seyidov bu inam haqqında yazır: «Qodu ağlayanda yağış yağır, güləndə gün çıxır... Aramsız yağışdan tənqə gəlmiş, zərər görmüş xalq çalışır ki, Qodu gülsün və beləliklə də gün çıxsın» [61, s.185].

Şəkide Günəşə həsr edilən mərasimlərdə Günəş təsvir edən gəlincik düzəldər, onun boynundan muncuq, bezək əşyaları asardılar. Sonra adamlar bu Günəş simvolunu əllərində gəzdirərək mahnılar oxuyardılar.

*Qodu, qodu, dursana!
Çömçəni doldursana!
Qodunu, yola salsana!
Allah! Allah! (xorla)*

• • •
*Qodu palçıxa batmışdı,
Qarmaladım, çıxartdım,
Qızıl qaya dibindən
Bir qırmızı gün çıxartdım.
Allah! Allah! (xorla)*

Qodu-qodu gəzdirən cavanlar xorla oxuyaraq, qodu payı yağardılar.

*Qodu, qodu, dursana,
Çömçəni doldursana,
Qoduya salam versəne,
Payla yola salsana,
Verənin oğlu olsun,
Verməyənin qızı olsun,
Adı da Fatma olsun,
Qaşları çatma olsun
O da çatlasın ölsün.*

Qızı olmasını arzu etməyən ev sahibləri qodu gəzdirənlərə pay verir, onları tez yola salardılar.

Əgər qodu yağış kəsməsinə kömək etməsə, onda 40 keçəlin adı bir vərəqdə yazılır, yağışın altına qoyulurdu. Guya yağış dayanır və daha keçəlin başı islanmazmış. Yağışın kəsməsi üçün bəzən kürkün tüklü üzünü tərsinə çevirib geyərdilər. Ya yerə düşən dolunu bığaqla iki yerə böləndə dolu dayanarmış [29, s.11]

«Qodu» sözünün açmasını verən Mirəli Seyidov bu sözün «qüvvətli», «nəsil», «soy», «təbəqə» anlamını verir [61, s.190]. Xalq bu mifik obrazı hörmətlə, əsil-nəcəbli, soylu kimi təsəvvür etmişdir. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, Qodu əvvəllər Dodu adı daşmışdır. Şəkiddə əhali yaşlı qadınlara «Dodu» deyər müraciət edir [27, s.23].

Xalqın mifologiyasında Günəş qız, Ay isə oğlan kimi formalaşmışdır. Odur ki, Dodu-Günəş matriarxat dövrünün izlərini özündə qoruyub saxlayır.

Şəkinin Kiş kəndində «Dodu uşağı» məhəlləsi indi də var.

Şəki folklorunun mühüm bir hissəsini yumorlu-zarafat məhəllən təşkil edir. Belə məhəllələrdə səmimi yumor, məzəli atmacalar, şirin Şəki yumoru, dadlı-duzlu misralar əsas yer tutur. Şəkili Hacı dayının, Mirzə Abdullcabbarın, Maşaq İsfəndiyarın lətifələri, müasir dövrdə yaranan Lütfəli Abdullayevin lətifələri Şəki gülüşünün rəmzinə çevrilmişdir. Şəkiddə hətta məhəllələrin öz ləqəbləri əsasında məzəli ləqəbli xəritə tərtib edilmişdir. Bu Şəkinin gülüş çələngində öz əksini tapır.

Şəkililərin danışığının mayası yumorla yoğrulmuşdur.

*Şəkiliyəm, şəkili,
Sözüm ağır çəkili,
Zarafatdan qaçmaram,
Söz həddini aşmaram.
Gülüşüm qanatdidi,
Ləzzətdidi, datdidi,
Şit sözə baş qoşmaram,
Hər sözüm urvatdidi.*

Şəki folklorunda çox məzəli gəlin-qaynana münasibətlərinə aid yumorlu kupletlər geniş yayılmışdır. Bu nümunələrin toplayıcıları örnəklərin məhəlli-dialektoloji xüsusiyyətlərini saxlamaqla bir sıra toplularda dərc etdirmişlər.

Filoloq Tofiq Hacıyev yazır: «Şəkililərin dilində diqqət çəkən birinci kolorit xüsusi ritmi, melodiyası olan qəribə bir intonasiyadır. Bu intonosiyanın analoqu yoxdur. Bu intonasiya islaholunmazdır» [53,

s.18]. buradan belə aydın olur ki, hətta filoloqlar belə Şəki ləhcəsində musiqi çalarlarının olduğunu təyin edə bilməmişlər.

*Sandıq istə gəzərim,
Sandığa gül bəzərim.
Ağır öyin qızıyam,
Hər nə disən, dözərim.*

Gəlin və qaynananın dilindən deyilən məzəli kupletlərdən bir neçə nümunə:

Gəlin:

*Ay qaynana, qaynana,
Dəmdə dirək qaynana!
Şana kürək qaynana!
Oğlu öyə gələndə,
Məndən zirək qaynana!*

*Qayınatama Məkkə qismət olaydı,
Qayınanamı bağda ilan vuraydı,
Balızıma quran qənim olaydı.*

*Ay qaynana, qaynana,
Göza piçax qaynana.
Oğlu əlindən aldım,
Çatda, boğul qaynana.*

Qaynananın dilindən:

*Qızım əppəh yapanda
Yeznəm öyə gələydi,
Gəlinim paltar yuyanda,
Oğlum öyə gələydi.*

Ötən əsrin 70-ci illərində Bakı Musiqi Akademiyasının XMK-nin folklor ekspedisiyası materialları sırasında Yunis Qarabağlının ifasında məzəli-yumorlu «Xalabacı» mahnısı ilə rastlaşdıq. Bu mahnının adı eyni adı rəqsdən götürülmüşdür. El arasında bu mahnı «Səni yanasan toyuq aparın» adı ilə tanınır. Yunis Qarabağlının ifa etdiyi mahnıda isə poetik mətn tamamilə dəyişdirilmişdir:

XALABACI

Allegro moderato

İfaçı: Yunis Qarabağlı (xanəndə)
Not yazısı: Səadət Təhmiraqızı

Go - li - no bax, go - li - no, go - li - no bax, go - li - no
o - tir vu - rub te - li - no, Go - li - no göz de - mo - yin
kü - sər ge - dər c - vi - no, mə - nim ba - lam,
go - şəng ba - lam, mə - nim ba - lam, göy - çək ba - lam.
Mə - nim ba - lam lap go - şəng - dir, ö - zü də ba - lam lap göy - çək - dir.

Apar məni bəndə vur (2)
Zülfünlə kəməndə vur, (2)
Aləm gözələ dönsə (2)
Mənim gözüm səndədir.
Mənim bəlam lap qəşəngdir,] 2 dəfə
Özü də bəlam lap göyçəkdir.

Bu mahnıda da ailə-məişət münasibətləri məzəli, yumorlu boyalarla açılır.

Şəkiddə olarkən Zəhra nənənin ifasında bir neçə ninni və ağını nota saldıq. Şəki ninniləri çox maraqlı bir tərzdə, sözsüz, «Nin-ni-ni» hecaları ilə ifa edilir, bir növ zümzümə olunur.

Ninniləri iki qrupa ayırmaq olar: 2/4 ölçüdə və 6/8 ölçüdə ninnilər.

2/4 ölçülü ninnilər üçün punktir ritm və pauzal sinkopa səciyyəvidir.

6/8 ölçüdə ninnilərdə daha çox pauzal sinkopa müşahidə edilir. Bizə belə gəlir ki, ninnilərdəki tipik ritmik formullar beşiyin yellənməsi ilə əlaqədar yaranan hərəkətlərlə bağlıdır. (Ninnilərin not yazısı III fəsildə verilmişdir.)

Ninnilər əsasən «segah» və «şur» ladlarındadır. Melodiyaların diapazonu çox böyük olmur. (əsasən seksta həcmində).

Hətta eşitdiyimiz ninnilərdən biri k₃ intervalı həcmdə idi.

Zöhrə nənənin ifasında nota saldıığımız ağı isə sözlərlə ifa olunur, poetik mətni 5 hecalıdır, «segah» ladındadır.

Şəki folklorunda toy mərasimi ilə bağlı nümunələr də mühüm yer tutur. Digər folklor janrları kimi Şəki toy folkloru da özünəməxsusluğu ilə seçilir.

Toylarda ifa olunan rəqlər, mahnılar, yallılar, zurnada çalınan instrumental musiqi («Bəy tərifi», «Gəlin atlandı») azərbaycan folklorunun mühüm tərkib hissəsidir. Toy folkloru təcrid olunmuş deyildir. Meydan tamaşalarında, zorxanada ifa olunan el havaları da toyların bəzəyidir.

Şəki toylarında son dövrlərdə qarmon alətinin aparıcı mövqeyə malik olması ilə əlaqədar bu alətdə ifa olunan qədim rəqlərlə yanaşı, müasir rəqlər də («Səvinc», «Turalı», «Rəvanə», «Aynuru») çox səslənir.

Toy folklorunu nəzərdən keçirərkən, rus folklorşünası I.Zemsovsकिनin belə bir fikrini xatırlatmaq yerinə düşərdi: «Folklor dialektik çoxyarıslu bir sistemdir. Buraya ifadə vasitələri, növlər, janrdaxili və janrlararası qruplar, lokal, milli və millətlərarası sistemlərdən tutmuş ümumilikdə xalq yaradıcılığının qlobal super sistemində qədər daxildir» [81].

Şəki toylarının yaraşığı burada ən məşhur xanəndələrin dəvət edilmişdir. Toylarda xanəndələr, aşıqlar, zurnaçılar öz məhərrətlərini nümayiş etdirirdilər. Şəki toylarının ən səciyyəvi xüsusiyyəti isə buraya mahir rəqqasların dəvət edilmişdir. Bu haqda bir qədər sonra rəqs janrında bəhs edilərkən açıqlamalar veriləcək.

Şəki toyları haqqında Rəşid bəy Əfəndiyevin Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda saxlanılan «Şəki şəhərinin etnoqrafisinə aid olan materiallar» adlı əsərinin alyazmasında məlumatlar verilir.

Rəşid bəy Əfəndiyev toyun dörd mərhələsini təsvir edir:

1) Qızbəyənme, elçilik.

2) Nişan

3) Toy (oğlan toyu, qız toyu)

4) Qız evində «xına» - gəlin olmağa iki gün qalmış.

Təbiid ki, adi evlənmə mərasimi çərçivəsindən çıxaraq, kənd yerlərində ictimai-mədəni bir əyləncəyə çevrilən toylarda müxtəlif əyləncə və oyunlar, pəhləvanların arışları nümayiş etdirilirdi.

Şəki toylarından bəhs edərkən bu toyların taci, özünəməxsus zəngülələri ilə məşhur olan, «Rahab», «Orta segah», «Nəva» muğamlarının mahir ifaçısı Ələsgər Abdullayev (şəkili Ələsgər), gözəl xanəndə Əliövset Sadıqovun adları xatırlanmalıdır.

Əcazkar səse malik qışlaqlı Şəmsəddin də Şəki toylarının yaraşığı idi. Qışlaqlı Şəmsəddin toy məclisləri ilə yanaşı, yas məclislərinə də gedərdi. Onun «Zəmin xarə» üstündə minacət çəkməsi bütün Şəkiddə məşhur idi. Şəki toylarında xanəndələri müşayiət edən çalğıçılar da çox məşhur idilər. Onlardan tarzenlər Əhməd bəy Tahirov, Fərrux Əbdürrəhmanov, kamança çalan Fərrux Məcədovun və başqalarının adlarını da çəke bilərik.

Şəkiddə şəhər və kənd toyları bir qədər fərqlənirdi. Kənd toylarını əsasən zurnaçılar və aşıqlar, şəhər toylarını isə bəzən aşıqlar idarə edirdilər. Baş Köynük kəndində toylarda yalnız qara zurna çalınardı. Toyun başlanmasına üç gün qalmış qız evində cavan qızlar «qız yığnağı» deyilən şənliklər keçirərdilər. Bu şənliklərdə adətən ney çalınardı [4, s.473-474].

Qarabağlı kəndində qız toyu oğlan toyundan bir-iki gün əvvəl olardı və buna da «xına toyu» deyirdilər. Oğlan toyu isə iki gün davam edirdi.

Baş Şabalıd kəndində toy məclisi cümə günü axşam çağından başlanar və bazar günü axşam qurtarardı.

Beləliklə, şəhər və müxtəlif kəndlərin toyları öz adət-ənənələrinə görə bir-birindən fərqlənirdi.

Cümd kəndində toylarda zurna çalınardı. Toy üç gün davam edirdi. Bu kənddə bəyin oğurlanması adəti də dəb idi. Kəndin toylarında müxtəlif oyunlar keçirilirdi.

Şəki folklorunun mühüm bir şəxəsini lirik mahnılar təşkil edir. Belə mahnılarla biz xanəndə Yunis Qarabağlının ifasında («Nazənin», «Ağ dərə düzdə qaldı»), «Bağda güllər və ya dil həbəşi»), digər ifaçıların sənsindən «Təki sən səslə mənə», «Gözəlüm», «Könül açdım» mahnılarıyla tanış olduq.

Şəkiddə olarkən qarmonçalan Şamil Mustafayev də bizə bir sıra mahnılar ifa etdi: «Bəs niyə demirsən», «Bir dayan dur», «Əzizim keçmə menden» və s. Bir neçə mahnı üzərində dayanırıq ki, burada saf, duyğular, səven aşıqın intizan tərənnümü olunur.

Şəki ifaçılarının yaradıcılığını zənginləşdirən tarzen – Şahid Əbdülkərimovun mahnılarıyla da çox diqqətəlayiqdir. Onun mahnılarının

yuxarıda adlarını qeyd etdik. Özünün mələhətli səsi olan Şahid Əbdülkərimov əsil xalq ruhlı, gözəl melodiyaya malik mahnılar bəstələyib. Hətta bu mahnılar respublikada geniş yayılıb. Həmin mahnıların Arif Babayev, Nəzakət Məmmədova, Rübabə Muradova, Məmmədbağır Bağırzadə, Təhmiraz Şirinov, İslam Rzayev və daha neçə-neçə peşəkar xanəndələr ifa ediblər. İndi onlardan birinə nəzər salaıq:

KÖNÜL AÇDIM

Sözları: Aydın Kərimov

İfaçı: Arif Babayev

Not yazısı: Səadət Təhmirazqızı

Andante

Sev - gi - li - mə kö - nül aç - dım
Dərd o - lin - dən da - ğa qaç - dım,

Sev - gi - li - mə kö - nül aç - dım
Dərd o - lin - dən da - ğa qaç - dım,

Ə - rit - di - bir il - də mə - ni,
O ax - tar - dı dil - o mə - ni.

Ə - rit - di - bir il - də mə - ni,
O ax - tar - dı dil - o mə - ni.

Qor - xu - ram ki, ah - di dö - nə.

«Könül açdım» mahnısında sevgilisinin cavabsız məhəbbəti aşiq kövrəldir. O, özünü dərd əlindən dağa qaçan aşiqə bənzədir. Qız oğlanı bəyənsə də, ona işvə-naz satır.

«Təki sən səsə məni» mahnısındaki aşiq sədaqətlidir, sevgilisinin harayına gəlir. «Gözəlim» mahnısında sevens aşiq sevgilisinin həsrətindən yanır, ondan cavab istəyir. Apardığımız tədqiqatlar nəticəsində bu üç mahnının tarzən Şahid Əbdülkərimov tərəfindən bəstələndiyini aşkar etdik. Bu mahnılar Azərbaycan radiosunun fondunda A. Babayev, S. Abdullayev, N. Məmmədova, M. Muradova, M. Bağırzadə, T. Şirinov kimi sənətkarların ifasında saxlanılır. Tədqiqat işinin II hissəsində bu mahnılar bizim tərəfimizdən nota salınıb.

Bakı Musiqi Akademiyasının XMK-nin 1970-ci illərdə folklor ekspedisiyasında toplanan materiallar arasında «Sarı sim» adlı gözəl lirik mahnını nota saldıq. Bu həzin mahnının obrazlı misralarında sevens aşiq öz sevdiyi qızı tarın sarı simi ilə müqayisə edir.

SARI SİM

Mus.: Nəmət Məmmədovun

İfa edir, Şahid

Not yazısı: Səadət Təhmiraşqızı

2. İstədim ki, çalın mən
Tarda çala bilmədim.
Tarı çalmağ olarmı,
Olmayanda sarı sim.
Sevimi qız, unutmğa gəl
O qırılan simi sən.
Əgər qəlbim bir tarsa,
Onun sarı simisən

Xanəndə Yunis Qarabağlının ifa etdiyi «Bağda güllər», «Nazənin», «Ağ dəre düzdə qaldı» lirik mahnıları ritmik cəhətdən bir qədər oynaqdır, rəqsvaridir. Bu xüsusiyyətləri qarmonçalan Şamil Mustafayevin təqdim etdiyi lirik mahnılarda da müşahidə etdik.

Lirik mahnı, ümumiyyətlə, folklorda geniş inkişar tapan janrlardandır. Lirik - xalqımızın naturasının ən səciyyəvi cəhətidir. Professor R.Zöhrabov yazır: «Məhz lirizm xalqımızın milli təfəkkürünün, psixologiyasının xüsusi keyfiyyətidir. Bu, eyni zamanda, tarixi-iqtisadi və sosial amillərlə də şərtlənir. Həmin cəhəti təkəcə azərbaycan musiqisində deyil, həmçinin memarlıqda, poeziya, təsviri sənətdə də izləmək mümkündür» [69, s.21].

Çox maraqlı bir fakt da qeyd etmək istərdik ki, bu lirik mahnıların musiqi müəllifləri haqqında ifaçılar müəyyən məlumatlar verdilər. Elə Yunis Qarabağlının da ifa etdiyi «Bağda güllər», «Nazənin», «Ağ dəre düzdə qaldı» mahnılarının məhz onun bəstələri olması qeyd edildi. Bu mahnıların not nümunəsi tədqiqat işinin əlavəsində var.

Qarmonçalan Şamil Mustafayev «Bəs niyə demirsən» mahnısının musiqisinin Əbdülrəşid Məcidova, «Bir dayan dur» mahnısının - tiffisli Zərgər Məmmədə, «Əzizim keçmə məndən» mahnısının Nəsim İbrahimova mənsub olduğunu açıqladı. Bu

müəlliflər içərisində Şahid Əbdülkərimovun da adı qeyd olunmuşdur. Lakin konkret müəllifi bu mahnılar tədricən el arasında məşhurlaşaraq, folklorlaşmışdır.

Bəzən belə mahnıları təsnif adlandırılar. Musiqişünas F.Çələbiyev göstərir ki, 1904-cü ildə buraxılan Ələsgər Abdullayevin səsi yazılan qrammofon valında xanəndənin oxuduğu mahnı «Alma» təsnifi adlandırılır. Əslində, bu xalq mahnısıdır [99, s.68].

Beləliklə, qeyd etdiyimiz bu mahnıları daha çox şəhər lirik mahnısı kimi (ŞXLM) səciyyələndirə bilərik: «Təki sən səslə mənə», «Nazənin», «Bağda güllər», «Bir dayan dur», «Əzizim keçmə məndən», «Bəs niyə demirsən».

«Könül açdım», «Gözəlim» mahnıları isə bir növ təsnifə yaxın nümunələrdir, onların instrumental giriş mahnının ikinci yarısından götürülür. Bu mahnıların janrı təsnif və xalq mahnısı arasında yerləşdirilə biləcək aralıq bir janrdır. F.Çələbiyevin yeni terminologiyasına əsasən onları «yüngül təsnif» adlandırma bilərik. Məsələn, «Könül açdım» mahnısında qismən muğamın şöbələrinə xas olan lad-intonasiya inkişafı, forma mürəkkəbliyi nəzərə çarpır.

Şəhər xalq lirik mahnıları da instrumental girişlə başlanırlar, bu giriş mahnının əvvəlində və kupletlərarası çalınır. Poetik mətn də heca vəznindədir.

Müasir folklorun bir növü olan ŞXLM-nin müəlliflərini bəzən «həvəskar bəstəkar», «özfəaliyyət bəstəkari» adlandırılar. Lakin bu mahnılar bəstəkar mahnıları deyil, folklor ənənəsində, müəyyən üslub normalarına uyğun olan mahnılardır. Bu mənada adlarını çəkdiyimiz mahnılar həvəskar bəstəkar Şahid Əbdülkərimova aiddir.

Bu proses haqqında folkloşünas A.Ziyatlının mülahizələri dediklərimizə daha bir sübutdur: «Bəstəkar əsəri irəlindən düşüncü yazır, konkret yaradıcılıq fikri və ictimai sifariş bunu tələb edir. folklor isə irəlindən düşünülür... Bəstəkarın öz orijinal musiqi dili və üslubu olmalıdır. Folklorlarda isə ənənəvi musiqi tipologiyası olur» [83, s.48].

Buna görə də bu mahnılar yalnız ŞXLM janrına aid edilə bilər. Çünki bunlar nə təsnif, nə də bəstəkar mahnılardır.

Təsnif özü də peşəkar janrdır, onun yaradıcılığında «muğam sənətinin kanonlarına riayət olunur» [99]. Yeni təsnifdə müəyyən şöbəyə istinada baxmayaraq, başqa şöbələrin də lad-intonasiya xüsusiyyətləri əks etdirilməlidir. Sonra isə ilk şöbənin tonikasına qayıdış baş verir.

Şəhər xalq lirik mahnılarının ilk müəllifi olsa da tədricən folklorlaşan bu mahnılar xalq yaradıcılığına daxil olaraq, öz müəllifini itirir.

Qeyd etməliyə ki, artıq XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, bu folklorlaşma prosesində - yeni müəllif mahnılarının el mahnılarına çevrilməsində KIV (kütləvi informasiya vasitəsi) - xüsusən radionun müstəsna rolu olmuşdur. Müxtəlif bölgələrdə musiqi məişətində özünə geniş yer tapan radio belə mahnıları məşhurlaşdıraraq, təbliğ edir.

«Unutmaq olmaz ki, folklor yaranma prosesi bu gün də davam edir, yaşadığımız müasir dünyada gedən geniş miqyaslı mədəniyyət prosesi də məhz müasir folklorşünaslıq, müasir xalq yaradıcılığı prosesləridir, ənənəvi folklorun müasir yaşaması prosesidir». Bu sitat A.Əbdülləyevini «Folklorizm termini, proses, problem» məqaləsindəndir [3].

Müasir şəhər folkloruna aid ediləcək bir janr da yeni yaranan lirik-vətənpərvərlik mahnılardır.

Şəkidə olarkən belə mahnıları yaradıb ifa edənlər Ənvər Əbdüəlîmov və Ələddin Rəsulovla tanış olduq.

Bu mahnıları da iki şəxəyə ayırmaq olar:

1) Doğma diyarın gözəlliklərini, əsrarəngiz vətən torpağını, füsunkar təbiəti tərənnüm edən mahnılar: «llisu», «Saribaşı», «Balakən havası». Bu mahnıların musiqisini Ənvər Əbdüəlîmov özü bəstələmişdir. (Mahnının III fəsilə notu var.)

*llisu həm kəndim, həm diyarımdır,
O mənim şöhrətim, həm də şanımdır.
Hüsnünə yarışq verir dağların,
Sayı-hesabı yox yaşıl bağların.
Sənə nəgmə qoşur axan çayların,
Zülmündən qurtardın bəyin, xanların.*

*Alimlər yurdusan sən ki, əzəldən,
Adın-sanın vardır öten illərdən
Gəlməsin yağlar sənün üstünə,
Yazılısın xoş sözlər sənün hüsnünə.
llisu həm kəndim, həm diyarımdır,
O mənim şöhrətim, həm də şanımdır.*

Ənvər Əbdüləlimov xalq havasına qoşduğu «Sarbaşı» mahnısında Qax rayonunda yerləşən Sarbaş kəndinin gözəlliklərini mədh edir.

2) İkinci şaxəni təmsil edən mahnıları Ələddin Rəsulovun ifasında nota saldıq: «Ana torpağıma», «Olar, inşallah». Bu mahnılar lirik-vətənpərvərlik mövzusunda olub, ana torpağın qorunmasını mədh edir. (Mahnının III fəsilədə notu var.)

*Ana torpağıma mən də bağliyam,
Şəkiliyəm, həm də qarabağliyam.
Üreyim, canımdır Azərbaycanım,
Onunla ucalar şöhrətim-şanımlı.
Dayaqdır elimə o Naxçıvanım,
Bu xalqın şairi, xalqın oğluyam.*

Bu mahnı bölünməz, vahid Azərbaycan torpağını, Qarabağ savaşının uğurla, qələbə ilə bitəcəyinə inam hissini tərənnüm edir.

Bu mahnılar konkret müəlliflər tərəfindən yaradılsa da, folklorlaşaraq lirik-vətənpərvərlik mahnılarına çevrilmişdir. 1990-cı illərin ümumi ictimai-siyasi ab-havası, milli-azadlıq hərəkatının yüksəlişi, Qarabağ torpağı uğrunda yaşanan qəlb çırpıntıları bu mahnılarda öz təcəssümünü tapmışdır:

OLAR, İNŞALLAH

Mus.: Ələddin Rəsulov
Söz.: Ələddin Rəsulov
Not yazısı: Şaədət Təhmiraqızı

Allegro

Ə - gər sağ ol - sa ca - ni - miz, u - ca - lar ad - miz şa - ni - miz.

Adagio

ya - şa - ma - ğa im - ka - ni - miz. O - lar in - şal -

1. lah, ay a - man, o - lar in - şal - lah, hey. - lah.

2. lah, ay a - man, o - lar in - şal - lah, hey. - lah.

2. Ağılda yox düşüncələr,
Boş-boş yaşamağa na var.
Bizdən də bir söz yadigar,
Qalar inşallah ay aman
Qalar inşallah.

3. Bir şairəm sözüm-düzüm,
Azərbaycan ürək-gözüm,
Şuşaya gedəndə gözüm,
Dolar inşallah ay aman,
Dolar inşallah.

4. Füzüli bizim yurdumuz,
Xocalı ağır dərdimiz,
Torpağı milli ordumuz,
Alar inşallah, ay aman,
Alar inşallah.

Ümumiyyətlə, Şəki folkloru müasir, aktual mövzuları həmişə güzgü kimi özündə əks etdirmişdir. Filoloq Tofiq Hacıyev yazır: «Şəkililərin şifahi yaradıcılığı bir tərəfdən Azərbaycan folklorunun dərinliklərinə gedir, digər tərəfdən müasir yaradıcılıqdır və folklorumuzun gündəlik yaratdığı obrazlara həssaslıqla reaksiya verir» [33, s. 16].

Müasir folklorun yaranması Şəki folklorunun inkişaf dinamikasını özündə əks etdirir.

«Müasir folklor» anlayışını aradan götürsək, folklorun inkişafı, onun xalq həyatının tarixi hadisələrinə reaksiyalarını aradan götürmək riskinə məruz qalır. (İ.Zemsovski) [82, s.64].

Şəkinin rəqs və instrumental musiqisində janr bölgüsü məsələsinə toxunmadan əvvəl mütləq ifaçılıq sənətinin tarixi, xalq çalğı alətləri, onların hər birinin musiqi aləmində tutduğu yer məsələsinə toxunmalıyıq.

Instrumental musiqi istər toy şənliklərində, istər meydan tamaşalarında, eləcə də xalq mərasimlərində mühüm yer tutur. Novruz şənliklərini zurnasız təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Zurna aləti də Kosa, Keçəl kimi bir növ Novruz mərasiminin atributlarına çevrilmişdir.

Şəkinin folklorunda bir sıra özünəməxsus alətlər də - sümsü və kos nağara mühüm yer tutur.

Şəkinin ifaçılıq sənəti özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bu sahədə ümdə xüsusiyyət virtuozluqdur. Bu, həm aşıq sənətinə, xüsusən isə zurna ifaçılığına şamil edilməlidir. Əsasən solo çıxış edən Şəki aşıqlarının repertuarında klassik aşıq havaları, yerli aşıq havaları,

eləcə də Dağıstan aşığılarının adı ilə bağlı olan havalar mühüm yer tutur. XX əsrin 30-cu illərində Bakıda keçirilən Aşıqlar Qurultayında Şəkiddə də bir çox nümayəndələr iştirak etmişdir. (Bu haqda ətraflı məlumat almaq üçün bax: Azərbaycan folkloru antologiyası. - VI cild. Şəki folkloru, B.2002.) [4, s.40].

Burada məşhur Şəki aşıqlarından Şəkinin Dodu hissəsindən - aşıq Paşa, Qışlaq hissəsindən aşıq Kərim, Cəfərabad kəndindən aşıq Müğüm, Baş Layışçı kəndindən aşıq Əhməd, Daşbulaq kəndindən aşıq Şamil, Baş Köynük kəndindən aşıq Camal haqqında məlumatlar verilir. Bir sıra 80-ci illər aşıqlarından bəhs olunur.

Şəki folklorunda ifaçılıq sənətində hegemon olan zurna musiqisidir.

Mahir Şəki zurnaçılarından Ələfsər Şəkili, Həbibullah Cəfərov, Vəllullah Mənafov, Rəcəbali Əliyevin adları zurna ifaçılığı tarixinə yazılmışdır. Şəkiddə olarkən bir zurnaçı Əyyub Məmmədov, Rövşən Kərimov, Əjdər Yusifov, zurna (həm də sümsüçələn) Həzrətlə tanış olub, onların ifasını nota salmaq imkanına nail olduq.

Zurnaçılıq xalq mərasimləri ilə sıx bağlı inkişaf etmişdir. Bu mərasimlərə Novruz və toy aiddir. Bununla əlaqədar zurnaçıların repertuarında rəqs janrı, xüsusən yallılar, eləcə də zorxana ilə bağlı el havaları, o cümlədən Koroğlu havaları, digər qəhrəmani-instrumental xalq musiqisi geniş yer tutur.

Şəki zurnaçıları arasında çox tanınan Şəki zurnaçılıq sənəti tarixinin tacı olan, «Şəki yallısı», «Qoca Kərəminin» mahir ifaçısı Ələfsər Rəhimov (Ələfsər Şəkili) 1948-ci ildə respublika festivalında, 1959-cu ildə Moskva şəhərində keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti öngünlüyündə çıxış etmişdir. Onun ifasında bir sıra folklor nümunələri Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin fond-fonotekasında saxlanılır.

Ələfsər Şəkili Rəşid Behbudovun rəhbərlik etdiyi ansamblla birlikdə Belçikada qastrol səfərində olmuş, Fransada keçirilən Beynəlxalq folklor festivalında çıxış etmişdir. Onun ifaçılar dəstəsində qardaşı Yaqub Rəhimov, balanağara alətində Adışirin, kos alətində Əmrah, züy tutan Abuzər iştirak etmişlər.

1962-ci ildə Ələfsər Rəhimovun rəhbərliyi altında qarışıq tərkibli ansambllə təşkil olunmuşdur. Onun tərkibinə 5 usta zurnaçı, 5 dəmçək zurnaçı (2 zurna, 3 balaban) və 3 nağaraçı daxil idi.

Zurnaçı Həbibullah Cəfərov Şəkinin Dəhna kəndindən idi. O, 50 il Şəki toylarında çalmışdır. Onun dəstəsində balanağarada Şəfiyət, kos alətində Abdi, züy tutan Abuzər adlı ifaçılar var idi.

Qeyd etməliyəm ki, Şəki zonasında zurnanın bir neçə növü geniş yayılmışdır. Bunlardan ən irisi tavar zurnadır.

Qara zurna da kəndlərdə el şənliklərində, toylarda çox çalınardı. Zurnaçılar adətən usta və dəmçəklə qoşa çıxış edirlər. Yaqın ki, qoşa zurna adı da bununla əlaqədar yaranmışdır. Şəki folklorunun müntəzəm tədqiqatçılarından olan F.Çələbiyevin dediyinə görə, Şəki zurna düzəldənlərinin alətinin bir usta eyni ağacdan çəkməli və əsasən səss pərdələrini həmin usta açmalıdır. Əks təqdirdə zurnaçıların qoşa çalması mümkün deyildir [30, s.51].

Şəki zurnaçılarının ifaçılığında diqqəti cəlb edən əsas cəhətlərdən biri muğam epizodlarının təbiiqidir. Ələfsər Şəkili «Qoca Kərəmi», «Turacı», «Şəki yallısı», Əyyub Məmmədov «Qazax Kərəmi» rəqsləri və eləcə də digər sənətkarlar ifa edərkən onların girişində, hətta orta epizodlarda da muğam fraqmentlərindən istifadə edirlər. «Qoca Kərəmi» rəqsində hətta zərb-muğamda olduğu kimi ostinat ritmik formulalar fonunda zurnada muğam improvizəsi səslənir.

Zurnada muğam fraqmentlərinin belə təbiiqi bir tərəfdən ifaçıların virtuozluğu ilə bağlıdır. Çünki hər zurnaçı belə muğam epizodlarını ifa etmir. Digər tərəfdən, bizim zənnimizcə, bu, muğam janrının, Şəkiddə çox inkişaf etmiş xanəndə sənətinin təsirindən irəli gəlir. Məlum olduğu kimi Şəki toylarında zurnaçılar, aşıqlar, mahir rəqqaslarla yanaşı xanəndələr də aparıcı mövqeyə malikdirlər.

Şəki zurnaçıların ifasında muğam fraqmentləri və virtuozluqla bağlı alətin böyük diapazonu, ən son səsdən bir qədər zil səslər - «səfir səslər» istifadə olunur. [43, s.21]. Bu, virtuozluğu bir daha nümayiş etdirir.

Şəkiddə olarkən biz zurnaçalıq Musayev Həzrətin ifaçılığı təmsilində sümsü aləti ilə də tanış olmuşuq. Bu haqda biz rutul etnik folklorunun tədqiqində də qısaca bəhs etmişdik. İfaçı bizə bu alətdə ləzgi bayatısı «İllay», «Bayatı», «Şəki rəqsi», «Şin rəqsi» - Şin - Şəkiddə kənd adındır, dağ ətəyində yerləşir. Şin həm də Şəkiddə Əyriçayın bir qoludur, «Yox-yox», «Şahzadə», «Arzum gəlsin» el havalarını ifa etdi.

Sümsü aləti hal-hazırda Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində geniş yayılmışdır. Qaxın İlisu kəndində də bu alət məişətdə özünə geniş yer tapmışdır. İlisuda bu alətə sipsi də deyirlər. Onu da deyək ki, sümsü aləti xalq ifaçılığında bir qədər az təsadüf olunur. Bu alət dilçəkli-birdilçəkli alətlər qrupuna aiddir [2, s.125].

Sümsünün təkmilləşmiş növü pərdəli sümsüdür. İfa zamanı dilçək hissəsini ağızda və ya dodaqlar arasında saxlayırlar. Alətin uca

və kəskin tembrə var, diapazonu kiçikdir - təxminən seksta intervalı həcmində. Alətin bədii-texniki imkanları bir qədər məhduddur.

Çoban əməyi ilə sıx bağlı olan bu aləti ilk dəfə çobanlar qarğıdan hazırlamışdılar. Buna görə də ona çoban sümsüsü də deyirlər.

Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin tədqiqatçısı Abasqulu Nəcəfovun yazdığına görə bu alət türk xalq folklorunda da (Nadolova) təsadüf olunur, ona spisi deyirlər [56, s.166-167].

Keçmişdə bu alətdən quş səslərini təbiiq etmək üçün istifadə edirdilər [30, s.17]. Sümsüdə əsasən oyun havaları ifa edilir. Onu da qeyd etməliyə ki, sümsü aləti ifaçı və ixtiraçı Əlicavad Cavadov tərəfindən bərpa edilərək Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyinin Azərbaycan xalq çalğı alətləri şöbəsində nümayiş etdirilir.

Şəkide zurnaçaları müşayiət edən zərb alətləri sırasında kos (küs, kös, kos, koos, kuus, küüs) geniş yayılmışdır. Kos aləti zurnaçalardan Əyyub Məmmədovun ifa etdiyi «Qazax Kərəmi», «Bənövşə», «Şirvan bulağı», Rövşen Kərimovun çaldığı «Çatladı», «Beşaçılan» havalarını müşayiət edirdi. Bu alətə el arasında kos nəğarə da deyilir.

S.Abdullayeva bu alətin Şəki, Oğuz, Qəbələ, Salyan rayonlarında, Naxçıvan MR-da geniş yayıldığını qeyd edir.

Kos nəğarə əsasən melodiyanın güclü hissələrini vurğulayır.

Kos aləti haqqında Ə.Bədəlbəyli yazır: «Deyilənə görə böyük həcmli olub, iki cüt öküzün çəkib apardığı xüsusi arabada yerləşdirilir və iki nəfər təbiiq iri çomaqlarla vurur. Kosun səslənməsi o qədər güclü idi ki, vuruş meydanında çalınan zaman düşmənlər lərzəyə gəlirdi. Hazırda respublikamızın bəzi rayonlarında ağac ilə çalınan iri nəğarələr də bəzən koos adlandırılır» [18, s.45]. Kos alətinin adına hələ «Dədə Qorqud» dastanlarında rast gəlinməsi onun çox qədimliyinə dəlalət edir. Orta əsr ərəb müəllifi İbn-Xəldun «Tərixü-l-ələməti» əsərində türklərin çox istifadə etdiyi bu aləti «kosam» adlandırır.

Deməli, kos aləti hər b meydanı ilə sıx bağlı olmuşdur. Bildiyimiz kimi, Şəkinin tarixi döyüşlər və mübarizələr tarixidir. Ona görə də bu alət Şəki musiqi folklorunda geniş yer tutur. Sonra tədricən bu alətin istifadə dairəsi məhduddlaşır, məişətə daxil olur, şənlik məclislərində çox istifadə edilir.

Kosun geniş təbiiqi həm də idman yarışları, zorxana oyunları ilə bağlıdır. (Alətin tembrinin siqnal, çağırış xarakteri daşmasına görə).

Qeyd etməliyə ki, Şəkinin Böyük Dəhnə kəndinin sakini Zakir Məmmədov məşhur kosçalandır. O, respublikanın əməkdar artistləri,

müğənnilər Gülyanaq və Gülyaz Məmmədovaların atasıdır. Daha bir məahir ifaçı isə Bəşarət Kərimovdur. Şəkide olarkən hər iki sənətkarla görüşüb, tanış olduq və ifalarını lentə yazdıq.

Şəki folklorunun mühüm bir hissəsini rəqslər təşkil edir. Toy mərasimi, digər el şənliklərində ifa olunan rəqslər öz daxilində bir neçə qrupa ayrılır:

- 1) Oyun havaları
- 2) Yallılar: oyun-yallılar (süjetli) və rəqs-yallılar
- 3) Müasir rəqslər

İlk növbədə onu qeyd etməliyə ki, Şəkide rəqqaslıq sənəti geniş yayılaraq virtuozluq səviyyəsinə yüksəlmişdi.

Rəqs sənətimizin korifeylərindən biri olan Əminə Dilbazi «Rəqslərimizə geniş meydan açmaq» məqaləsində göstərir ki, «Mən vaxtı ilə Şəkide başım üstündə qaynayan samovar tutub rəqs edən kişiləri çox görmüşəm» [23, s.21].

Əminə Dilbazi həmişə Şəki zorxanalarında ifa olunan kişi rəqslərinin mərdlik, şücaət rəmzi olduğunu qeyd etmişdir.

Şəki toylarının bəzəyi həmişə məahir rəqqaslar olmuşdur.

Şəki toylarında Məmmədfatı adlı virtuoz rəqqas, Olça Məmməd, Qışlaqlı cin Bəxtiyar, Xədicə qızı Ziyşan, Qışlaqlı Məşəl oğlu Veysəl, həkim Əsgər və rəssam Aydın öz peşəkar rəqsləri ilə tanınırdılar. Onu da qeyd etməliyə ki, Şəkide kişi rəqsləri daha çox yayılmışdır. Ritmi və sürəti ilə çox seçilən bu rəqslərdə idman hərəkətləri də mühüm yer tutur. Virtuoz rəqqas olan Məmmədfatının ifa etdiyi «Davan altı» rəqsi çevik akrobatik hərəkətlər tələb edirdi. Bu rəqsin «musiqi hərəkətləri xalqın hərbi tarixi ilə bağlı döyüş sənətinin rəqs vasitəsilə bədiləşdirilmiş şəkildir» [4, s.463].

Kişi rəqslərinin folklor da belə üstünlük təşkil etməsi həm də pəhləvan yarışlarını təmsil edən zorxana musiqisi, meydan tamaşaları ilə bağlıdır.

Məahir rəqqaslara toylardakı fəaliyyətləri ilə bağlı müxtəlif ayamalar verirdilər. Virtuoz rəqqas Olça Məmməd ona görə bu adı almışdı ki, toyun qızğın çağında çalğıçıları saxlayıb, öz oyun havasını sifariş edirdi ki, ona olça, yəni əl çalsınlar. Hətta vaxtilə onun yaşadığı məhəllə hal-hazırda «olçalar» məhəlləsi adını daşıyır.

Şəki toylarında məşhur rəqqaslardan həkim Əsgər və rəssam Aydın «Lampa» rəqsinə oynayırdılar. Bu rəqsin ifasında əsas məharət - yanan lampa şüşəsinin ağız ilə götürülüb yerinə qoyulması idi [4, s.464].

Keçən əsrin ortalarında Şəkide qışlaqlı Məşəl oğlu Veysəlin də rəqsləri məşhur idi.

Şəki toylarında virtuoz kişi rəqqaslarla müqayisədə qadın rəqqasələr bir qədər az tanınırdı. Toylarda «Üç barmaq» rəqsini məharətlə oynayan (qeyd edək ki, bu rəqs zorxana musiqisinə aiddir) Qışlaqlı Xədicə və qızı Ziyşan ad çıxarmışdılar.

Ümumiyyətlə, rəqs folkloru Şəkinin Qışlaq kəndində çox inkişaf etmişdi.

«Azərbaycan folkloru» antologiyasında 47 oyun havasının siyahısı verilir: 1) Amangəldi; 2) Azərbaycanı; 3) Bağdaduru; 4) Beşaçıları; 5) Bənövşə; 6) Vağzalı; 7) Qaçaybala; 8) Qaçaq Nəbi (yol havası - Gəlin aparanda çalınır); 9) Qəmərım; 10) Dağçıəyi; 11) Dəli Koroğlu; 12.) Daşbulağı; 13) Lampa rəqsı; 14) Nazbarı; 15) Naz-nazi; 16) Novruz; 17) Naxçıvanı; 18) Nəlbəki; 19) Nuxa rəqsı; 20) On dördü; 21) Sarı gəlin; 22) Samıxı; 23) Solmazı; 24) Səbzəlbəşi; 25) Sərdarı; 26) Sünbülü; 27) Ənzəli; 28) Zorxana; 29) Yüzbir; 30) İnnabi; 31) Keçiməməsi; 32) Koroğlu qaytarması; 33) Gülübi; 34) Tezim hava; 35) Turçanka (Türk qızı rəqsı); 36) Uzundərə; 37) Üç barmaq; 38) Üç badam, bir qoz; 39) Xaçobanı; 40) Xangüzar; 41) Heyvagülü; 42) Çatladı; 43) Camış bağa girdi; 44) Şəryəti; 45) Daşbulağı - qozağacı (Şəkililərin dediyinə görə isə «Daşbulağı-qazağacı»dır); 46) Şəki yallısı; 47) Davan altı rəqsı [4, s. 470].

Bizim topladığımız folklor nümunələri sırasında bu rəqslərin bəziləri var: «Beşaçıları», «Bənövşə», «Vağzalı» (bu rəqsı biz zurnaçı Əjdər Yusifovun ifasında «Zamagur» və ya «Tək-tək» adı altında nota salmışıq), «Dəli Koroğlu», «Nuxa» rəqsı, «Samıxı», «Koroğlu qaytarması», «Xangüzar» (bu rəqsı Əjdər Yusifov «Süngüzar» adı ilə ifa edib, bu «Çal oyna» xalq mahnısıdır), «Çatladı», «Camış bağa girdi», «Daşbulağı-qozağacı», «Şəki yallısı».

Toplanmış nota saldığımız rəqs nümunələrinin adı da xüsusi maraq doğurur. Rəqslərin çoxunun adı yer adları, toponimlərlə bağlıdır: «Şəki» rəqsı, «İlisu» (Qaxda kənd), «Daşbulağı» (kənd), «Şin» (kənd), «Sakaşen» (Şəkinin qədim adı), «Dəhnə» (kənd), «Samux» (rayon adı), «Qaradağlı» (kənd).

Rəqslərin əksəriyyəti 6/8 ölçüdə, oynaq və çevik ritmlidir.

Qədim rəqs folklorunu yallılar da təmsil edir. Şəki folklorunda yallının iki növü var: süjətli oyun-yallılar «Zopu-zopu», «Almalı». Belə yallılar sözlərlə oxunur. «Almalı» yallısını qadınlar ifa edir. «Zopu-zopu» yallısı güc və cəldliyin nümayişidir, sözlərlə oxunur, kişilərin tərəfindən ifa edilir, solist və xor növbələşir.

Şəkiddə yallıların instrumental növü də geniş yayılmışdır: «Şəki» yallısı, «Qatar», «Qazağı» və s.

Şəki musiqi folklorunu tədqiq edərkən bir sıra müasir «Aynuru», «Turalı», «Sevinc», «Rəvanə» rəqslərlə rastlaşdıq. Müasir dövrdə belə adlı rəqslər qarmonçaların repertuarında geniş yer tutur. Qeyd etməliyə ki, ötən əsrin II yarısından başlayaraq, Azərbaycanın digər bölgələrində də belə adlı müxtəlif rəqslər yaranmışdır. «Dilşadı», «Mələhəti», «Solmazı» rəqsləri bu qəbildəndir.

Şəki musiqi folklorunun III bölmünü təşkil edən instrumental havalar əsasən zurna ifaçılığı ilə bağlı inkişaf etmişdir. Buraya zorxana musiqisi, qəhrəmani - instrumental havalar, proqramlı instrumental melodiyalar, meydan tamaşaları ilə bağlı musiqi və instrumental toy musiqisi aiddir.

Zorxana idman oyunları ilə sıx bağlıdır. Burada azarkeşlər toplaşır, pəhləvanların ağırlıq qaldırmasına, gülüş üzrə səhnələrinə tamaşa edirlər.

Azərbaycan rəqslərinin yorulmaz tədqiqatçılarından biri olan K.Həsənov «Azərbaycan qədim folklor rəqsləri» kitabında yazır (Bakı, 1988): «Zorxana xoreografiya elementlərindən istifadə olunan nisbətən yayılmış oyun tamaşalarından biri idi. Zorxana XIX əsrin axırlarında ən çox Bakıda, Gəncədə, Şəkiddə və Şamaxıda yayılmışdı...»

... Zorxana da, ondən sonra gələn güləşmə də zurnanın qulaqbatırıcı səsi, həmçinin nağara və qoşa nağara ilə müşayiət olunurdu. Bunlar təntənəli, sürətli və yaxud əksinə asta, ağır çalınan müxtəlif cəngillər olurdu. Hələ orta əsrlərdən başlayaraq Şəkiddə «Koroğlunun qaytarması», «Misri», «Koroğlunun bağırı» oynanırdı» [34, s.27].

Şəkiddə güləşçilərin müqəddiməsi çox vaxt tək «Zopi-zopi» adlı yallıdan ibarət olurdu. Ona görə də şəkililər çox vaxt zorxanaya «zopi-zopi», yaxud «Zincir toxmaq» deyirlər.

K.Həsənov Şəki zorxanasının variantlarından biri haqqında ətraflı açıqlama verərək, burada ifa olunan instrumental havaları sadalayır:

1. Zopi-zopi - müqəddimə
2. Samıxı (Samux)
3. Qaradağlı
4. Üç barmaq
5. Gemuru (ləzginka ritmində)
6. Samıxı
7. Cəngi

Zorxanada marşsayağı, 2/4 ölçüdə instrumental melodiyalara da təsadüf edilir. Belə marşlardan birini bizə Şəkiddə olarkən qocaman tarzen Fərrux Əbdürrəhimov təqdim etdi.

Bu marşla Astara-Masallı zonasında geniş yayılan «Pəhlivan» havası arasında bir sıra oxşarıqlar müşahidə etdik. Kitabın III fəsilində Şəki folklorunun bir çox nümunələrini analitik təhlilinə geniş yer vermişik. Bu iki el havasının müqayisəli təhlili də həmin fəsildə verilmişdir. «Pəhlivanı» havası 1969-1970-ci illərdə Azərbaycan SSR EA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun Xalq musiqisi şöbəsinin Astara-Lənkəran zonasına folklor ekspedisiyalarında nota salınmışdır.

Instrumental musiqi nümunələri arasında meydan tamaşaları ilə bağlı musiqi də var. Ən çox kəndirbaz tamaşaları zamanı belə nümunələrə rast gəlirik.

Qəhrəmani-instrumental havalarda bilavasitə zoxxana musiqisi ilə sı əlaqədardır. Sənətsünas Faiq Çələbiyev yazdığına görə Ümumittifaq «Melodiya» firmasının Aprel Zavodunun buraxdığı «Azərbaycan qəhrəmanlıq havaları» adlı qrammofon valında Kürdəmir, Dəvəçi, Şamaxı, Naxçıvan (Şerur), Qazax və Şəki zurnaçılarının ifasında 13 hava yazılmışdır.

Şəki zurnaçısı Vəlulla Manafovun dəstəsi bu valda «Zoxxana» (və ya «Koroğlu zoxxanası»), «Koroğlu qaytarması» («Dəli Koroğlu») və «Şən Koroğlu» havasını ifa etmişdir [4, s.467].

Qəhrəmani-instrumental havaların çoxu aşıq yaradıcılığı ilə bağlıdır. Belə havalər zurna façılığına bilavasitə aşıq yaradıcılığından keçmişdir. Musiqişünas Fərəh Əliyeva hətta bu havalardan bəzilərini hərbi musiqiyə aidiyyəti mülahizəsini irəli sürür [26, s.246].

Haradasa bu fikirlə razılaşmamaq olmaz. Şəkinin tarixi - herb, cəng və döyüşlər tarixidir. Təbiidir ki, belə tarixə malik olan bölgənin hərbi musiqisi də olmalıdır.

Instrumental havaların içində aşıq musiqisi ilə bağlı olan daha bir şaxəni Kərəmlə bağlı havalər təşkil edir, «Kərəm gözəlləməsi», «Qoca Kərəmi», «Qazax Kərəmi».

Bu bölmədə kifayət qədər Şəki musiqi folklorunun janrlarından söhbət açdıq. Hansı ki, onlar müxtəlif dövrləri əhatə edir. Buradan belə qənaətə gəldik ki, Şəkinin musiqi folklorunda janr inkişafı da özünəməxsus yer tutur. Bu da müasir folklor nümunələrinin yaranmasına gətirib çıxarır.

Şəkinin musiqi folklorunun janr təsnifatını verərək bir daha aydın oldu ki, burada bütün janrlara aid materiallar var. Özü də bunlar bəsit nümunələr deyil. Mənsub olduğu janrın xüsusiyyətləri bu nümunələrdə tam təsdiqini tapır. Belə ki, əgər mahnı lirikidirsə onun həm mətni, həm musiqisi lirik mahnı janrına tam cavab verir. Rəqslər və digər instrumental nümunələr də məhz belədir. Bir sözlə, Şəkinin musiqi folklorunun janr təsnifatı bir daha təsdiq edir ki, toplanılan nümunələr öz dolğunluğu ilə bütün janrlara ehtiva olunur.

III FƏSİL. ŞƏKİ MUSIQİ FOLKLORUNUN LAD-MƏQAM XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Bu fəsil Şəki folklorunun lad-məqam xüsusiyyətlərinə həsr edilib. Lad-məqam problemləri həmişə musiqişünasların diqqət mərkəzində olmuş, bu problemlərlə bağlı bir sıra elmi-nəzəri əsərlər yaradılmışdır. Ü.Hacıbəylinin möhtəşəm tədqiqat işi olan «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları»nda, görkəmli rus sovet alimi V.M.Belyayevin, eləcə də «Azərbaycan xalq musiqisinin məqam və muğam nəzəriyyəsinə dair elmi-metodik oçerklər»in müəllifi M.S.Ismayilovun, xalq musiqisi sahəsində bir sıra nəzəri tədqiqatlar aparən musiqişünas-alim R.Zöhrabovun və başqalarının elmi tədqiqat işlərində bu problemlər araşdırılmışdır.

Bizim tədqiq etdiyimiz folklor nümunələrinin məhz lad xüsusiyyətlərinin təhlil obyektı kimi seçməyimiz təsadüfi deyildir. Konkret lad təhlilinə toxunduqda folklor haqqında daha geniş təsəvvür yaranmış olur. Məqam nöqtəyi nəzərdən aparılan təhlil melodik, forma xüsusiyyətlərinin təhlilini daha geniş planda işıqlandırmaya zəmin yaradır.

Azərbaycan xalq musiqisinin görkəmli tədqiqatçılarından biri olan musiqişünas-alim, professor Məmmədsəleh İsmayilov 1991-ci ildə Bakıda nəşr olunan «Azərbaycan xalq musiqisinin məqam və muğam nəzəriyyəsinə dair elmi-metodik oçerklər» kitabında yazır: «...Musiqimizin lad-məqam xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq öyrənilməmiş qalan yenə də bir sıra məsələlər var ki, onları işıqlandırmaqla bir tərəfdən bu sahədə daha da geniş təsəvvür yaranar, digər tərəfdən isə Ü.Hacıbəylinin Azərbaycan xalq musiqisini öyrənmək sahəsindəki elmi irsini davam etdirmiş və onu inkişaf etdirmiş olarq».

Hazırkı tədqiqatın müəllifi bu istiqaməti davam etdirərək, Şəki folklorunun rəngarəng nümunələri əsasında Azərbaycan xalq musiqisinin lad-məqam xüsusiyyətlərini işıqlandıran öz qarşısında məqsəd qoymuşdur. Şəki folklorunun müxtəlif janrlarını təmsil edən konkret nümunələrini lad-məqam əsasları araşdıraraq, təhlil edilib. Tədqiqat aparılarkən metodik xüsusiyyətlər də diqqəti cəlb edir.

Digər tərəfdən Şəki musiqi folkloru nümunələrini tədqiq edərkən əksər nümunələrin inkişafı melodikaya malik olduğunu müşahidə etdik. Təbiidir ki, belə zəngin inkişafı melodikaya malik olan folklor nümunələri lad-tonal sistemin böyük inkişafına səbəb olur.

Şəki musiqi folkloru nümunələrinin səsdüzümü, melodik hərəkətin istiqamətini nəzərdən keçirərkən əsasən diatonik ladların üstünlüyünü müşahidə etdik: rast, şur, segah, şüşlər, çahargah.

Qeyd etməliyə ki, Şəki musiqi folklorunda əsasən bu beş lad üstünlük təşkil edir. Topladığımız nümunələrin sırasında bayatı-şiraz və hümayun ladlarında nümunələrə, demək olar ki, rastlaşmaq.

Çox maraqlı bir faktı da qeyd etmək istədik ki, zurnaqların ifa etdiyi el havalarında əsas etibarilə rast, şur, segah, sümsü alətində çalınan el havalarında şur ladi, qəhrəmani melodiyalarda çahargah ladi, ninnilərdə segah, xalq mahnılarında şur və segah laddarı üstünlük təşkil edir.

Şüşlər ladi üzərində nümunələr çox azdır. Bayatı-Şiraz və hümayun laddarı üzərində nümunələrin olmamasının da müəyyən səbəbləri vardır. Məlumdur ki, bayatı-şiraz ladi ümumiyyətlə Azərbaycan xalq musiqisində əsasən lirik mahnı və təsniflərdə üstünlük təşkil edir. Hümayun ladi isə yalnız muğam və təsniflərdə təsadüf olunur.

Azərbaycan laddarının fərqləndirici xüsusiyyəti onların çoxpilləli olmasıdır. Bizim tədqiq etdiyimiz nümunələrdə laddarın səsdüzümləri müxtəlif həcmərdə istifadə olunur. Ladin tam səsdüzümünün təbiiyyətinə çox az hallarda rast gəlinir. Ladin səsdüzümünün detsima, nona, oktava, seksta, kvinta, hətta kvarta həcmində təbiiyyətə olunduğu nümunələrə təsadüf edilir. Bəzən eyni bir ladin səssirası 3-4 növdə təbiiyyətə olmur. Bəzən isə natamam həcmli laddarın təbiiyyətini müşahidə edirik. Ən böyük diapozona çahargah ladinə olan melodiyalarda rast gəlinir.

Laddarın səssirasının müxtəlif həcmərdə təbiiyyətə folklor janrından, el havasının ifa edildiyi alətin ifaçılıq imkanları və bu alətin diapazonundan da asılıdır. Məsələn, Şəkiddə Zəhra nənənin ifasında lentə yazdığımız ağı və ninnilərin lad xüsusiyyətlərinə müraciət edək.

Ninnilər sözsüz, poetik mətn olmadan «ninni-ni» həcralarına oxunur. Təbii ki, ninnini oxuyan ifaçının səs diapozonu məhduddur. Digər tərəfdən poetik mətni olmayan melodiya inkişaf üçün çox zəmin yaranır. Melodik inkişaf olmadıqda vahid intonasiya bir neçə variantda inkişaf edir. Eyni hecanın təkrarı eyni melodik rüseymin təkrarı ilə verilir, bu da təbii ki, ladin yalnız müəyyən «kəsiyinin» istifadəsinə gətirib çıxaracaqdır. Çünki melodiya bir qədər monotondur.

Şəkiddə sümsü alətində ifa olunan el havalarında da ladin məhdud diapazonunun təbiiyyətə bu alətin məhdud diapozonu ilə

bağlıdır. Həm də bu laddar diatonik şəkildə (alətin ifaçılıq imkanlarının məhdudluğu ilə bağlı) təbiiyyətə olmur.

Qarmon alətində ifa olunan el havaları, xalq rəqlərinin lad diapazonunun genişliyi bu alətin diapozonunun nisbətən geniş olmasından irəli gəlir.

Zurnada ifa olunan qəhrəmani instrumental el havalarında (əsasən «Koroğlu») silsiləsindən olan melodiyalarda lad tam diapozonu ilə istifadə olunur.

Beləliklə, bütün bu müşahidələrdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Şəki musiqi folklorunun lad-məqam xüsusiyyətləri bilavasitə folklorun öz daxilindəki janr qruplaşmalarına, ifaçılıq təcrübəsinə əsaslanır.

Əlbəttə, xalq musiqisinin çoxəsrlik inkişafı müddətində lad-məqam sistemi də inkişaf edərək, müəyyən dəyişikliklərə məruz qalaraq mürəkkəbləşmişdir.

Məlum olduğu kimi XX əsrdə Azərbaycan professional musiqisinin və elminin banisi U.Hacıbəyli «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» adlı elmi risalesində milli musiqimizin əsasını təşkil edən lad-məqam konsepsiyasını yaratmışdır. Lad-məqam nəzəriyyəsi görkəmli rus alim-musiqişünası V.Belyayevin və görkəmli musiqişünas-alim və pedaqoq M.İsmayilovun elmi əsərlərində də öz tədqiqini tapmışdır.

Azərbaycan xalq musiqisinin tədqiqatçısı R.Zöhrabovun müəmmar, xalq təsnifləri və rənglər janrı üzərində apardığı araşdırmalarda da lad-məqam əsaslarının təhlilinə ətraflı yer ayrılmışdır.

Hazırkı tədqiqatın müəllifi laddarın təhlilində yuxarıda adları sadalanan alimlərin əsərlərində işlənmiş müddəə və terminlərdən faydalanmışdır.

Lad-məqam əsaslarının təhlili, sistemləşmə bölgüsü əsas etibarilə R.Zöhrabovun «Azərbaycan təsnifləri» və «Azərbaycan rəngləri» tədqiqat işlərindəki prinsiplərə əsaslanır.

Şəki folkloru nümunələrinin bir çoxu rast ladinədir.

«Rast» ladinin ən məhdud həcmə təbiiyyətə Şəkiddə Musayev Həzrətin ifasında nota saldıığımız «Lilay» («Maral xanım») - ləzgi bayatısında təbiiyyətə olmur. «Lilay» mahnısında rast ladi xalis kvinta həcmindədir.

Nümunə № 12

Ləzgi bayatısı "Lilay"

MARAL XANIM

Həzrət Musayev (sümsü)

Not yazısı: Səadət Təhmirazqızı

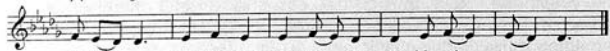
Allegro

Da - gis - tan dağ - li go - lör, li - lay, li - lay. Yar qə - ləm

qaş - li go - lör, Ma - ral xa - nım. Ney - lə - rəm qə - ca ya - rı, li - lay,

li - lay. Yar on beş yaş - li qə - lör. Ma - ral xa - nım.

Musayev Həzrətin sümsüdə ifa etdiyi «Arzum gəlsin» el havası da rast ladındadır. Burada da rast ladi xalis kvinta həcmindədir (aşağıdan mayənin mediantası və alt aparıcı tonu əlavə olunmaqla).

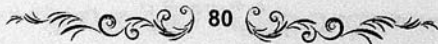
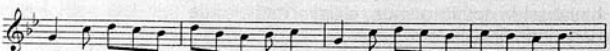
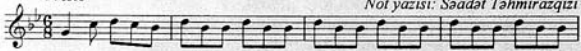
Nümunə № 13

ARZUM GƏLSİN

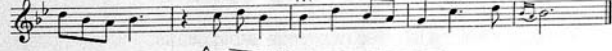
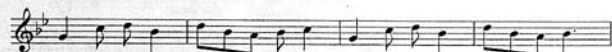
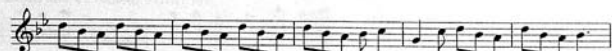
Həzrət Musayev (sümsü)

Not yazısı: Səadət Təhmirazqızı

Presto

80

81

Eyni ifada «İsgəndəri» rəqisində rast ladının səssirası kiçik seksta diapazonunda alt aparıcı ton tətbiq olunmaqla istifadə edilir.
Nümunə № 14

İSGƏNDƏRİ

Presto

Həzrət Musayev (zurna)
Not yazısı: Saadət Təhmirqızı

Fine

Da capo al Fine

Ələddin Rəsulovun müasir vətənpərvərlik janrını təmsil edən «Ana torpağım» mahnısı da rast ladındadır. Burada rast ladi kiçik seksta həcmində alt aparıcı ton əlavə olunmaqla tətbiq olunur.

Nümunə № 15 «Ana torpağım» mahnısına aiddir.

Rast ladi bəzən böyük seksta intervalı həcmində tətbiq olunur.

Rast ladının böyük seksta diapazonunun xüsusi növünə «Yox-yox» zurna melodiyasında və «Beşaçılan» rəqisində rast gəlinir. Belə ki, burada ladin səssirasına alt tetraxord əlavə olunmaqla böyük seksta diapazonu təşkil edir.

Nümunə № 16

Not yazısı: Saadət Təhmirqızı

“Yox-yox” rəqsi

Andante

Həzrət Musayev (sümsü)

“Yox-yox”

Nümunə № 17

“Beş açılan”

Bəzən Şəki musiqi folkloru nümunələri arasında rast ladinin xalis oktava intervalı həcmində təbiiyyə də təsadüf edirik. Buna nümunə kamançada ifa olunan «Müşgü» rəqsi ola bilər.
Nümunə № 18

“Müşgü” rəqsi

Allegro

Nurəddin Bədəlov (kamança)
Not yazısı: Səadət Təhmirazqızı

Digər bir nümunə «Kəndiri» rəqsidir. (S.Hacıbəyov. Azərbaycan xalq melodiyaları. B., 1957). Bu rəqs rast ladındadır.
Nümunə № 19

Bu, xalis oktava diapazonunun xüsusi növünə aiddir (aşağıdan alt tetraxord əlavə olunmaqla).

Zurnaçı Əliyev Rəcəbalının ifasında nota saldıığımız «Dəhnə» rəşində də bu rast ladinin xalis oktava diapazonunun bu xüsusi növü ilə rastlaşırıq.
Nümunə № 20

DƏHNƏ

Allegro

Rəcəbali Əliyev (zurna)
Not yazısı: Səadət Təhmirazqızı

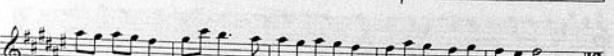
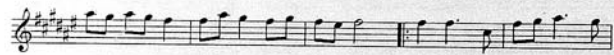
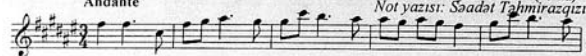
Yeni ladin səssirası alt tetraxord əlavə olunmaqla xalis oktava diapazonu təşkil edir. Rast ladinin səssirasının ən geniş həcmdə təbiiğini «Süngüzər» rəqisində müşahidə edirik.

Nümunə № 21

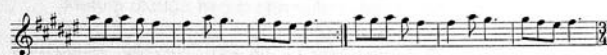
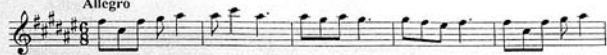
SÜNGÜZAR

Andante

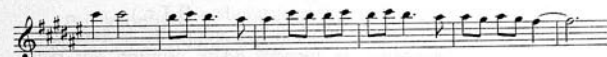
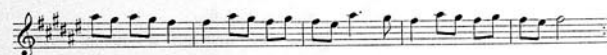
Əjdər Yusifov (zurna)
Not yazısı: Səadət Təhmiraqızı

Allegro

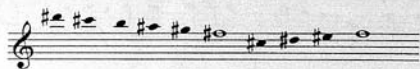

Andante

Allegro

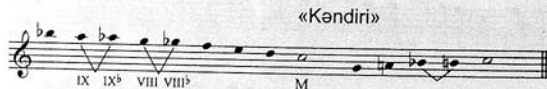
Zurnada ifa olunan bu rəqsdə rast ladinin səssirası nona intervalı həcmində (alt tetraxord əlavə olunmaqla) əhatə edir. (Bu el havası «Çal, oyna» xalq mahnısının əsasında – S.T.q.)

Topladığımız folklor nümunələrinin səssıralarında ladinin bəzi pillələrinin xromatikləşməsinə də təsadüf edirik. Burada hər ladin özünəməxsus qanunauyğunluqları meydana çıxır. Bu hallar istinad pərdələri ətrafında gəzişərkən baş verir.

Rast ladinə qurulan nümunələrdə xromatikləşmə bir sıra hallarda melizmlərin tətbiqi ilə bağlıdır.

Nümunə kimi S.Hacıbəyovun «Azərbaycan xalq melodiyaları» məcmuəsindən «Kəndiri» rəqsini nəzərdən keçirək. Rəqs do mayəli rast ladinədir.

Nümunə № 22

Melodiyada ladin VIII və IX pillələri yarımtən bəmləşir (VIII, IX). Bu pillələrin xromatikləşməsi melizm yaratmaq məqsədilə tətbiq olunur.

Nümunə № 23

Allegro

Çox maraqlı bir nümunə zurnaçalın Əliyev Rəcəbalının ifasında nota saldıığımız «Samuxu» rəqsidir.

Məlum olduğu kimi bu rəqs zorxana oyunları zamanı ifa olunur, Şəkildə geniş yayılan rəqslərdən biridir. Rəqsin melodiyasında müşahidə olunan maraqlı xüsusiyyət başlanğıc «tezis-motivin» dəfələrlə yeni variant işləmələrinə məruz qalmasıdır. Bütün rəqs vahid monointonasiyadan yaranır.

Nümunə № 24

Moderato

«Samuxu»

Bu intonasiyanın prototipi muğamdır. Motiv-tezis muğamda olduğu kimi inkişafa məruz qalır.

Melodiya tədricən yetişmə yolu ilə inkişaf edir, motivin növbəti variantlı təkrarında «variantın variantı» yaranır.

Başlanğıc tezis üçton intonasiyası ilə seçilir. Bu intonasiya çağırış sədasını daha da qabarıqlaşdırır. Zorxanada ifa olunan «Samuxu» rəqs pəhləvanların güləşə hazırlığına bir rəmzi mənə daşıyır.

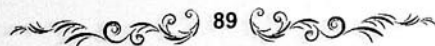
Nümunə № 25

Qəhrəmani çağırış xarakteri daşıyan bu mövzu sanki başlanğıc kulminasiya enerjisini özündə toplayır və tədricən onu paylaşdırmağa başlayır.

Nümunə № 26

«Samuxu»

«Do» mayəli rast ladında olan «Samuxu» rəqsinə ladin səssırası VII pillənin yarımton xromatik şəkli ilə istifadə olunur.

Nümünə № 27

Burada VII zilləşmiş pillə, yəni mayənin kvartası VIII pilləyə – mayənin kvintasına bir növ alt aparıcı ton funksiyası daşıyır. (VII zilləşmiş pillə enharmonizm baxımından VIII pillənin əskilməsi kimi də qəbul oluna bilər.)

Rast ladında VII pillənin yarımton yüksəldilmiş xromatik şəkli VIII pilləyə köməkçi kimi izah edilir.

Ümumiyyətlə, qeyd etməliyik ki, rast ladında tədqiq etdiyimiz folklor nümunələrinin əksəriyyətinin lad əsasını diatonik səsdüzümü təşkil edir. Rast ladinin pillələrinin xromatikləşməsinə bəzi hallarda təsadüf edilir.

Şəki folklorunun nümunələri sırasında şur ladında olan melodiyalar da üstünlük təşkil edir. Şur ladinin diatonik səsdüzümünə də çox təsadüf olunur. Bu nümunələrdə şur ladinin səssırası müxtəlif diapozonları əhatə edir.

Şəkinin adı ilə adlanan «Şəki» rəqsi buna nümunədir. Bu rəqsi biz üç variantda nota salmışıq. Tarzən Fərrux Əbdürrəhimov bu rəqsi bizə «Qədim Şəki rəqsi» adı altında təqdim etdi.

Nümünə № 28

QƏDİM ŞƏKİ RƏQSI

Andante

Tarzən Fərrux Əbdürrəhimovun ifasında

Nota yazısı: Səadət Təhmiraqızı

Nota yazısı: Səadət Təhmiraqızı

Digər bir variantı isə qarmon alətində Aydın Yəhyayevin ifasında nota yazmışıq.

QƏDİM ŞƏKİ RƏQSİ

Andante

Aydın Yəhyayev (qarmon)

Not yazısı: Səadət Təhmiraqızı

Musical score for 'QƏDİM ŞƏKİ RƏQSİ' in 3/4 time, Andante tempo. The score is written in a single system with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). It consists of 12 measures, with a repeat sign at the end. The melody is simple and characteristic of traditional Azerbaijani folk music.

«Şəki» rəqsinin üçüncü variantını sümsü alətində Həsət Musayev bizə təqdim etmişdir. Şur ladında olan nümunələrin təhlilinə bu rəqsdən başlamaq daha məqsəduyğun olardı. Çünki rəqsin əsasını təşkil edən səssirası diatonik şur ladıdır.

Musical score for 'Nümunə № 30' in 3/4 time. The score is written in a single system with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). It consists of 12 measures, with a repeat sign at the end. The melody is simple and characteristic of traditional Azerbaijani folk music.

Şur ladı bu rəqsdə böyük seksta diapozonunu alt aparıcı ton əlavə olunmaqla əhatə edir. Ladin səssirasının kiçik ambitusda tətbiqi sümsü alətinin məhdud diapozonu ilə bağlıdır. Rəqs əsasən iki motivin üzərində qurulur. Başlanğıc motiv mayadan mayenin kvartasına doğru hərəkət və ondan gəzişərək mayəyə qayıtmaq üzərində qurulur:

Nümunə № 31

Rəqsin ikinci motivi mayənin kvintasından mayəyə doğru sekvensiyalı hərəkətlə enməklə yaranır. Həzrət Musayevin ifasından nota salınan «Şəki» rəqsinin 9-12-ci xanələri (Bax: səh.105-də)

«Şəki» rəqsinin bizə məlum olan digər variantlarının səsdüzümündə ladin diatonik şəkli tətbiq olunmadığı üçün onların təhlilini sonraya saxlayıb, yenə şur ladinin diatonik səsdüzümünü əhatə edən bir sıra nümunələri araşdıraq.

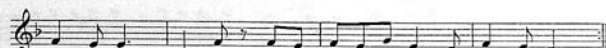
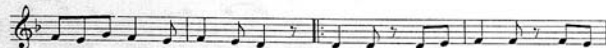
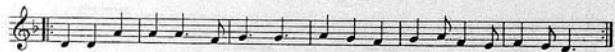
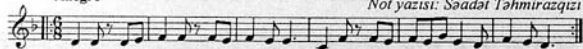
Eldəniz Məmmədovun qarmon ifasından nota salınan «Sakaşen rəqsi» (onu da qeyd edək ki, bir sıra tarixi mənbələrdə Sakaşen ilə Şəkinin qədim adı kimi verilir – S.T.q.) şur ladinin natural səsdüzümünü əhatə edir.

Nümunə № 32

SAKAŞEN RƏQSİ

Allegro

Eldəniz Məmmədov (qarmon)
Not yazısı: Səadət Təhmiraqızı

M

Burada şur ladi alt aparıcı ton əlavə olunmaqla böyük seksta diapozonunu əhatə edir.

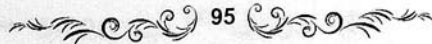
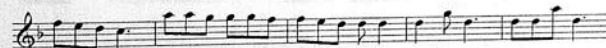
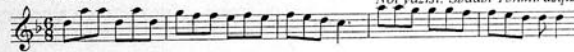
«Bal Dağıstan» havasında (İslam Ağamiyev - zurna) şur ladi diatonik şəkildə daha geniş diapozonda tətbiq olunur. Səsdüzümü xalis oktava diapozonu həcmindədir, aşağıdan alt aparıcı ton əlavə edilir.

Nümunə № 33

BAL DAĞISTAN

Moderato

İslam Ağamiyev (zurna)
Not yazısı: Səadət Təhmiraqızı

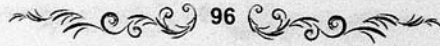
Yenə qarmon ifasında nota köçürdüyümüz «Yerli hava» rəqsi aşağıdan alt aparıcı ton əlavə olunmaqla kiçik septima diapozonunu əhatə edilir.

Nümunə № 34

“YERLİ HAVA” rəqsi

Allegro

Şamil Mustafayev (qarmon)
Not yazısı: Saadət Təhmirqızı

Rəcəbali Əliyevin zurnada ifa etdiyi «Kekliyi» melodiyanında ladin kiçik septima diapozonu aşağıdan alt aparıcı ton əlavə olanmaqla natural şəkildə təbii olunur.

Nümunə № 35

M

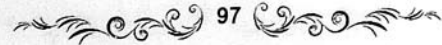
Rəcəbali Əliyevin zurnada ifa etdiyi «Kekliyi» melodiyanında ladin kiçik septima diapozonu aşağıdan alt aparıcı ton əlavə olanmaqla natural şəkildə təbii olunur.

Nümunə № 35

KƏKLIYI

Allegro moderato

Rəcəbali Əliyev (zurna)
Not yazısı: Saadət Təhmirqızı

Şur ladının diatonik səsdüzümünü əhatə edən melodiyalar təbiiq etdiyimiz folklor materialında üstünlük təşkil edir.

Zurnaçalan Əjdər Yusifovun ifasında «Süzmə» melodiyası şur ladının çox geniş diapozonunu səsdüzümlə alt aparıcı ton əlavə olunmaqla nona intervalını əhatə edir.

SÜZMƏ (SÜSDÜRMƏ)

Andante

Əjdər Yusifov (zurna)
Not yazışı: Səğdət Təhmiraqızı

Şur ladında da bir sıra pillələrin xromatikləşməsi ilə rastlaşırıq. Belə ki, bu nümunələrin əksəriyyətində ladin V pilləsinin yarımton alçalması öz təzahürünü tapır.

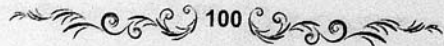
Zəhra nənənin ifasında nota saldıığımız ninnidə şur ladinin V pilləsinin xromatikləşməsi köməkçi səs, ya melizm məqsədi daşımır, mayənin kvintasından mayəyə doğru aşağı enən sekvensiyalı hərəkətdə meydana çıxır:

Nümunə № 37

Səsdüzümü xalis kvinta intervalını əhatə edir. Xromatikləşmiş V pillənin ardıcıl melodik hərəkətdə tətbiqinə «Çoban qayada qaldı» (Əjdər Yusifov - zurna) havasında da rast gəlirik. (Burada melodiyanın I hissəsi nəzərdə tutulur.)

Nümunə № 38

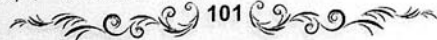

Bu xüsusiyyəti «Şin» rəqsində də müşahidə edirik.
Nümunə № 39

ŞİN RƏQSI

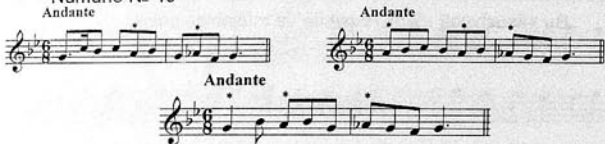
Şəki folklorunun şur ladında olan bir çox nümunələrində V bəmləşmiş və V diatonik pillənin növbələşməsi ilə rastlaşırıq. «Qədim Şəki» rəqs, «Qazax Kərəmi», «Mirvari», «Qatar» (Yallı),

«Bildirdəresi» və s. rəqslər buna nümunədir. Belə növbələşmə adətən müəyyən pillə ətrafında gəzişərək yaranır.

Qədim Şəki rəqsini nəzərdən keçirdikdə bir çox belə gəzişmələrlə rastlaşırıq.

Nümunə № 40

Bu rəqsdə şur ladının V natural və V xromatikləşmiş şəkli (V) maye ətrafında gəzişərək tətbiq olunur. Bilavasitə muğam melodikasındakı inkişaf üsullarından bəhrələnən belə gəzişmə üsullarını incəsənətin digər növlərinə xas olan ornamentlərlə müqayisə etmək olar. Məlum olduğu kimi Şəki sənətkarlığın çox inkişaf etdiyi bir ərazidir. Qeyd etdiyimiz üç kiçik nümunə şəbəkə sənətindəki naxışlarla assosiasiya yaradır. Şəki kələğayısının, əl tikmələrinin, təkəlduzların, qadın bəzəklərinin zəngin naxışlarını xatırladan belə işlənmə prinsiplərini bir çox folklor nümunələrində qeyd edə bilərik.

Məsələn, «Qazax Kərəmi» rəqsinde zurnaçalın Əyyub Məmmədov rəqsin əvvəlində kiçik muğam improvizasiyasında şur ladında V diatonik və xromatikləşmiş pillənin növbəşməsini belə ifa edir:

Nümunə № 41

Diatonik və xromatik V pillənin mütəmadi olaraq növbələşməsi «Gilan qız» rəqs havasında da təsadüf edilir.

Nümunə № 42

İslam Ağamiyevin ifasında nota saldıığımız «Çoban qayada qalma» havasında da eyni xüsusiyyət müşahidə olunur. (Bu el havasına həm «Çoban qayada qaldı», həm də «Çoban qayada qalma» deyirlər)

Nümunə № 43

Şur ladında olan melodiyalarda IX pillənin yarım ton zilləşmiş xromatik şəklində təsadüf olunur.

Balaban ifasında nota yazdığımız «Mirvari» rəqsinin orta hissəsində re mayeli şur ladında IX pillə yarım ton zilləşir.

Nümunə № 44

Burada IX zilləşmiş və IX diatonik pillələr bir-biri ilə növbələşir.

«Şəhnur bəy» zurna havasında da eyni xromatikləşmiş pilləyə təsadüf edilir. Burada IX zilləşmiş və IX natural pillələr mayeyin kvintası ətrafında gəzişərək tətbiq edilir.

Nümunə № 45

«Turalı» rəqsinde (Faiq Məmmədov - qarmon) şur ladında VI pillənin yarım ton yüksəlməsi halı ilə rastlaşırıq. Eyni zamanda V pillə də yarım ton bəmləşir.

Nümunə № 46

Bu, şur ladında çox nadir hallarda təsadüf olunan xromatizmdir. Bu xromatizm mayənin kvartasına köməkçi ton vəzifəsi daşıyır. Nümunə № 47

«Turalı» rəqsindən

S.Hacıbəyovun məcmuəsindən «Koroğlu» rəqsində VII pillənin yarım ton əksildilmiş xromatik şəkli ilə rastlaşırıq. Burada VII pillənin yarım ton əksildilməsi ladin VI pilləsində melizm yaratmaq məqsədi daşıyır, ladin səsdüzümü detsima diapozonu əhatə edir.

Nümunə № 48

«Koroğlu» (zurna havası)

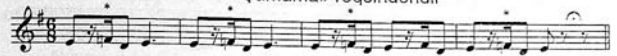
Andante maestoso

Şur ladında eyni zamanda bir neçə pillənin xromatikləşməsi hallarına da təsadüf edirik. Məsələn, S.Hacıbəyovun nota saldığı «Şamama» rəqsində V pillə yarımton bəmləşir, IX pillə isə həm yarımtona zilləşmiş, həm də diatonik şəkildə tətbiq olunur. IX pillənin xromatikləşmiş və natural halda tətbiqi mayənin kvintasına gəzişmə yolu ilə gələrkən tətbiq olunur.

Nümunə № 49

«Şamama» rəqsindəndir

Segah ladinin səssirası müxtəlif həcmlərdə istifadə olunur. Bu ladin folklorunda ən geniş tətbiq olduğu janr ninni və ağılardır.

Segah ladinin ən dar ambitusda istifadəsinə nümunə ladin səssirasının kiçik tersiya həcmində tətbiqidir. Zəhra nənənin ifasında nota saldığımız 5 və 6-cı ninnilər buna nümunədir.

Nümunə № 50

Ninni № 5

Moderato

Ninni № 6

Andante

Zəhra nənənin oxuduğu digər ninninin (№5) diapazonu çox məhduddur - kiçik tersiya diapazonunu əhatə edir, iki qonşu səs üzərində qurulan motiv (a), sonra üç səs üzərində variant üsulu ilə inkişaf edir: a a1 a2 a3.

Nümunə № 51

Moderato

Digər bir ninni (№6) diapazon baxımından kiçik olsa da (yənə kiçik tersiya həcmində), miqyas etibarilə əvvəlki ninnidən bir qədər genişdir.

Nota saldıığımız 4 sayılı ninni seghah ladinin xalis kvarta diapazonunu əhatə edir.

Nümunə № 52

Allegro

Burada seghah ladinin yalnız orta tetraxordu tətbiq olunur. Ümumiyyətlə, qələmə aldığımız ninnilərin hamısının diapazonu kiçikdir. Ninnilər, sözsüz «Nin-ni-ni» hecası ilə oxunur, daha daqiq desək, zümzümə edilir. Bu da bir növ melodiya da monotonluq yaradır.

Nümunə № 53

Allegro

Şəkidi Zəhra nənədən qələmə aldığımız ağı da seghah ladinədir. Segah ladi xalis kvarta həcmindədir. Yənə seghah ladinin orta tetraxordu tətbiq olunur.

Nümunə № 54

Bütün melodik inkişaf mayənin ətrafında gəzişmə əsasında qurulmuşdur:

a a a1 a a1 a.

Nümunə № 55

Adagio

San-siz fər - ya - dam, bir qu - ru o - dam, Bəs ni - ya ya - dam.

bi - la bil - mə - dim, bi - la bil - mə - dim, bi - la bil - mə - dim.

«Dilavər» («Cüqqü») rəqsində də seghah ladinin səsdüzümü bu həcmdədir.

Nümunə № 56

DİLAVƏR

Moderato

Rəcəbali Əliyev (zuma)
Not yazısı: Səadət Təhmiraçqızı

Yunis Qarabağlının ifasında nota salınan «Nazənin» mahnısında da ladin səsdüzümü xalis kvartanı əhatə edir.
Nümunə № 57

NAZƏNİN

Moderato

Yunis Qarabağlı (xanənda)
Not yazısı: Səadət Təhmirqızı

Na - zə - nin ay bo - zə - nib, qa - dan al - am, so - nin ay,
qa - dan al - lam so - nin, A - dı so - ri şal bo - zə -
-nib qa - dan al - lam so - nin cy, qa - dan al - lam so - nin.
Bir gün gəl bi - zə qa - dan al - lam so - nin, ay, qa - dan al -
-lam so - nin. - lam so - nin.

Süzülüb xallar düzülüb
Qadan allam, sonin ay,
Qadan allam, sonin,
Gülgöz yanaq xal bəzənib
Qadan allam, sonin cy,
Qadan allam, sonin.
Bir gün gəl biza
Qadan allam, sonin ay,
Qadan allam, sonin.] 2 dəfə

Səsdüzümünün xalis kvarta intervalını əhatə etməsinə daha bir nümunə Yunis Qarabağlının ifasında nota saldıığımız «Dil həbəşi» mahnısıdır.

Nümunə № 58

DİL HƏBƏŞİ VƏ YA BAĞDA GÜLLƏR

Andante

Yunis Qarabağlı (xanənda)
Not yazısı: Səadət Təhmirqızı

Bağ - da gül - lər, bağ - da gül - lər, o - xur bül - bül - lər, xa - rı - ni
kən - lüm is - tor. Am - ma ki, bil ca - van - dir,
sev - di - yim bir ca - nan - dir, ca - ni - mi, kən - lüm is - tor.

2. Dil həbəşi, dil həbəşi
Xeyli mətin yarıb isticar.] 2 dəfə
Amma ki, bil cavandır,
Sevdiyim bir canandır,
Canımı, könülüm isticar.] 2 dəfə

Ümumiyyətlə, segah ladında səsdüzümü xalis kvarta intervalını əhatə edən melodiyalarda ladin səssirasının yalnız 2-ci tetraxordu istifadə olunur.

Rast və şur ladlarında qurulan melodiyalarda səssirasının belə xüsusiyyətini müşahidə etməmişdik. Ola bilər ki, bu xüsusiyyət segah ladında təhlil etdiyimiz melodiyaaların vokal nümunələr olması ilə əlaqədardır (Ninni, mahnı). Təbii ki, geniş diapozonu alətlərlə müqayisədə insan səsinin imkanları bir qədər məhduddur. Sonra toxunacağımız instrumental el havaları nümunələrində ladin səssirasının daha geniş diapozonu tətbiq olunur.

Segah ladi bir sıra instrumental melodiyalarda böyük seksta diapozonunda məqamın əsas tonu əlavə olunmaqla istifadə olunur.

Rəcəbali Əliyevin ifasında «Bulud qalxdı» havası (zurna) buna nümunədir:

Nümunə № 59

R.Kərimovun ifasında «Çatladı» rəqsinde (zurna) ladin səsdüzümünün bir qədər geniş diapozonu – kiçik septima intervalı əhatə edilir.

Nümunə № 60

Rast və şur ladlarında olduğu kimi, segah ladında da müəyyən pillələrin xromatikləşməsi ilə rastlaşırıq. Xromatikləşmə digər ladlarla müqayisədə segah ladında daha çox rast gəlinir. Segah ladında ən çox III pillə yarımton zilləşir. Rəcəbali Əliyevin ifasında «Zamagur» havası buna nümunə ola bilər.

Nümunə № 61

Eyni ifadə «Zopzopu» rəqisində də bu dəyişilmə təsadüf olunur.
Nümunə № 62

III pillənin yarımtona zilləmiş xromatik şəkli «Çobankolu» və «İlisu» (zurna – Əjdər Yusifov) melodiylarında da müşahidə olunur. «Çobankolu» seğah ladının böyük seksta diapozonunu, «İlisu» isə xalis oktava diapozonunu əhatə edir.

Nümunə № 63

«Çobankolu»

Nümunə № 64

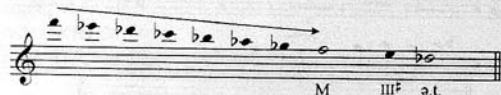
«İlisu»

Ladın çox geniş – detsima diapozonunu əhatə edən «Qoca Kərəmi» melodiyasında da III pillə xromatik dəyişilir.

Nümunə № 65

«Qoca Kərəmi»

Seğah ladında III pillənin xromatik yarımton zilləmiş nümunələri çoxluq təşkil edir. Ladda yalnız VII pillənin yarımton əskildilmiş xromatik şəkli nisbətən az təsadüf olunur.

Zəhra nənənin ifa etdiyi ninnidə (№2) ladın yalnız bir tetraxordu əskildilmiş kvarta diapozonun əhatə edir.

Nümunə № 66

Ninni № 2

Yunis Qarabağlının ifasında «Xalabacı» mahnısında seğah ladı kiçik seksta diapozonunda aşağıdan əsas ton əlavə olunmaqla təbiiq olunur. Burada ladın VII pilləsi yarımton bəmləşir.

Nümunə № 67

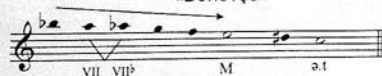
«Xalabacı»

Tədqiq etdiyimiz bəzi nümunələrdə eyni zamanda III pillənin yarımton yüksəlməsi və VII pillənin yarımton bəmləşməsinə müşahidə edirik. Zurna ifasında (Əyyub Məmmədov) nota saldıığımız «Bənövşə» rəqsi buna nümunədir.

Nümunə № 68

«Bənövşə»

Burada mütəmədi surətdə VII diatonik və VII bəmləmiş pillə növbələri.

Şəki folklorunun nisbətən sonralar formalaşan nümunələrində seğah ladında eyni zamanda üç pillənin xromatikləşməsi müşahidə olunur. Qarmon ifasında (F.Məmmədov) nota saldıığımız «Rəvanə» rəqsində seğah ladının səssirasında III, VII, VIII pillələr yarımton zilləşir. Həm də VII pillə həm diatonik, həm də xromatikləşmiş şəkildə tətbiq olunur.

Nümunə № 69

Çox maraqlı xromatikləşmiş pillələrlə «Bəy tərifi» el havasında da rastlaşırıq (zurna – Rəcəbalı Əliyev).

Bu melodiyada seğah ladında VII pillə yarımton bəmləşir, VIII pillə yarımton zilləşir. Eyni zamanda VII^b (si^{bb} səsi) və VII natural (si^b səsi) və VIII # (do) və VIII natural (do^b) pillələr mütəmədi olaraq növbələri.

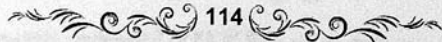
Nümunə № 70

Şəki musiqi folkloru nümunələri sırasında Şüşter ladında azsaylı melodiyalarla da rastlaşdıq. Kamañçada Bədəlov Nurəddinin ifa etdiyi «Züleyxa» rəqsini təhlil edək.

İlk növbədə onu qeyd etməliyik ki, «Züleyxa» rəqs Şəkida deyil, bir çox regionlarda geniş yayılmışdır. 1986-cı ildə dərc olunmuş «Azərbaycan dirinqi və rəngləri» məcmuəsində (buradakı nümunələr Bəhram Mansurovun ifasında E.Mansurov və A.Kərimov tərəfindən nota salınmışdır) təqdim olunan «Züleyxa» rəqs Şüşter (Do-şüşter) ladındadır.

Nümunə № 71

«Züleyxa»

Andantino ♩ = 72

Not yazısı - E.Mansurov, A.Kərimov

Allegretto ♩ = 104

Rəqs 2 hissəli quruluşdadır, ağır və cəld hissədən ibarətdir, birinci hissə 3/4 ölçüdə, ikinci hissə 6/8 ölçüdədir.

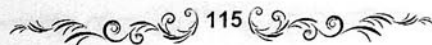
Şəkida kamañça ifasında dinləyib nota saldıığımız «Züleyxa» rəqs yuxarıda qeyd etdiyimiz nümunənin tamamilə yeni bir variantıdır. Şəki variantında «Züleyxa» rəqs həcm etibarilə daha genişdir. 2 hissə əvəzinə 3 bölmədən ibarətdir: I hissə - lirik xasiyyətli, ¾ ölçüdə Andante-dir.

Nümunə № 72

Ladın səssirası xalis oktava intervalını əhatə edir

Nümunə № 73

II hissə 2/4 ölçüdə Allegro moderato cəld tempiydir.

Allegro moderato

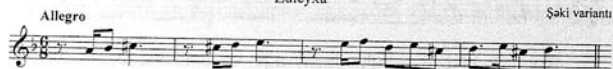

Rəqsin növbəti bölməsi Alleqro 6/8 ölçüdə oynaq və qıvrq ruhludur. Ritmik xüsusiyyətlərinə görə Bəhram Mansurovun ifasında nota köçürülən «Züleyxa» rəqsinin II hissəsinə yaxındır.

Nümunə № 74

"Züleyxa"

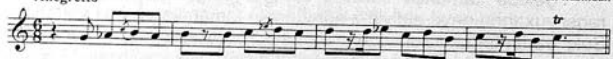
Şəki variantı

Allegretto

"Züleyxa"

B.Mansurovun ifasında

Onu da qeyd etməliyik ki, 2002-ci ildə nəşr olunan Rauf Bəhmənlinin «Azərbaycan xalq rəqsləri» məcmuəsində çoxsaylı rəqs nümunələri sırasında rastlaşdığımız «Züleyxa» rəqsi daha çox Bəhram Mansurovun ifasında nota salınan «Züleyxa» rəqsinə daha yaxın bir variantdır.

Şəki musiqi folklorunda Çahargah ladında da bir çox nümunələr vardır. Bu bir qismi rəqs havalanna, xalq mahnılarına, əksəriyyəti isə qəhrəmani instrumental el havalanna (əsasən «Koroğlu» havalanı, zorxana oyunu ilə bağlı melodiyalar) aiddir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan xalq musiqisində çahargah ladında olan nümunələr emosional məzmun baxımından çox vaxt qəhrəmani, mərd, mətin obrazlarla bağlıdır. Məsələn, dərin muğam bilicisi, tarzən Kamil Əhmədov çahargahın obraz məzmununu belə səciyələndirir: «Çahargah muğam dəstgahı mübarizə, cəng xarakterlidir. Özünün

qəhrəmani ruhu, spesifik intonasionaları ilə bütün muğamlarla təzad təşkil edir». («Azərbaycan milli musiqisinin tədqiqi problemləri», B., 1992, səh. 143).

Şəkiddə zurnaçılarn ifasında eşidib nota saldığımız bir sıra «Koroğlu» havalanı silsiləsindən olan melodiyalar çahargah ladındadır («Tünd Koroğlu», «Koroğlu qaytarması», «Koroğlu zorxana havası»).

Ə.Rəsulovun ifasında qələmə aldığımız müasir lirik – vətənpərvərlik mahnısı təmsil edən «Olar inşaallah» mahnısı da çahargah ladındadır. Bu lad mahnının obraz-emosional məzmunu, poetik mətnlə sıx bağlıdır. Ələfsər Şəkiliyin repertuarında geniş yer tutan məşhur «Şəki yallısı» da çahargah ladındadır. Ruhən cəngi rəqsinə çox yaxın olan bu yallının möhtəşəm çağırış ruhu çahargah ladi ilə üzvi surətdə uyğunlaşır.

İlk növbədə onu qeyd etməliyik ki, çahargah ladında olan melodiyalarda rast, şur, seğah və şüşter laddarı ilə müqayisədə səssirası daha geniş diapozonu əhatə edir. Bu təhlil olunan melodiyaların instrumental olması ilə bağlıdır.

Çahargah ladinin natural səsdüzümünə nümunə «Çoban rəqsi»dir (kamança – N.Məmmədov).

Nümunə № 75

«Çoban rəqsi»

Burada ladin səsdüzümü detsima M intervalını əhatə edir.

Onu da qeyd etməliyik ki, əvvəl təhlil apardığımız nümunələrlə müqayisədə sözü gedən ladin diatonik səsdüzümü üstünlük təşkil etmir.

Çahargah ladında olan melodiyaların əksəriyyətində bəzi pillələr dəyişikliyə uğrayır.

Ən çox təsadüf olunan dəyişilmə IX pillənin yarımton bəmləşməsidir. «İlisu» mahnısı (Ə.Əbdüləlimov) buna nümunədir.

Nümunə № 76

Burada IX diatonik və IX əskildilmiş pillələr mütəmadi olaraq özünü göstərir.

Belə bir halı «Şələküm» rəqsində də müşahidə edirik. Bu rəqsdə IX pillənin yarımton zilləşməsi ilə yanaşı II pillənin diatonik və yarımton zilləşmə xromatik şəklinin növbələşməsi də müşahidə olunur.

Nümunə № 77

Ə.Yusifovun ifasından nota aldığımız «Maralım» havasında çahargah ladin səssirasında yalnız bir pillənin xromatikləşməsi – IX pillənin yarımton zilləşməsi ilə rastlaşırıq.

Nümunə № 78

Ə.Şəkiliyin ifasında «Şəki yallısı»nda da çahargah ladinin IX pilləsi yarımton yüksəldilməsi mövcuddur. Burada ladin səssirası detsima intervalını əhatə edir.

Nümunə № 79

«Turacı» rəqsində də ladin eyni diapozonu ilə rastlaşırıq. Burada IX pillə ladin və yarımtona zilləşmiş şəkildə tətbiq olunur.

Nümunə № 80

Əliəfsər Şəkiliyin ifasında nota saldıığımız «Turacı» rəqsi el arasında «Cütcü» adı ilə də tanınır. Rauf Bəhmənlinin «Azərbaycan

xalq rəqsləri» məcmuəsində (Bakı, 2002) - bu rəqsin melodiyası Cütcü (Zorxana) adı ilə təqdim olunur. Doğrudan da bu rəqsin zorxanalarda geniş tətbiq olunduğu məlumdur.

Ümumiyyətlə, R.Bəhmənlinin məcmuəsində Şəki folkloru ilə sərlövə baxımından uyğun gələn bir sıra rəqslər varsa da, bunlar tematizm baxımından seçilir: «Bənövşə», «Bəsti», «Maralı». Bəzi rəqslər isə tematik baxımdan bizim topladığımız nümunələrlə identikdir. Məsələn, qeyd etdiyimiz «Cütcü» rəqsi, «Kəndiri», «Mirvari», «Sevinc», «San başlıq», «Üç barlaq» (bu üç rəqs S.Hacıbəyovun məcmuəsindədir), «Beşaçılan» rəqsi və s.

Beləliklə, biz Şəkinin musiqi folkloruna aid olan bu fəslində topladığımız nümunələrin əsasən lad-məqam xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirdik. Düzdür, burada müəyyən özünəməxsus cəhətlər olsa da bütün bunlar Azərbaycan xalq musiqisinin əsasını təşkil edən amillərlə bağlıdır. Çünki Şəkiddə və digər regionlarda yaranıb formalaşan xalq musiqisinin mənşəyi birdir - Azərbaycan xalq musiqisi.

NƏTİCƏ

Coğrafi mövqeyi, relyef-landsaft quruluşunun özünəməxsusluğu ilə seçilən Şəki bölgəsinin folkloru ümumazərbaycan mədəniyyətinin bir çox spesifik cəhətləri, lokal xüsusiyyətləri ilə seçilən tərkib hissəsidir. Uzun əsrlər boyu tarixi və ictimai-siyasi amillərin, təsərrüfat və məişətdə geniş yer tutan bir sıra ənənələrin fəal təsiri altında formalaşan Şəki musiqi folkloru zaman keçdikcə xalqın estetik zövqünün, dünyagörüşü və düşüncə tərzinin xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirmişdir.

Şəki bölgəsində apardığımız tədqiqatlar və toplanan materialların elmi təhlili belə bir fikri təsdiq etməyə imkan verir ki, Şəkinin folklor atlası onun inzibati, siyasi xəritəsindən xeyli böyükdür. Çeşid və kəmiyyət baxımından çox rəngarəng olan Şəki folklor mühiti eyni zamanda Şəki-Zaqatala bölgəsinin mühüm tərkib hissəsidir.

Şəki folklorunun regional xüsusiyyətləri tədqiqat işində ümumazərbaycan folklor arealı daxilində baxılmışdır. Eyni zamanda Azərbaycan folkloru da ümumtürk folklor sisteminin mühüm tərkib hissəsidir.

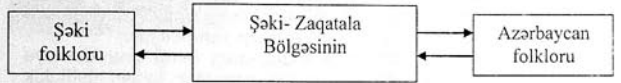
Xalq yaradıcılığı nümunələrinin hərtərəfli təhlili nəticəsində məlum oldu ki, Şəki folkloru həm də Şəki-Zaqatala bölgəsi çərçivəsində tədqiq edilməlidir. Şəki-Zaqatala bölgəsi dedikdə Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki, Oğuz, Qəbələ nəzərdə tutulur. Amma bu bölgələr əvvəlcə ayrı ayrılıqda öyrənilib sonra ümumiləşdirilə bilər. Odur ki, biz bu bölgələr arasında tarixi, iqtisadi və mədəni baxımdan daha inkişaf etmiş Şəkinə əsas tədqiqat obyektini seçmişik. Bu bir-birinə yaxın ərazilərin ümumilikdə öyrənilib, tədqiq olunması isə gələcək tədqiqat işlərinin mövzusu kimi nəzərdə tutulub.

Çox maraqlı bir fakt da qeyd etmək yerinə düşərdi. Topladığımız bir çox folklor nümunələrinin adı Şəki-Zaqatala bölgəsindəki toponimlərlə bağlıdır. Şəkiddə Ənvər Əbdüləlimovun ifasında çələmə aldığımız «Sarınbaşı» mahnısının adı Qaxda yerləşən Sarınbaşı kəndindən, zurnaçalın Əjdər Yusifovun ifasında nota köçürdüyümüz «Çobankolu» rəqs havası Zaqataladakı kənd adından götürülmüşdür. Zurnaçı Yusifov Əjdərin ifa etdiyi «İlisu» el havasının adı Qaxın İlisu kəndi ilə bağlıdır. Şəkiddə olarkən maraqlı bir folklor nümunəsi ilə rastlaşıb, onu nota salmışıq. Bu, sümsü və zurna alətlərində ifa edən Həzrət Musayevin bizə oxuyub, zümzümə etdiyi «Maral xanım» el havasıdır. İfaçı bizə bu el havasını ləzgi bayatısı «Lilay» kimi təqdim etdi. Çox maraqlıdır ki, Balakən zonasında da bu silsilədən olan mahnılar geniş yayılmışdır. Balakən bölgəsində

«Maral xanım» adı altında oxunan bu mahnılar qardaş toyunun arzusunda olan bacının isteklərini ifadə edir.

Coğrafi və ərazi baxımından çox yaxın olan bu bölgələrdə orta, müştərək el havaları da deyildir. İki el sənətkarının ifasında nota yazdığımız «Çoban qayada qaldı» el havaları sərliövhasi etibarilə eyni olsa da tematik baxımdan müxtəlifdir (zurnaçı Yusifov Əjdər və zurnaçı İslam Ağamiyev). Eyniadlı el havası ilə folklorşünas-musiqişünas Fəttah Xəlizadə Qaxın İlisu kəndində ekspedisiyada olarkən rastlaşmış, bu el havası haqqında müəyyən məlumatlar əldə etmişdir. Şəki və Qax bölgələrində yayılan bu el havasının proqramlı məzmunu da oxşardır.

Beləliklə, buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Şəki folkloru Şəki-Zaqatala bölgəsinin, bu bölgənin folkloru da ümumazərbaycan folklorunun mühüm tərkib hissəsidir. Bu folklor sistemləri daim bir-birini qarşılıqlı surətdə bəhrələndirmiş və Şəki bölgəsinin regional xüsusiyyətləri meydana çıxmışdır.

Tədqiq etdiyimiz problemləri araşdırarkən bu məsələ ilə bağlı bir sıra xüsusiyyətləri müşahidə edərkən belə bir qənaətə gəldik. Gələcək işimizdə bir çox lokal-etnoqrafik məziyyətləri ilə seçilən Şəki-Zaqatala bölgəsinin (eləcə də Şəki ilə yanaşı Balakən, Zaqatala, Qax, Oğuz və Qəbələnin) folklorunu araşdırıb tədqiq etmək fikrindəyik. Şəki folkloru kimi, sadələşmiş bölgələrin folkloru da hələ monoqrafik tədqiqat predmeti olmamışdır.

Gələcəkdə məqsədimiz hər bir regionda folklorun özünəməxsusluğunu tədqiq etməklə yanaşı, Şəki-Zaqatala bölgəsində əsrlərin süzgəcindən keçərək, bölgənin bir növ öz «məhürü» vurulan folklor nümunələrinin ətraflı müqayisəli təhlilini aparıb, çağdaş tələblər səviyyəsində elmin ehtiyacını ödəməkdir.

Şəkiddə apardığımız tədqiqat işi əsasında bir sıra nəticələr çıxarmaq olar:

- Bu regionda azərbaycan folklorunun əksər janrlarından olan örnəklər geniş vüsət tapmışdır.
- regionda hər bir folklor janrına öz «məhürü» vurulmuş, orijinal regional nümunələr meydana çıxmışdır.
- toplanılan folklor örnəkləri Şəki əhalisinin milli adət-ənənələri haqqında tam təsəvvür yaradır; əmək təsərrüfatı, toy mərasimi, idman yarışları və s.

- Folklorun regional özünəməxsusluğu tarixi-etnik folklorlarla şərtlənir.

- Şəki bölgəsində zorxana musiqisi geniş vüsət almış, bununla bağlı zurna aləti geniş inkişaf tapmışdır.

- Şəkiddə toy mərasimi folkloru, bununla əlaqədar rəqs janrı və rəqqaslıq sənəti çox inkişaf etmişdir.

- Şəki folklorunda instrumental musiqi, zurna, balaban, sümsü və kos nağara kimi alətlər musiqi məişətində özünə geniş yer tapmışdır.

- İdman yarışları, bayram mərasimləri ilə bağlı Koroğlu havaları, zorxana musiqisi, yallılar çox vüsət almışdır. Zorxana musiqisi ilə bağlı qəhrəmani-instrumental el havaları meydana çıxmışdır.

- Aşiq musiqisi bilavasitə zurna alətinin inkişafına nüfuz etmişdir - «Kərəm gözəlləməsi», «Qazax Kərəmi», «Qoca Kərəmi», dastan obrazları ilə bağlı olan bu el havaları zurna ifaçılığının ən seçiyəvi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

- Şəkinin musiqi folkloru üçün ŞXLM (Şəhər xalq lirik mahnısı) seçiyəvi bir janrdır. Xalq mədəniyyətinin ictimai-tarixi yaranışının müəyyən mərhələləri ilə bağlı olan janr sistemi kimi, ŞXLM Şəkiddə muğam və xanəndə sənətinin inkişafı ilə bağlı yaranmışdır.

- Şəkinin musiqi folklorunun lad-məqam təhlili onu deməyə imkan verir ki, burada rast, şur, segah, çahargah ladları üstünlük təşkil edir. Topladığımız nümunələr buna misaldır. Hansı ki, bu barədə tədqiqat işinin III fəslində daha ətraflı söhbət açılır.

- Nəhayət, Şəki folklorunun ən mühüm bir xüsusiyyəti müasir folklorun yaranıb formalaşmasıdır.

Folklor sahəsində axtarışlar yenə davam edir. Biz öz tədqiqat işimizdə Şəki musiqi folklorunun epizodik xarakterli araşdırmalarından irəli gələn müddəalardan istifadə edərək, qarışıq- qarışq gezdirmiş Şəkinin hələ indiyə qədər heç kəs tərəfindən araşdırılmamış mənəvi irsinin bir hissəsini toplamağa nail olmuşuq.

Folklor hər bir xalqın dünəni, bu günü və gələcəyidir.

«Bu gün keçmiş öyrənməklə, onun keçdiyi yolu araşdırmaqla gələcəyi işıqlandıran ən böyük çırağa yiyələnmiş olururuq. Keçmiş bu günün, bu gün isə gələcəyimizin bələdçisidir» [61, səh.8]. Bu sətirlər müəllifi, görkəmli filoloq alim, professor Mirəli Seyidovun «Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərək» kitabında söylədiyi bu fikir bütün folklorşünaslar üçün deyə bilərik.

Öz soykökünü qoruyub saxlamaq, folklorun müxtəlif bölgələr üzrə araşdırılması, bu gün xüsusi aktualıq kəsb edir və mənəvi mühitin yeniləşdirilməsinə kömək edir.

ŞƏHLƏR

İfalarından bəhrələndiyimiz sənətkarların bəziləri haqqında məlumat:

Faiq Məmmədov

Məmmədov Faiq Yusif oğlu 1948-ci il martın 23-də Şəkiddə anadan olub. 1965-ci ildə Nizami adına 7 sayılı orta məktəbi bitirdikdən sonra Şəki toxuculuq texnikumuna daxil olub. Oranı 1968-ci ildə «fərqlənmə diplomu» ilə bitirdikdən sonra Gəncədə «Kənd təsərrüfatı» institutunda təhsilini davam etdirərək 1971-ci ildə başa vurur.

Faiq Məmmədov erkən yaşlarından musiqi ilə ciddi məşğul olub. Belə ki, 1963-cü ildən 1968-ci ilə qədər pionerlər evində qarmon dərnyində müəllim işləyib. Bu sənəti demək olar ki, o, ustalardan eşidərək xüsusi qabiliyyəti ilə öyrənib.

Özünün etiraf etdiyinə görə Teyyub Dəmirov, Məmmədəğa Ağayev kimi sənətkarların ifalarına tez-tez qulaq asıb və bu sənəti onlardan mənimsəyib. 1999-cu ildən Şəki 4 sayılı musiqi məktəbində muğam müəllimi işləyən Faiq Məmmədov sənətin sirlərini yeniyetmələrə aşılayır. O, yalnız ifaçı və müəllim kimi deyil, öz yaradıcılığı üzərində də çalışır. Özünün bəstəsi olan bir neçə rəqslər vardır ki, biz onları nota salmışıq. Bunlardan «Turalı», «Rəvanı», «Aynuru» rəqslərini qeyd edə bilərik. Faiq Məmmədovun bəstələdiyi bu rəqslər müasir Şəki folkloruna aiddir.

Əyyub Məmmədov

Əyyub Salman oğlu Məmmədov 1967-ci il iyunun 7-də Şəkiddə anadan olub və 2012-ci ildə vəfat edib. 1978-ci ildə 2 sayılı uşaq musiqi məktəbinə daxil olaraq ilk musiqi məktəbini ustad sənətkar Əliəfsər Şəkilidən alır. 1980-ci ildə Bakıda keçirilən uşaq müsabiqəsində iştirak edərək müxtəlif bölgələrdən yığılmış, «birləşmiş orkestrin» tərkibində çıxış edir.

1982-ci ildə Şəki musiqi texnikumuna daxil olaraq burada Natiq Mustafayevdən dərs alır. Hərbi xidmətə çağırıldığı üçün təhsili yarımçıq qalır, qayıtdıqdan sonra yenidən təhsilini davam etdirərək sənətin sirlərini daha dərinləndirərək mənimsəyir.

Bu gün Şəkiddə zurna alətinin mahir ifaçısı kimi tanınan Əyyub Məmmədov bir sıra müsabiqə və festivalların qalibi olmuşdur. Dəfələrlə Bakıda keçirilən dövlət əhəmiyyətli tədbirlərdə fəal iştirakına görə diplom və fəxri fərmanlarla təltif olunmuşdur. O, 2001-ci ildə H.Əliyev adına «Respublika» sarayında keçirilən dünya azərbaycanlılarının birinci qurultayına həsr olunmuş böyük tədbirdə solo ifaçı kimi çıxış etmişdir. Hal-hazırda Əyyub Məmmədov 4 sayılı musiqi məktəbində işləyir və özündən sonrakı nəsle sənətin sirlərini öyrədir. Hətta ilk müəllimi Əliəfsər Şəkilinin nəvəsi Əliəfsər Rəhimov onun yetirməsi kimi Bakı Musiqi Kollecinə təhsil alır. Əyyub Məmmədov bir çox qədim el havalarını zurna alətində məharətlə ifa edir. Onun ifasında bir neçə qədim rəqsləri nota yazmışıq. Bunlardan «Qazax Kərəmi», «Bənövşə» və «Şirvan bulağı» el havalarını qeyd edə bilərik.

Aydın Yahyayev

Yahyayev Aydın Fərman oğlu 1960-cı il fevralın 19-da Şəkiddə anadan olub. 1 sayılı Şəki şəhər orta məktəbini bitirib. (1967-77-ci illər) O, ilk musiqi təhsilini Şəkinin görkəmli sənətkarı olan Nurəddin Bədəlovdan alır. 1978-80-cı illərdə hərbi xidmətdə olub, qayıtdıqdan sonra o zamanlar yeni yaranmış «Səbuhi» ansamblında işləyib. 1975-ci ildə zonalər üzrə müsabiqədən keçərək müəllim fəaliyyətinə başlayıb.

1984-cü ildən isə Fuad Əbdürrəhmanov adına Şəki uşaq incəsənət məktəbində çalışır. Demək olar ki, bütün tədbirlərdə yaxından iştirak edir. Hətta 1989 və 1990-cı illərdə Şuşada keçirilən «Xarı bülbül» festivallarında da uğurla çıxış edir. Ümumiyyətlə Aydın Yahyayev müxtəlif müsabiqə və festivalların laureatı olub, Bakıda keçirilən bir çox konsertlərdə iştirak edib. Qarmon alətini özünəməxsus tərzdə ifa edən Aydın Yahyayev bir çox qədim havaları bu günkü nəsələ aşılayır. Onun ifasında bir neçə qədim rəqsləri eşitdik, bunlardan «Qədim Şəki» rəqsini nota yazdıq.

Ələddin Rəsulov

Rəsulov Ələddin Ziyəddin oğlu 1954-cü il dekabrın 8-də Şəkinin Baş Zeyzıt kəndində anadan olub. 8-ci sinifdən Bakıya gedərək 1 sayılı fizika-riyaziyyat təmayüllü orta məktəbdə təhsilini davam etdirib. 1972-ci ildə həmin məktəbi bitirib Aşef Zeynalı adına musiqi texnikumuna imtahan verir. Lakin müsabiqədən keçə bilmir, amma məlahətli səsinin olduğuna görə onu Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının xoruna solist göndərirlər.

Bir müddət orada işləyir. Eyni zamanda bu vaxt ərzində o, ustad xanənda Hacıbaba Hüseynovdan muğam sənətinin sirlərini öyrənir. 1977-ci ildə Şəkiyə qayıdaraq buradakı musiqi texnikumuna daxil olur.

Ələddin Rəsulov yaradıcı ifaçıdır. Belə ki, o, gənc yaşlarından sözləri və musiqisi özünə aid olan bir neçə mahnılar bəstələmişdir. Bu mahnıları ilk dəfə özü solisti olduğu «Səbuhi», «İlkin» ansambllarının müşayiəti ilə ifa edib. Ələddin Rəsulovun sənətini Şəki camaatı çox böyük rəğbətlə qarşılayır. Demək olar ki, o, bütün el şənliklərinin bəzəyidir. Eyni zamanda Şəkiddə keçirilən bütün mədəni və kütləvi tədbirlərdə tez-tez çıxışlar edir. Ələddin Rəsulov Respublikamızda keçirilən müxtəlif müsabiqə və festivallarda da iştirak etmişdir. Onun ifasından sözləri və musiqisi özünə məxsus olan «Ana torpağıma» və «Olar inşaallah» mahnılarını nota yazdıq, hansı ki, bunlar müasir Şəki folkloruna aiddir.

Rövşən Kərimov

Kərimov Rövşən Bünyad oğlu 1968-ci il oktyabrın 5-də Şəkinin Oxud kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. İlk musiqi təhsilini Şəkiddəki 1 saylı musiqi məktəbində Hətəm Məmmədovun kamança sinfində alıb. Atası Bünyad Kərimov mahir zurnaçalan olduğu üçün bu sənətə meyl edərək Rövşən Kərimov da tütək və zurna alətlərində çalmağı öyrənir. Beləliklə, o, bu alətlərdə qədim xalq havalarını məharətlə ifa edir.

Rövşən Kərimov Respublikada keçirilən müxtəlif festivallarda iştirak edib. Hətta 1995-ci ildə Türkiyənin Bursa şəhərində keçirilən ümumdünya folklor festivalında Azərbaycan Respublikasını təmsil edən kollektivdə o da iştirak etmişdir.

Rövşən Kərimovun ifasından bir neçə qədim rəqs nümunələri nota salmışıq. Onlardan «Çatladı» və «Beşaçılan» el havalarını qeyd edə bilərik.

Eldəniz Məmmədov

Məmmədov Eldəniz Məmməd oğlu 1964-cü il sentyabrın 29-da Şəkidə anadan olub. 1975-ci ildə ilk musiqi təhsilini 2 saylı musiqi məktəbində Ramiz Sadiqovdan və Urfan Zeynalovdan alıb. 1986-cı ildə Şəki musiqi texnikumuna daxil olub. Burada Zahir Mustafayev və Rəsul Rəsulovdan təhsil alıb. Eldəniz Məmmədov bir ifaçı kimi o zamanlar Şəkidə fəaliyyət göstərən ansambllarda çalışıb. Bunlardan «Nur», «Şəms», «Dərya», «Xəmsə» və başqa ansamblların adını çəkə bilərik.

O, bir çox qastrol səfərlərində iştirak edərək qarmon alətində qədim xalq rəqslərini ifa edib. 1993-cü ildə Tiflis şəhərində «Dostluq körpüsü» festivalının qalibi olub. 1980-cı ildə Bakıda keçirilən müsabiqədə də birinci dərəcəli diploma layiq görülüb. Eldəniz Məmmədovun yaradıcılığında bu cür uğurları çoxdur. O, hazırda müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğuldur. Onun ifasından bir neçə qədim xalq havalarını nota yazmışdır. Bunlardan «Sakaşen» rəqsini misal göstərə bilərik.

Yunis Məmmədov

Yunis Şükür oğlu Məmmədov 1909-cu il fevralın 8-də Ağdamda anadan olmuşdur. Hələ 10 yaşında ikən balaca Yunisin ecazkar səsi Əhməd Ağdamskinin heyratına gətirir. Sonralar Ağdama el şənliklərinə gələn Seyid Şuşinskinin təklifi ilə Yunis Məmmədov Bakıya dəvət olunur. O, 1931-1934-cü illərdə M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında aktyor kimi çalışmışdır.

Eyni zamanda Qurban Pirimov, Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov, Ələvsət Sadiqov kimi sənətkarlarla birlikdə toylarda və el şənliklərində iştirak etmişdir.

1934-cü ildə Şəkidə Sabir adına Dövlət Dram Teatrı açılarkən Bakıda bir qrup aktyor və rejissorlar dəvət olunur. Yunis Məmmədov da onlarla birlikdə Şəkiyə gələrkə ömrünün sonuna qədər burada yaşamış və çalışmışdır. Y.Məmmədov Şəki teatrında işlədiyi illərdə Ü.Hacıbəylinin «Leyli və Məcnun», «Arşın mal alan», «Məşədi İbad», Z.Hacıbəyovun «Aşiq Qərib», C.Cabbarlının «Solğun çiçəklər», M.İbrahimovun «Toy», S.Vurğunun «Vaqif», S.Rüstəmovun «Durna» və s. əsərlərdə əsas rollarda çıxış etmişdir.

Şəkililər yumoru çox sevdiklərindən burada ləqəbsiz adam yoxdur. Odur ki, Yunis Məmmədovun səsinin ecazkar gücündən valeh olan şəkililər ona Qarabağlı deyə müraciət etmişlər.

Azərbaycanda Hüseyinqulu Sarabskidən sonra Məcnun rolunun mahir ifaçılarından biri də məhz Yunis Qarabağlı olmuşdur.

1934-1948-ci illər ərzində Yunis Qarabağlı dəfələrlə Məcnun və Aşiq Qərib rollarında çıxış etmişdir. 1949-cu ilin əvvəlində Sabir adına Dövlət Dram Teatrı bağlanarkən Yunis Qarabağlının təşəbbüsü ilə Şəki İpək Kombinatında klub açılmışdır. O, 1949-1970-ci illərdə həmin klubun müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1949-1952-ci illər ərzində Yunis Qarabağlının təşəbbüsü ilə Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov, Xan Şuşinski, Mütəllim Mütəllimov, İldırım Həsənov, Sahib Şükürov, Veyis Hacıyev kimi xanəndələr Şəkiyə dəvət olunmuş və zəhmətkeşlər qarşısında konsert proqramı ilə çıxışlar etmişlər. Onu da qeyd etmək olar ki, həmin illərdə Həbil Əliyev, Yaqub Məmmədov, Mürsid Məmmədov kimi el sənətkarları Yunis Qarabağlıdan muğamlarımızın sirlərini öyrənmişlər.

Şəkinin yerli musiqiçilərindən Əhməd bəy Tahirov, Məhərrəm İsmayılov, Fərrux Əbdürrəhmanov, Aburəşid Seyidov, Nureddin Bədəlov, Fərrux Məcidov kimi sənətkarlarla birlikdə el şənliklərində uzun illər boyu çıxış edən Yunis Qarabağlının, Nəsim İbrahimov, Lütvəli Məmmədov, Abdurəşid Məcidov, Fərman Xəlilov, Əliosman Hacıyev, Nazim İlyasov, Abid Hümmətov, Ənvər Abdullayev kimi xanəndələrin yetişməsində əvəzsiz rolu olmuşdur.

Yunis Qarabağlı yalnız xanəndəliklə məşğul olmamış, gözəl musiqiçi kimi bir neçə qədim el havalarını toplamışdır. Eyni zamanda bir neçə qəzəl və bayatı yazmışdır.

O, dəfələrlə Gürcüstanda, Dağıstanda, Orta Asiya Respublikalarında, Ukraynada, Azərbaycanın şəhər və rayonlarında qastrol səfərlərində olmuşdur. Yunis Qarabağlı 1970-1975-ci illərdə xalq teatrının rəssamı vəzifəsində çalışmışdır.

Yunis Qarabağlı C.Cabbarlı adına Azərbaycanfilm studiyasının istehsal etdiyi «Səbuhi», «Ögey ana», «Leyli və Məcnun», «Dəli Kür», «Arxadan vurulan zərbə» filmlərində epizodik rollarda çıxış etmişdir.

Beləliklə, Yunis Qarabağlı yalnız xanəndə deyil, opera artisti, mahir gülüş ustası, rejissor, rəssam, müəllim, şair, işgüzar və qayğıkeş bir insan, el sənətinin ulu bilicilərindən biri idi.

O, 1985-ci il noyabr ayının 3-də vəfat etmişdir.

Sənətkarın xatirəsi əziz tutularaq Şəki şəhər klublarından birinə onun adı verilmişdir. Biz Yunis Məmmədovun ifalarını Ü.Hacıbəyli adına Bakı musiqi Akademiyasının Xalq Musiqisi Kabinetinin arxivindən əldə etdik. Onun bu ifaları 1970-ci ildə Şəkiyə olunan ekspedisiyalar zamanı (ekspedisiyanın müəllifi qeyd olunmayıb) lentə yazılmışdır. Bunlardan «Nazənin», «Xalabacı», «Ağ dəvə düzdə qaldı» və ya «Ləlli» və «Dil həbəşi» və ya «Bağda güllər» mahnıları nota yazılmışdır.

Rəcəbalı Əliyev

Rəcəbalı Mirzə oğlu Əliyev 1897-ci ildə Oğuz rayonunun Qozlubucaq kəndində dünyaya göz açmışdır. Hələ uşaq iken balaca Rəcəbalıda zurna, balaban, tütək çalmağa meyl oynayırdı. Sonralar Qozlubucaq kəndi güclü sel təhlükəsinə məruz qalırdı. Rəcəbalı ailəsi ilə birlikdə Şəkiyə gəlirdi. O, burada ustad sənətkarlar Həbibullah Cəfərov və Qaçay Mustafayevlə yaxından tanış olur və onlardan qara zurnanın sirrlərini öyrənirdi.

Gənc və istedadlı zurnaçı olan Ələfsər Rəhimovun məsləhətilə Şəki rayon mədəniyyət evinin zurnaçıları dəstəsinə daxil olur.

1955-ci ilin mart ayında görkəmli bəstəkarlarımız Soltan Hacıbəyov, Səid Rüstəmov və mahir baletmeyster Əlibaba Abdullayev qədim folklor nümunələri toplamaq məqsədilə Şəkiyə gəlirdilər. Onlar burada yeni təşkil olunan «Şəki toyu» rəqs kollektivinin ifasında bir neçə qədim rəqlərə baxırdılar. Rəqqasları zurnaçıları dəstəsi müşayiət edirdi. Bu dəstəsinin tərkibində Rəcəbalı Əliyev də vardı. Kollektivin ifaları bəyənilirdi üçün onlar 1955-ci ilin aprel ayında Bakıda Opera və Balet teatrında konsertə dəvət olunurlar. R.Əliyevin ifalarını eşidən görkəmli bəstəkarımız Niyazi, Fikrət Əmirov, Əfrasiyab Bədəlbəyli və başqaları onun sənətkarlığını yüksək qiymətləndirmişlər. Sonralar R.Əliyev 1956, 1957, 1962-ci illərdə Bakıda keçirilən Respublika olimpiadalarında laureat adına layiq görülmüşdür.

Həmin illərdə o, məşhur el sənətkarları Əli Kərimov (Ağsu), Həsərət Hüseynov (Kürdəmir), İzzətəli Zülfüqarov (Qobustan), Nurağa Rəhmanov (Dəvəçi), Manaf Məmmədovla (Salyan) yaxından tanış olmuşdur. Onların hər biri Rəcəbalı Əliyevin ifasından bir neçə xalq havalarını əxz etmişlər. O, 1959-cu ilin may ayında Moskvada keçirilən Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti öngünüliyündə, 1968 və 1969-cu illərdə Ümumittifaq həmkarlar İttifaqları Şurasının təşkil etdiyi tədbirlərdə doğma Azərbaycanı təmsil etmişdir.

R.Əliyev dəfələrlə qonşu Gürcüstanda, Dağıstanda Respublikamızın bir çox şəhər və rayonlarında qastrol səfərlərində olmuşdur.

O, 1969, 1972, 1977-ci illərdə Azərbaycan Televiziyasında çıxışlar etmişdir.

Ələfsər Rəhimov unudulmaz el sənətkarımız Rəcəbali Əliyev haqqında xatirələrində həmişə deyərmiş ki, mən Rəcəbalının çaldığı oyun havalarına vurğunam.

R.Əliyev 1983-cü ilin iyul ayında vəfat etmişdir.

Şəkiddə fəaliyyət göstərən klublardan biri bu el sənətkarının adını daşıyır. Rəcəbali Əliyevin sənət yadigarları Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının Xalq Musiqisi Kabinetində qorunur. 1970-ci ildə Şəkiyə olunan ekspedisiyalar zamanı onun ifaları lentə yazılmışdır. (lentdə ekspedisiyanın müəllifi qeyd olunmayıb) Həmin lent yazılarında «Bulud çaxdı», «Zamağur», «Daşbulağı-Qazağat», «Gilan qız», «Haray eilərindən», «Camış bağa girdi gəl», «Gözəlləmə», «Tünd Koroğlu», «Avar lezginkası», «Koroğlu-zorxana», «Dilavər», «Zopu-zopu», «Dəhnə», «Kömürü», «Ovşarı», «Kəndiri», «Kəkiyi», «Samux», «Kooperativi», «Bəy tərifi» və «Gəlin atlandı» xalq havaları nota salınmışdır.

Fərrux Abdurrəhmanov

Fərrux Abdurrəhmanov 1920-ci ildə Şəkiddə anadan olub. Tərn ilk sirlərini ona Məhərrəm İsmayilov öyrədir. 1936-1940-cı illərdə Şəki tibb texnikumunda təhsil alıb, fəldərs ixtisasına yiyələndikdən sonra iki il 1940-42-ci illərdə ikinci Dünya müharibəsinin iştirakçısı olub. Cəbhədə yaralandıqdan sonra Şəkiyə qayıdıb və öz sevimli –tar çalmaq peşəsini davam etdirib.

1942-1948-ci illərdə Fərrux Abdurrəhmanov Sabir adına Nuxa Dövlət Dram Teatrının xalq çalğı alətləri orkestrində tar çalıb. Orkestrə Şəkiddə tanınmış musiqiçi İbad Rəhmətullayev rəhbərlik etmişdir. Dövlət Teatrında işlədiyi illərdə Fərrux Abdurrəhmanov Ü.Hacıbəylinin «Leyli və Məcnun», «Məşədi İbad», «Arşın mal alan», S.Rüstəmovun «Durna», S.Vurğunun «Vaqif» və digər əsərlərin musiqi hissəsində tərta solo ifa etmişdir.

O, 1948-51-ci illərdə Şəki müəllimlər institutunda 1951-53-cü illərdə Şəki Pədoqoji texnikumda, 1953-56-cı illərdə isə Şəki İpək kombinatının klubunda bədii öz-fəaliyyət kollektivlərinin rəhbəri işləmişdir.

Onun rəhbərlik etdiyi öz-fəaliyyət kollektivləri dəfələrlə Respublika olimpiadalarında uğurlu çıxışlar etmişdir.

Fərrux Abdurrəhmanov uzun illər Şəki şəhər mədəniyyət evində işləyib və 1958-ci ildə Yerli Sənaye kombinatında musiqi alətləri üzrə təmir sənətinə rəhbərlik edib.

Onun dəfələrlə respublika olimpiadalarında, festivallarda baxış-müsabiqələrində uğurlu çıxışları olub.

Qocaman tarzən 1989-cu ilin mayında Ağdamda keçirilən «Xarı Bülbül» Beynəlxalq festivalında iştirak etmişdir. Daha sonra Şuşada ustad xanəndə Seyid Şuşinskini anadan olmasının 100 illik yubileyində Ələsgər Abdullayev adına muğam üçlüyünə rəhbərlik edərək Fərrux Məcidov (kamança) və Abdurrəşid Məcidovla (xanəndə) birlikdə uğurlu ifa nümayiş etdirmişlər.

Hamı ona Şəkiddə Fərrux dayı deyər müraciət edir. Fərrux dayı həm də Şəkiddə məşhur faytonçudur. İndiyədək o, 30 fayton düzəltdirmişdir. Şəkiddə çox adam onun özünəməxsus faytonunu görüb və valeh olub. Xüsusən də bayramlarda musiqiçilər onun al-əlvan qotazlarla bəzədilmiş faytonunda gəzər və şəhəri musiqi sədaları altında fırlandırarlar.

O, kütləvi tədbirlərdə və el şənliklərində unudulmaz sənət-karlarını Əliövset Sadıqov, Yaqub Məmmədov, Gülağa Məmmədov, Yavər Kələntəri, Sahib Şükürov, İldırım Həsənov, Mürşüd Məmmədov, Veyis Hacıyev və başqalarını müşayət edib.

Fərrux kişinin 4 oğlu var. Onların da hamısı istedadlı musiqiçilərdir. Böyük oğlu Vaqif uzun illər uşaq incəsənət məktəbində qarmon dərsi demişdir. İkinci oğlu Akif mahir nağaraçalandır. O, 1979-cu ildə Bolqarıstanın paytaxtı Sofiyə şəhərində keçirilən Beynəlxalq folklor festivalında iştirak etmişdir. Üçüncü oğlu Vasif tərta və nağarada çalır. Kiçik oğlu Faiq də nağaraçalandır. Fərrux müəllim bu musiqiçiləri bir yerdə yığaraq ailə ansamblı yaradır.

1980-ci ildə Abdurrəhmanovların ailə ansamblı Respublika müsabiqəsinin qalibi olmuş və Moskvada Xalq Təsərrüfatı Nailiyyətləri sergisində Azərbaycanı tərannüm etmişdir.

Bu gün fəxrli qeyd etmək olar ki, ahlı yaşlı Fərrux kişi tarı sənəsinə bəsarəq hərbi hissələrdə, uşaq evlərində, el şənliklərində və digər yerlərdə keçirilən mədəni-kütləvi tədbirlərdə çıxışlar edir.

Qocaman tarzən, musiqi alətləri üzrə təmir ustası, faytonçu olmaqla bərabər son dərəcə xeyirxah bir insandır. bu gün onun vaxtilə tarın sirlərini öyrətdiyi şagirdləri respublikamızın müxtəlif rayon və şəhərlərində çalışırlar

Bu hörmətli el sənətkarının Şəkiddə 60, 70 və 80 illik yubileyləri təntənə ilə keçirilmişdir.

Şəkiyə ekspedisiyalarımız zamanı bu qocaman el sənətkarı ilə görüşlərimiz Şəki folkloru və ümumən Şəkinin musiqi həyatı ilə tanışlıqda bizə əsas mənbə olub. Onun maraqlı söhbətləri və xatirələrindən Şəki musiqiçiləri barədə məlumat əldə edə bildik. «Şəkinin musiqi folkloru» tədqiqat işində Fərrux Abdurrəhmanovun ifasından «Şəki» rəqsi, «Zabul rəngi» və «Marş» musiqi nümunələri bizim tərəfimizdən nota salınmışdır. Fərrux müəllim 2015-ci ildə vəfat edib.

Şahid Əbdülkərimov

Həvəskar bəstəkar, xor dirijoru, aktyor, müğənni, tarzən Şahid Qədir oğlu Əbdülkərimov 30 oktyabr 1938-ci ildə Şəki şəhərində anadan olmuşdur. İlk musiqi təhsilini 1948-ci ildə şəhər pionerlər evində tar müəllimi işləyən ustad sənətkar İbad Salmanovdan almışdır. Şahid hələ şagird ikən təhsil aldığı orta məktəbdə bədii özfəaliyyət kollektivinin ən fəal üzvlərindən biri olur.

1956-cı ildə respublikanın Əməkdar artisti Məmmədkəbir Hacı oğlu Şahidi şəhər mədəniyyət evində fəaliyyət göstərən dram dərnəyinə qəbul edir. Beləliklə o, konsertlərdə tar çalmaqla bərabər, aktyorluq məharəti də göstərə bilir.

Şahid Əbdülkərimov 1957-ci ildə 12 sayılı şəhər orta məktəbində təhsilini başa vurub, Bakı Mədəni-Maarif texnikumunun xor dirijorluğu şöbəsinə daxil olur. Müəllimləri arasında unudulmaz xanəndə Qulu Əsgərovun Şahidin musiqi qabiliyyətinə yüksək qiymət vermiş, onunla bir neçə mahnı bəstələmişdir. 1960-cı ildə Şahid Əbdülkərimov təhsilini başa vurduqdan sonra Xırdalan qəsəbə 1 sayılı orta məktəbdə musiqi müəllimi işləməklə əmək fəaliyyətinə başlamışdır.

O, 1961-ci ildə M.A.Əliyev adına Dövlət Teatr İnstitutunun (indiki Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti) Mədəni-Maarif fakültəsinin axşam şöbəsinə daxil olur.

Tələbəlik illərində bir çox görkəmli müəllimlərdən dərs alır. Onların arasında sevimli bəstəkarımız xalq artisti Şəfiqə Axundovanın Şahidin yaradıcılığına mühüm təsiri olmuşdur. 1966-cı ildə ali təhsilini başa vuran Şahid uzun illər Xırdalan qəsəbəsində yaşamış və işləmişdir.

Onun yüzdən çox mahnısı vardır. Radio və televiziya ilk səslənən «Hani bəs vəfan sənini?» mahnısı olub. Həmin mahnı unudulmaz sənətkarımız İslam Rzayevin ifasında ümumittifaq səsyazma fondunda vala yazılmışdır. «Naxçıvanım», «Ana torpağım mənim», «Bakı», «Təzə il», «May», «Xoş gəldin» mahnıları isə Azərbaycan Televiziya və Radiosunun «Qırmızı qərənfil» uşaq xorunun ifasında lentə yazılmışdır.

Sonralar Şahid «Sevgilimə könül açdım», «Təki sən səslə mənə», «Ana məhəbbəti», «Biləydin kaş», «Gözəlim», «Sarı sim»,

«Nişan üzüyü», «Yurdumun qoynunda», «Heç küsməyin yeridirmi?», «Sevincim», «Azərbaycan», «Günüm keçməsin sənsiz», «Dayağım ol», «Niyyə belə oldu», «Sağıcı bacım mənim», «Gecələr» və s. mahnılarını bəstələmişdir. Bu mahnıları İslam Rzayev, Arif Babayev, Cənəli Əkbərov, Ağaxan Abdullayev, Baba Mahmud oğlu, Məmmədbağır Bağırzadə, Nəzakət Məmmədova, Səkinə İsmaylova, Rövşən

Behcət, Kifayət Gəncəli, Təhmiraz Şirinov və başqaları ifa etmişlər.

1988-ci ildən ömrünün sonunadək Şahid Şəkidi yaşamış, 2003-cü ilin iyul ayının 17-də 65 yaşında vəfat etmişdir.

Son dərəcə istedadlı musiqiçi olan Şahid Əbdülkərimov gözəl lirik səse malik müğənni idi. Odu ki, yazdığı mahnıların ilk ifaçısı məhz özü olmuşdur.

Bu kitabda Ş.Əbdülkərimovun bir neçə mahnısını daxil etmişik. Onlar lirik şəhər xalq mahnı növünə aiddir. Onu da qeyd etməliyə ki, ilk dəfədir ki, Ş.Əbdülkərimovun mahnıları nota köçürülür. Bunlar Azərbaycan Dövlət Radiosunun fondundan götürülmüş Nəzakət Məmmədovanın ifasında «Təki sən səslə mənə», Arif Babayevin ifasında «Könül açdım» və Təhmiraz Şirinovun ifasında «Gözəlim» mahnılandı.

Əliəfsər Rəhimov

Əliəfsər Məmmədrahim oğlu Rəhimov 1930-cu il mayın 5-də Şəki şəhərində anadan olmuşdur. İbtidai məktəbi qurtarıdıqdan sonra kolxozda işləməyə başlamışdır.

Hələ kiçik yaşlarından musiqiyə həvəsi olan Əliəfsər balaban çalmağa meyl salıb, bir sıra oyun havalarını öyrənmiş və sərbəst ifa etmişdir. Musiqini qavramaq qabiliyyəti və həssaslığı ilə tez bir zamanda tanındığı üçün 1946-cı ildə respublika özfealiyyət olimpiadasının iştirakçısı olmuşdur.

O, öz repertuarını get-gedə zənginləşdirmiş, peşəkar bir balabançı və zurnaçı kimi çıxış etməyə başlamışdır.

Gənc Əliəfsər öz üzərində çalışaraq bir sıra klassik aşiq havalarını, Azərbaycan muğamlarından «Şur», «Segah», «Çahargah», «Bayatı Kürd» kimi musiqi nümunələrini Azərbaycan xalq mahnılarından bir çoxunu və bunlarla yanaşı Azərbaycan bəstəkarlarının yaratdığı rəqs və mahnıları öyrənilmə ustalıqla ifa etmişdir.

O, 1956-1957-ci illərdə respublika festivallarının iştirakçısı olmuş, geniş xalq auditoriyası qarşısındakı gözəl ifaçılıq qabiliyyətinə malik olduğunu nümayiş etdirdiyindən 1 dərəcəli diplom və medalla təltif edilmişdir.

Əliəfsər Rəhimov 1959-cu ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan İncəsənəti və Ədəbiyyatı ongünlüyünün iştirakçısı olmuşdur.

Musiqiçilər bilirlər ki, lap qədimdən zurnada yeddi barmaq yeri olub. Özü də bu bərdələrdə yarım bərdələr yaratmaq mümkün deyildi. Buna görə də muğamları istənilən səviyyədə ifa etmək olmurdu. İlk dəfə Əliəfsər zurnada səkkizinci barmaq yerini artırmaqla bu alətdə muğamlarımızın sərbəst ifasına nail olmuşdur. Ə.Şəkili zurnada «Qatar» muğamını maharetlə ifa edən yeganə sənətkardır.

Ə.Şəkili 1968-ci ildə Moskvada SSRİ Xalq Təsərrüfatının Nailiyyətləri Sərgisində paytaxt zəhmətkeşləri qarşısında çıxış etmişdir. O, 1967-ci ildə keçirilən ümumittifaq və 1977-ci ildə keçirilən zəhmətkeşlərin birinci bədii yaradıcılıq festivallarının laureatı olmuşdur. Mahir sənətkar tez-tez Bakıda keçirilən respublika əhəmiyyətli tədbirlərdə də iştirak edirdi.

1984-cü ilin aprel ayında Əliəfsər Şəkili yenidən R.Behbudovun rəhbərlik etdiyi mahnı teatri ilə birlikdə Belçikada qastrol səfərində olmuşdur. Belçikadan qayıtdıqdan sonra görkəmli müğənni Rəşid Behbudov Əliəfsəri Bakıya gəlib teatra işləməyə dəvət etmişdir.

SSRİ Xalq artisti maestro Niyazi də onu dövlət Simfonik Orkestrinə dəvət etmişdir. O, məşhur el sənətkarları Həsət Hüseynov, İzzətəli Zülfiqarov, Manaf Məmmədov, Nurağa Rəhimovla birlikdə dəfələrlə konsertlərdə çıxış etmişdir.

Əliəfsər Şəkili C.Cabbarlı adına Azərbaycanfilm kinostudiyasında istehsal olunan «Dəli Kür», «Yeddi oğul istəmə», «Yenilməz batalyon» filmlərində zurnaqlar dəstəsi ilə birlikdə çıxış etmişdir.

Zurna, balaban, tütək, klarnetin mahir ifaçılarından olan Əliəfsər Şəkili 1984-cü ilin noyabr ayının 31-də vəfat etmişdir. Sənətə Əliəfsər Rəhimov kimi qədəm qoyan bu sənətkar öz mahir ifası ilə xalqın hörmət və rəğbətini qazanaraq Şəkili ləqəbi ilə tanınmış və bu gün də xatirələrdə Əliəfsər Şəkili kimi yaşayır.

«Şəkinin musiqi folkloru» kitabında Əliəfsər Şəkilin in Azərbaycan Dövlət Radiosunun fondundan götürülən «Şəki yallısı», «Qoca Kərəmi» və «Turacı» el havaları bizim tərəfimizdən nota köçürülmüşdür.

İslam Ağamiyev

Ağamiyev İslam Aslan oğlu 1951-ci ildə Şəkinin Şorsu kəndində anadan olub. O, ifaçılıq sənətinin dayısı Şirinov Kamal Fərzulla oğlundan və Vəlullah Manafovdan öyrənmişdir. Kitabda onun ifasından «Çoban qayada qalma» və başqa musiqi nümunələri nota köçürülüb.

Musayev Həzrət

Musayev Həzrət Mustafa oğlu 1948-ci ildə Şəkinin Şin kəndində anadan olub. O, zurna və sümsü alətlərinin mahir ifaçısıdır. Bu sənəti İslam Ağamiyevdən öyrənib. «Qədim Şin rəqsi», «Şəki rəqsi», «Yox-yox» rəqs havası, «Bayatı», «Arzum gəlsin», «Şənlik rəqsi», «İsgəndəri» havası (ilk ifaçısı Müslüm Əzimov olub) və başqa el havaları onun ifasından nota köçürülüb.

Əbdüləlimov Ənvər

Əbdüləlimov Ənvər Əhməd oğlu 1932-ci ildə Şəkiddə anadan olmuşdur. 1968-ci ildə Şəki musiqi texnikumunu bitirib, müəllimi Ağdamlı Davud Ələkbərov olub. O, bizə meyxana sənəti haqqında maraqlı söhbətlər etdi, onun ifasında «İlisu» və «Sarıbaşı» mahnılarını lentə yazıb, nota köçürdük. 2008-ci ildə vəfat edib.

Kərimov Vaqif

Kərimov Vaqif Əhməd oğlu 1940-cı ildə Şəkiddə anadan olub. 1965-ci ildə Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun mədəni-maarif fakültəsini bitirib. 1964-cü ildən Şəkiddə mədəniyyət sahəsində çalışır. 1978-ci ildən Şəki şəhər mərkəzi mədəniyyət evinin direktorudur.

Zakir Məmmədov

Məmmədov Zakir 1934-cü ildə Şəkinin Böyük Dəhnə kəndində anadan olub. O, zərb alətlərinin mahir ifaçısıdır. Tədqiqat işində ifası lentə yazılan zurna, balaban və sümsü alətinin ifaçılarını kos-nağarada mehız Zakir müəllim müşayiət edirdi. Uzun illərdir ki, o, Şəkiddə ifaçı kimi fəaliyyət göstərir və neçə-neçə sənətkarları müşayiət edib. Musiqi sənətini Zakir Məmmədovun ailəsində də davam etdirənlər var. Onun övladları bu gün respublikada tanınmış müğənnilər Respublikanın Əməkdar artistləri Gülyaz və Gülyanaq Məmmədova bacılarıdır.

* Qeyd olunan sənətkarlardan savayı kitabda ifaları daxil olan Əjdər Yusifov, Bəşərat Kərimov, Zabıt müəllim, Şamil Mustafayev və başqalarının da adını çəkə bilərik.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abdullayeva M. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri (Şəki-Zaqatala folklor nümunələri əsasında) - dissertasiya. B., 2002.
2. Abdullayeva S. Azərbaycan xalq çalğı alətləri. B., 2002.
3. Abdullayev A. «Folklorizm: termin, proses, problem» - «Musiqi dünyası» jurnalı, №3-4 (21) - 2004-cü il.
4. Azərbaycan folkloru antologiyası VI cild - Şəki folkloru - II cild. B., 2002.
5. Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan XX əsrədək) I cild - ali məktəblər üçün dərslik - Z.M.Bünyadovun və Y.B.Yusifovun red. ilə. B., 1994.
6. Azərbaycan tarixi I cild - B., 1998.
7. Azərbaycan tarixi II cild - B., 1998.
8. Azərbaycan tarixi III cild - B., 1999.
9. Azərbaycan tarixi IV cild - B., 2000.
10. Azərbaycan tarixi V cild - B., 2001.
11. Azərbaycan tarixi VI cild - B., 2000.
12. Azərbaycan tarixi VI cild - B., 2003.
13. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası X cild. B, 1987.
14. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. B., 1989.
15. Azərbaycan SSR-in izahlı coğrafi adlar lüğəti. B., 1960.
16. Azərbaycan xalq melodiyaları (işləyən S.Hacıbəyov). B., 1957.
17. Bakıxanov A. Gülüstanı-İrəm. B., 1951.
18. Bədəlbəyli Ə. Musiqi lüğəti. B., 1969.
19. Bünyadova R. Bizim Bülbül - dünyanın Bülbülü. B. 2004.
20. Bünyadov T. Azərbaycan arxeologiyası очерkləri. B., 1960.
21. Cəfərov N. Azərbaycan mədəniyyəti məsələləri. B., 2000.
22. Dadaşzadə A. XVIII əsr Azərbaycan lirikası. B., 1980.
23. Dilbazi Əminə. Rəqs şahzadəsi. B., 1999.
24. Duma A. Qafqaz səfəri. B., 1986.
25. Əliyev F. XVIII əsrin II yarısında Şimali Azərbaycan şəhərləri. B., 1960.
26. Əliyeva F. Musiqi tariximizin səhifələri. B., 2003.
27. Əsgərzadə N. «Şəki-Zaqatala bölgəsində ekspedisiya işlərinin təşkili və perspektiv istiqamətləri» - Azərbaycan folkloru - toplama, nəşr, tədqiq problemləri. 19-22 oktyabr 1993-cü ildə Şəkiddə keçirilmiş Respublika folklor müşavirəsinin materialları. B., 1994.
28. Əşrəf İsrəfil. Firudin İbrahimov. Şəki müstəqillik illərində. - I kitab. B., 2002.
29. Əyyubov Ə. Şəkinin iqlimi. B., 1988.
30. Əzimli F. Azərbaycan xalq musiqisinin qısa lüğəti. B., 2000.
31. Hacıbəyov Ü. «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları». Bakı: Yazıçı, 1985. 154s.

32. Hacıbəyov Ü. Əsərləri. II c. Bakı: 1965, 412s.
33. Hacıyev T. «Şəki folklorunun dil özəlliyi haqqında». - Azərbaycan folkloru - toplama, nəşr, tədqiq problemləri. 19-22 oktyabr 1993-cü ildə Şəkiddə keçirilmiş Respublika folklor müşavirəsinin materialları. B., 1994.
34. Həsənov K. Azərbaycan qədim folklor rəqsləri. B., 1988.
35. Xəlizadə F. «İllisunun musiqi etnoqrafiyası dünən və bu gün» - «Musiqi dünyası» j-lı, №1-2, 2002-ci il.
36. Xəlizadə F. Azərbaycanın ənənəvi xalq musiqi atlası. - «Musiqi dünyası», №3-4, 2003.
37. İsayadə Ə. Böyük müğənni (SSRI xalq artisti Bülbülün heyət və yaradıcılığı) - rus dilində. B., 1967.
38. İsayadə Ə. Azərbaycan musiqi folklorunun öyrənilməsi tarixindən - Azərbaycan xalq musiqisi (oçerklər). B., 1981.
39. İsmayılov M. Şəki. B., 1982.
40. Kalankatuklu M. Albaniya tarixi. B., 1993
41. Kamil Vəli Nərimanoğlu. Özümlü, sözümlü. B., 2005.
42. Kərimov K. Şəki (bələdçi). B., 1969.
43. Kərimov M. Azərbaycan musiqi aletləri. B., 2003.
44. Qarayev Y. Milli folklorun toplanması, tədqiqi və nəşri - Milli intibahın şərti və zəminidir» - Azərbaycan folkloru: toplama, nəşr və tədqiq problemləri (19-22 oktyabr 1993-cü ildə Şəkiddə keçirilmiş Respublika folklor müşavirəsi materialları). B., 1994.
45. Qeybullayev Q. Azərbaycanlıların etnik tarixinə dair. B., 1994.
46. Mahmud İsmayıl, Maya Bağırova. Şəki xanlığı. B., 1997.
47. Mahmudov Y. Odlar yurduna səyahət. B., 1980.
48. Mahmudov Y. Səyyahlar, keşflər, Azərbaycan. B., 1985.
49. Məmmədova N. M. Maqomayev arxivinin təsviri. B., 2005.
50. Məmmədov S. Azərbaycan XV-XVIII əsrin I yarısında. B., 1981.
51. Musəvi T. Orta əsr Azərbaycan tarixinə dair fars dilində yazılan s əndlər. B., 1965.
52. Mustafayev A.N. Şəki sənətkarları diyarıdır. B., 1987.
53. Nəbiyev A. El nəğmələri, xalq oyunları. B., 1988.
54. Nəbiyev N. Coğrafi adları mənşəyi (qısa toponimik lüğət). B., 1965.
55. Nəbiyev N. Coğrafi adlar (İzahlı lüğət). B., 1982.
56. Nəcəfzadə A. Azərbaycan xalq çalğı aletlərinin izahlı lüğəti. B., 2004.
57. Nuriyev E. Azərbaycan SSR-in Şəki-Zaqatala zonasının toponimikası. B., 1989.
58. Rzayev N. Şəki və Nuxanın mənşəyi haqqında. - Azərbaycan SSR EA - Məruzələr. Cild XXIX - №3- 1973.
59. Salamzadə Ə., Məmmədzadə K. Şəkinin memarlıq abidələri. B., 1987.

60. Salamzadə Ə., İsmayılov M.S., Məmmədzadə K. - Şəki - tarixi-memarlıq oçerki. B., 1989.
61. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. B., 1989.
62. Səfərov Y. Qədim Azərbaycan - nə bilirik. B., 1989.
63. Şəki xanlığının tarixindən - Kərim ağa Fateh «Şəki xanlarının müxtəsər tarixi». Hacı Seyid Əbdülhəmid «Şəki xanları və onların nəsiləri». B., 1958.
64. Şuşinski F. Azərbaycan xalq musiqiçiləri. B., 1970.
65. Tolstoy L.N. Hacı Murad. B.1959.
66. Vəlixanlı N. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları Azərbaycan haqqında. B., 1974.
67. Vidadi. Əsərləri. B., 1957.
68. Yüzbaşov R. Azərbaycanın coğrafi adları. B., 1972.
69. Zöhrabov R. Muğam. B., 1991.
70. Zöhrabov R. «Rast» muğam-dəstgahının nəzəri əsasları. Bakı: 2002.
71. Zöhrabov R. «Çahargah» muğam-dəstgahının nəzəri əsasları. Bakı: 2000.
72. Zöhrabov R. Şifahi ənənəli Azərbaycan professional musiqisi. Dərs vəsaiti. Bakı, 1996.
73. Zöhrabov R. Zərbi muğamlar. Bakı: 2004.
74. Zöhrabov R. Azərbaycan rəngləri. Bakı: 2006.

Rus dilində

75. Abdullazadə Q.A. Filasofskæ suhnostğ muzikalğnoqo iskusstva. Bakı, Işıq, 1985, str. 282
76. Abdullaeva Z. Azerbaydjanskie narodnie melodii (v zapisi i fortepiannoy obrabotke). B., 1992.
77. Azerbaydjanskæ muzika. Sbornik statğey. M., 1961, M., 1961, str.376
78. Alekperov A.K. Issledovanie po arxeologii i etnoqrafii Azerbaydjana. B., 1960.
79. Acafğev B.V. Muzikalğnae forma kak proses. M., 80. Bönətov Z. Z. Azerbaydjan v VII-IX v. B., 1965.
81. Zemsovskiy İ. «Janr, funkcie, sistema» jurnal «Sovetskæ muzika». 1971, №1.
82. Zemsovskiy İ. «Narodnae muzika i sovremennost» (K probleme opredelenie folklor) - Sovremennost i folklor. M., 1977.
83. Ziedli A. Azerbaydjanskoe narodnoe muzikalğnoe tvorçestvo. B., 1987.
84. İsayadə A. Itoqi ekspediıııı po zboru muzikalğnoqo folkloru v Astara-Masallinskoy zone. - Dokladi AN Azerbaydjanskoy SSR. Tom XXIX - №2.-1973.

85. İsayade A., Kasimov K. Muzikalğny folklor. – Rasstvet Azerbaydjanskoqo sovetškoqo iskusstva. B.,1986.
 86. İstoriə Azerbaydjanskoqo muziki. Çastğ 1 – B.,1992.
 87. Kabinet narodnoy muziki. M.,1966.
 88. Karaçiçeva L. K.Karaev. M.,1960.
 89. Karaev K. Nauçno-publüistischeskoe nasledie. B.,1988.
 90. Karaev K. Bibliografıa. B.,1969.
 91. Krivonosov V. Azerbaydjanskiy muzikalğny folklor. - iskusstvo Azerbaydjanskoqo naroda.M-L.,1938.
 92. Livina F. Jiznğ za rodinu svoe (Oçerki o kompozitorax i muzikovedax, poqibñix v Velikoy Oteçestvennoy Voyni).M.,1964.
 93. Lukin F., Krivonosov V. J-I «Sovetskaə muzika», M.,1951,
 №11
 94. Mazelğ L.A. Voprosi analiza muziki.M.,1978.
 95. Muzikalğnaə forma. M., 1974.
 96. Propp V. Spesifika janrov v russskom folklore. Qorkiy, 1964.
 97. Trever K.V. Oçerki po istorii i kulğture Kafkazskoy Albanii. M-L.,1959.
 98. Üökerman V.A. Analiz muzikalğnix proizvedeniy. M.,1980.
 99. Çelebiev F. Tesnif-termin, ponatie, janr. Materiali konferenüii «Problemi razvitie muzikalğnoy kulğturi stran Bliñneqo i Srednoqo Vostoka» (5-iy Vsesöznaə studençeskaə konferenüia 29-30 oktäbrə 1990 q) . Opit istoričeskoqo razvitie muzikalğnoy kulğturi v Sovetskom Azerbaydjane. (20-21 dekabrə 1990 q.)
 100. Şuşinski F. Narodnie pevüi i muzikanti Azerbaydjana. M., 1979.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
<i>I FƏSİL. ŞƏKİNİN TARİXİ VƏ MUSIQI FOLKLORU</i>	
1.1. Şəkinin tarixinə bir nəzər.....	7
1.2. Şəki musiqi folklorunun öyrənilməsinə dair.....	30
<i>II FƏSİL. ŞƏKİ MUSIQI FOLKLORUNUN JANR TƏSNİFATI.....</i>	
<i>III FƏSİL. ŞƏKİ MUSIQI FOLKLORUNUN LAD-MƏQAM</i>	
XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	77
NƏTİCƏ.....	120
ŞƏRHLƏR.....	123
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	139

Nərgiz NƏŞRİYYATI

Baş direktor: Hidayət Musabəyli

Tərtibatçı: Fidan Nəsirova

Korrektor: Yasəmən İsmaylova

Dizayn: Ülviyyə Quliyeva

Texniki redaktor: Sitarə Musayeva

Çapa imzalanmışdır: 18.05.2016

Kağız formatı: 70x100 1/16

Həcmi: 9 çap vərəqi

Tiraj: 300 nüsxə; Sifariş: 1072

Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya
Nazirliyi tərəfindən 1998-ci ildə qeydə alınmışdır.

Şəhadətnamə № 45.

Ünvan: 8-ci km qəsəbəsi, R.Rüstəmov küç.36

Nəşriyyatla əlaqə telefonları:

012-323-69-53

050-738-37-22

nesriyyat.nergiz@mail.ru

Şirinova Səadət Təhmiraqızı S.Hacıbəyov adına Sumqayıt şəhər orta ixtisas musiqi texnikumunun "nəzəriyyə" şöbəsini, Ü.Hacıbəyli adına BMA-nın "Musiqi tarixi və nəzəriyyəsi" fakültəsini bakalavr və magistr pillələrini də Fərqlənmə diplomları ilə bitirib. Onun bir musiqişünas kimi milli və professional musiqimizin təbliğində, tədqiqində xüsusi rolu vardır. Tez-tez dövrü mətbuatda məqalələri nəşr olunur, radio və televiziya da çıxışlar edir. Azərbaycan radiosunun fondunda onun 300-dən çox verilişi qorunub saxlanılır. Azərbaycan Telefilm yaradıcılıq birliyində Səadət xanımın ssenarisi əsasında "Musiqi aləmində", "Əliövsət Sadıqov", "Seyid Şuşinski", "Xan Şuşinski", "Fikrət Əmirov", "Tofiq Əhmədov", "Cövdət Hacıyev", "Süleyman Ələsgərov", "Asaf Zeynalli", "Zakir Bağırov" sənədli televiziya filmləri çəkilib.

O, "Süleyman Ələsgərov xatirələrdə", "Nəğmədir həyat – Şəfiqə Axundova", "Sənətin Əliövsət zirvəsi", "Sənətə bağlı ömür", "Bizim ustad" kitablarının müəllifidir.

Səadət Təhmiraqızı Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının, Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü, "Qızıl qələm", "Məhsəti Gəncəvi" və "Gənclər" mükafatlarının laureatı, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktorudur.